

MARYAMBIBI ABDULLAYEVA

**KLASTER YONDASHUVI
ASOSIDA O'QUVCHILARDA
IJTIMOIY – HUQUQIY
ME'YORLARGA HURMAT
HISSINI SHAKLLANTIRISH
(Boshlang'ich sinflar misolida)**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT VILOYATI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ABDULLAYEVA MARYAMBIBI

DJUMANIYAZOVNA

**KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA
O'QUVCHILARDA IJTIMOY – HUQUQIY
MEYORLARGA HURMAT HISSINI
SHAKLLANTIRISH**

(Boshlang'ich sinflar misolida)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

«MALIK PRINT CO»

TOSHKENT – 2021

UO•K:377
KBK: 74.2

A-16

SO'Z BOSHI

Abdullayeva M.Dj.

Klaster yondashuvi asosida o'quvchilarda ijtimoiy – huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish (*Boshlang'ich sinflar misolida*) (Mas'ul muharrir prof. Sh.Q.Mardonov). – Chirchiq: «Malik print co», 2021. – 102 b.

Mazkur monografiyada XXI asr globallashuv sharoitida innovatsion yondashuvlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan modernizatsion didaktik tizimini takomillashtirish asosida mediasavodxonlikning samarali shakl, metod va vositalari yoritib berilgan. Yangilangan ta'lim mazmunida o'zgarayotgan jamiyat, global ta'minlash borasida yuzaga kelgan ijtimoiy zaruriyatning inobatga olinishiga e'tibor qaratildi. Uzlaksiz ta'limning barcha bosqichlarida bo'lgani kabi boshlang'ich ta'limning ham huquqiy negizlari yaratilganligi, umumiy o'rta ta'lim maktablarining uchinchi va to'rtinchi sinflarida tashil olish chog'ida o'quvchilar bir qadar murakkab bo'lgan ijtimoiy me'yorlar bilan tanishishlari. Jumladan, kiyinish madaniyati, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog'larida bo'lish, yong'in boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan "O'qish", "Tarbiya" va "Texnologiya", "Jismoniy tarbiya" kabi o'quv fanlari negizida ham o'quvchilar ijtimoiy me'yorlar, qisman esa huquqiy me'yorlar mohiyati bilan tanishib boradilar: axloqiy me'yorlar, milliy urf-odat va an'ana me'yorlari, huquqiy, estetik va diniy me'yorlar, faoliyatni tashkil etishga madaniy yondashuv me'yorlariga batafsil to'xtalib o'tilgan.

Mas'ul muharrir:

Sh.Q. Mardonov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari doktori, professor

Tagrizchilar:

S.S. Tajbenova – Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti, p.f.f.d.(PhD), dots.

D.B. Mahmudova – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti, p.f.f.d. (PhD), v.b. dots.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti ilmiy Kengashining 2021-yil 30 noyabrda 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

ISBN 978-9943-8774-6-7

Jahon ta'lim tizimi taraqqiyotida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaymoqda. Bu o'z navbatida ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv va pedagogik texnologiyalarni faol joriy etish bilan bog'liq. Ta'lim jarayoniga joriy etilayotgan innovatsion yangiliklar samarasi o'qituvchining kasbiy-pedagogik kreativligiga bevosita bog'liq. Sarbon deklaratsiyasi, Jahon ta'lim forumi, Ming-yillik rivojlanish maqsadlari, Ta'lim barcha uchun va Lissabon Konventsiyalarida kompetentli yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-huquqiy tarbiyalashga katta ahamiyat berilgan.

Dunyoda innovatsion yondashuvlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan modernizatsion didaktik tizimini takomillashtirish asosida mediasavodxonlikning samarali shakl, metod va vositalarini tashkil chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu nuqtai nazardan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy savodxonlikni kognitiv, motivatsion, faoliyatga doir va kreativ darajalarga muvofiq shakllantirishning amaliy-pedagogik jihatdan aniqlashirish, innovatsion-ta'lim sharoitida o'quvchining o'quv-biluv ko'nikmalarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida fuqarolik boshqaruviga asoslangan jamiyat qurish yo'lida o'quvchilar, shu jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan yaqindan tanishtirish, ularga qat'iy amal qilish ko'nikmalarini shakllantirish huquqiy kunning dolzarb masalasi, bosh shioriga aylandi. Zero, huquqiy madaniyatning yuqori darajada bo'lishi huquqiy davlatning o'ziga xos xususiyatidir. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish sharoitida huquqiy madaniyatni oshirish muhim ish hisoblanadi. Shu bilan birga huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normativ huquqiy hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir. Zero, huquqiy normalar odamlar ongiga singgan va ular orqali amal qilgan taqdiridagina yashaydi va ro'yobga chiqadi".

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14 sentyabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28 iyuldagi PQ-3160-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi qarori, 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6 apreldagi 187-son "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. KLASSTER YONDASHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARDA IJTIMOY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY -

NAZARIY MASALALARI.
(Boshlang'ich sinflar misolida)

1.1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissin shakllantirishning mazmuni

Globallashtiruv sharoitida boshqa soxalar qatori uzluksiz ta'lim mazmuni ham tubdan yangilandi. Yangilangan ta'lim mazmunida o'zga-tayotgan jamiyat, global axborotlashuv jarayonining mohiyati aks etishiga, shuningdek, shaxs kamolotini ta'minlash borasida yuzaga kelgan ijtimoiy zaruriyatning inobatga olinishiga e'tibor qaratildi. Uzlaksiz ta'limning barcha bosqichlarida bo'lgani kabi boshlang'ich ta'limning ham huquqiy negizlari yaratildi. Bugungi kunda respublika miqyosida tashkil etilayotgan boshlang'ich ta'limning umumiy mohiyati "Boshlang'ich ta'lim Konseptsiyasi"da belgilab berilgan tamoyillar asosida yo'lga qo'yilmoqda. Mazkur metodologik hujjatga ko'ra boshlang'ich ta'lim quyidagi maqsadni amalga oshirishga yo'natirilishi hozirgi bolalarning psixologik va fiziologik salomatliklarini muhofaza qilish va mustahkamlash; barcha faoliyat turlari bo'yicha bolalar faoliyatini uygotish va qo'llab-quvvatlash; mulqot va hamkorlik ko'nikmalarining shakllanishiga erishish; o'ziga ijobiy baho berish va o'ziga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlash; o'quv mustaqilligini shakllantirish (o'qishga bo'lgan xohish va ko'nikma, shuningdek, shaxsiy imkoniyatlari darajasini kengaytirib borish).

Yuqorida qayd etilgan maqsadga erishishda boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy munosabatlar jarayoniga faol jalb etish, shaxslararo mulqotni samarali tashkil etishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy munosabatlar jarayonining faol ishtirokchilari bo'lishlariga erishishda ular tomonidan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqa muayyan ijtimoiy-huquqiy me'yorlar asosida tashkil etiladi. Ko'p holatlarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlar asosida tartibga solinadigan munosabatlar jarayoni

ishtirokchilarning madaniyatlik darajasini ham ifodalashga xizmat qiladi. Jamoa joylarida o'zini tutish, kinoteatrlarga tashrif buyurish, umumiy ovqatlanish muassasalarida maishiy xizmat turlari, jamoa transportidan foydalanish, shuningdek, yo'l harakati qoidalariga rioya qilish jarayonida shaxsning umumiy madaniyati namoyon bo'ladi. Shu bois oila, maktabgacha tarbiya va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida bolalarni so'z yuritilgan jarayonlar uchun taalluqli bo'lgan ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish, ularga qat'iy rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan sanaladi.

Muammoni yoritishda, eng avvalo, e'tiborni "madaniy xulq-atvor" tushunchasi qanday mohiyatga egaligini aniqlab olish lozim. Ushbu tushuncha anglanganidek, "madaniy" va "xulq-atvor" tushunchalarining o'zaro birlashuvi asosida shakllangan. Manbalarda "madaniy" atamasi "madaniyat" tushunchasi negizida shakllangan. Shu sababli dastlab "madaniyat" tushunchasining mazmuni bilan tanishib olamiz.

Manbalarda "madaniyat" tushunchasiga shunday ta'riflar beriladi:

1. Lotincha "kultura" atamasidan olingan bo'lib, parvarish qilish, ishlov berish ma'nosini bildiradi; mumtoz lotin tilida "madaniyat" tushunchasi "erni parvarish qilish", "erga ishlov berish" ma'nosida qo'llanilib kelingan. Keyinchalik "madaniyat" tushunchasi bilimdon, ma'rifatlil, yuksak tarbiyali insonlarni ta'riflashda ham ishlatila boshlanadi (Falsafa. Qisqacha izohli lug'at / Mualliflar: M.N. Abdullaev va boshq. Mas'ul muharrir: A. Jalolov. - Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2004. - 193-bet).

2. Dunyo to'g'risidagi tasavvurlar boyliklari va muayyan turmush tarzining umumiyligi bilan bog'liq bo'lgan odamlar uchun umumiy axloq qoidalari tizimi; shaxs xulq-atvori, muomalasi va xatti-harakatlarining ma'lum ketma-ketlik asosida shakllangan tizim; jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlar majmuri; inson faoliyatining mahsuli, natijasi (Pedagogika fanidan izohli lug'at / Mualliflar: J. Hasanboev va boshq. M.X. To'taxodjaevaning umumiy tahriri ostida. - Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2009. - 250-251-betlar).

3. Arabcha "madaniyat" (Madina shahrida VII asrdan boshlab targ'ib etila boshlagan yangi dunyoqarash tarafdorlari va ular izdoshlarining qarashlari, nuqtai nazarlari va amaliy xatti-harakatlari majmuri) so'zidan olingan bo'lib, kishilarning tabiatini, borligini o'zlashtirish va o'zgartirish

jarayonida yaratilgan moddiy, ma'naviy boyliklar, ularni qayta tiklash hamda rivojlantirish yo'llari, uslublari majmuri; inson faoliyatining ham mahsuli, ham sifat ko'rsatkichi (Mustaqillik. Izohli ilmiy-omnabop lug'at / Mualliflar: M. Abdullaev va boshq. R. Ro'ziev va Q. Xonazarov umumiy tahririda. To'ldirilgan uchinchi nashri. - Toshkent: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2006. - 171-172-betlar).

4. Insonning ijodiy kuchi aks etadigan fikriy, ma'naviy yoki badiiy faoliyat mahsuli. Tushunchaning mohiyatini quyidagi uch talqinda ifodalash mumkin: 1) moddiy va ma'naviy qarashlar mohiyati; 2) bir qator bilimlar sohasi: tafakkur, mehnat, nutq, xulq-atvor va boshqalarning rivojlanish bosqichlari; 3) inson mohiyatini ifodalovchi ijtimoiy va mental rivojlanish darajasi (Bolshtaya psixologicheskaya entsiklopediya / Avtorskiy kollektiv: A. B. Almuxanova i dr. - Moskva: Leksika, 2007. - S. 197).

5. Intellektual, ma'naviy va estetik taraqqiyotning umumiy jarayoni; boshq. tarqib, axloqiy talab va boshqalarga asoslangan jamiyat holati (shu jihatga ko'ra "madaniyat" so'zi "tsivilizatsiya" atamasiga mos keladi); qandaydir jamiyat, kishilar guruhini yoki tarixiy davrning mavjudligi yoki turmush tarziga xos belgilarning ifodalanishi; intellektual, yanada taraqqiyotli, badiiy faoliyat (musika, adabiyot, rassomlik, teatr, kino va boshqalar)ning shakli va u yordamida yaratilgan boyliklar (Ionin I. G. Bolshaya entsiklopediya / Ucheb. posobie. Vtoroe izd-e. - Moskva, Leksika, 1998. - S. 11).

Yozuvlarda bildirilgan fikrlardan anglanadiki, "madaniyat" tushunchasining shakllanishi bevosita insoniyat tarixi taraqqiyotining muayyan davri bilan bog'liq. Ovchilik va terib-temachilab kun ko'rgan insoniyat tomonidan yerga ishlov berish, ya'ni dehqonchilik sifatining o'rganilishi ana shu tushuncha bilan ifodalana boshlagan. Dehqonchilikning paydo bo'lishi mo'l-ko'l oziq-ovqat manbalarini izlaydigan odamlar guruhining o'troq hayotga moslashishini ta'minladi. Ijtimoiyda muqim bir joyda yashaydigan inson faqatgina dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirish haqidagina emas, shu bilan birga turmush tarzida ma'lum qulayliklarni yaratish to'g'risida ham o'ylay boshladi. Dehqonchilikning rivojlanishi bilan birga o'troq qabila va urug'lar chorva (ot, tuya, sigir va boshqa) hayvonlarini ham tobora ko'proq qo'lga o'rgata boshladi. Shu bilan birga chorva hayvonlarini ko'paytirish to'g'risida ham g'amxo'rlik qila boshladi. Inson hayotida muhim o'rin

tulgan bu ikki sohaning rivojlanishi o'z navbatida kishilar o'rtaasidagi munosabatlarda yangi yo'nalishlarning yuzaga kelishini ta'minladi.

Maishiy hayotda ro'y berayotgan doimiy o'zgarishlar kishilarda nafaqat moddiy, shu bilan birga ma'naviy ehtiyojlar doirasini ham kengaytirdi. Moddiy borliq va insoniyatga xos hayotiy faoliyat mazmunini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj esa ilmiy bilimlarni keng ko'lamda rivojlanishi uchun zamin yaratdi. Bu davrga kelib, "madaniyat" tushunchasi "jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlar" (Pedagogika fanidan izohli lug'at / Mualliflar: J. Hasanboev va boshq. M. X. To'xtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida, - Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2009. - 251-bet) mohiyati ifodalay boshladi. Shunga ko'ra "madaniyat" tushunchasiga inson faoliyatining mahsuli uning darajasini ifodalovchi sifat ko'rsatkichi hamda xulq-atvor mohiyati nuqtai nazardan yondashish ham mantiqan to'g'ri. Demak, "madaniy xulq-atvor" tushunchasi shaxs xulq-atvorining insoniyat tomonidan asrlar davomida o'zlashtirilgan hayotiy tajribalarga muvofiq asoslangan qoida, me'yorlarga muvofiq ekanligini anglatadi.

3. Freyd fikriga ko'ra, madaniyat o'zida boshqa mavjudotlardan yuqori bo'lgan insoniyatga xos hayotiy tajribalarni ifodalaydi (Bolshaya psixologicheskaya entsiklopediya / Avtorskiy kollektiv: A. B. Albmuxanova i dr. - Moskva: Eksmo, 2007. - S. 197). Insoniyat o'z tarixi tarqiyotida ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida vorisiylik tamoyiliga asoslangan ulkan hayotiy tajribaga ega bo'ldi. To'plangan hayotiy tajribaning ajdodlar tomonidan avlodlarga uzatilishida ularning xulq-atvorini axloqiy jihatdan boshqarishga yo'naltirilgan ijtimoiy me'yorlar ham o'ziga xos o'rin tutadi.

Shaxsga xos bo'lgan madaniy xulq-atvor jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti, shuningdek, yo'llarda yurish)da yaqqol namoyon bo'ladi. Zamonaviy sharoitda yoshlarni jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da o'zlarini tuta bilishga o'rgatish nihoyatda muhim. Zero, keyingi vaqtlarda yoshlar jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da jamoatchilik tomonidan e'tirof etilgan ijtimoiy me'yorlarga rioya qilmayaptilar. Jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da ijtimoiy me'yorlarga rioya qilmaslik

atrofdagilar uchun noqulayliklarni yuzaga keltirish bilan birga shaxsning qanday tarbiya ko'rganligidan ham dalolat beradi.

Boshlang'ich ta'lim davrida bu yoshdagi o'quvchilarni klaster yondashuvi asosida ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish imkoniyati yanada oshadi.

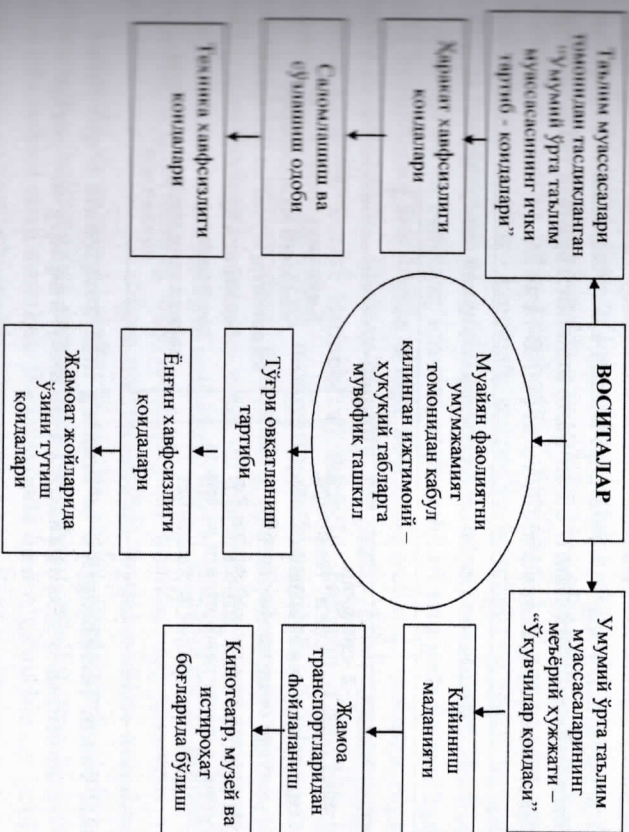
O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son va 2019-yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasini Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019-yil 23 avgust kuni o'tkazilgan videosektorda "Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur" mavzusida so'zlagan nutqi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi VM-1059-son hamda 2020-yil 6 iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma - bosqich amalga oshirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi VM-422-son qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-11-sinflariga "Tarbiya" fanining joriy etilishi ushbu imkoniyatning yanada kengayishiga zamin bo'ldi. Chunki, ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mohiyati muayyan darajada "O'qish", "Sindan tashqari o'qish", "Atrofimizdagi olam" ayvona, "Tarbiya" kabi o'quv fanlari mazmuniga singdirilgan. Xo'sh, o'quv fanlari negizida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish qanday amalga oshiriladi? Bu jarayonda hech shubhasiz asosiy sub'ekt bo'lgan o'quvchi faoliyatni tashkil etishda nimalarga e'tibor qaratishi lozim? Quyida ana shu savollarga javob topishga e'tibor karatildi.

"Tarbiya" fanini umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitishdan maqsad yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlash, yangilalanayotgan O'zbekistonning kelajagi bo'lmish yoshlarimizni yuksak aqloq va madaniyatni o'zida mujassam etgan raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashdan iborat. Kasbiy faoliyati nuqtai nazardan o'quvchi bolalarga ta'lim berish (ularni atrof-muhit bilan yaqinroq tanishtirish, o'qishni va yozishni o'rgatish) va tarbiyalash (o'quvchi

shaxsida ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy, mehnat, estetik va hokazo sifatlarni shakllantirish)dan iborat vazifani bajaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishda ham o'qituvchi faoliyati ikki muhim yo'nalish, ya'ni o'qitish va tarbiyalashdan iborat bo'ladi. Mazkur jarayonda asosiy maqsad o'quvchilar ongiga ijtimoiy va huquqiy me'yorlar, ularning ijtimoiy va har bir shaxs uchun xususiy ahamiyatiga oid nazariy bilimlarni singdirish orqali hurmat hissini tarbiyalash bo'lib, bu maqsadga erishish uchun o'qituvchi muayyan vazifalarni bajarishi lozim. Jumladan:

- ijtimoiy me'yorlar orqasidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik faoliyati uchun ahamiyati bo'lganlarini ajratib olish;
 - ajratib olingan ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga oid tushunchalarning murakkablik darajasini tahlil qilish;
 - boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy hamda huquqiy me'yorlarni o'zlashtirish imkoniyatlarini baholash;
 - ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga oid tushunchalarni boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan puxta o'zlashtirishga imkon beradigan yo'llar, omillar, samarali shakllar, metodlar va vositalarni aniqlash;
 - boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqishni uyg'otish uchun ilg'or pedagogik texnologiyalarni tanlay bilish;
 - o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga muvofiq faoliyatni tashkil etish uchun ko'nikma va malakalarni hosil qilish imkonini beradigan zarur sharoitlarni yaratish;
 - boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash;
 - o'quvchilarning ijtimoiy va huquqiy me'yorlar, ularning mohiyati, ijtimoiy ahamiyati, shaxsiy yo'nalirilganligiga doir nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishlari uchun ta'lim hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlar o'rtasida integratsiyani qator toptirish;
 - boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga doir bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilishini nazorat qilish va baholash.
- O'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy va huquqiy

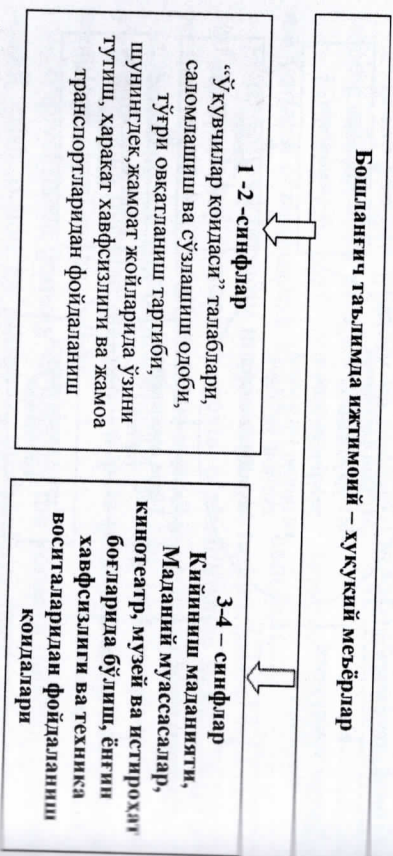
me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish yo'lida pedagogik faoliyatni tashkil etar ekan, undan ijtimoiy me'yorlar to'g'risida ma'lumot beradigan mamba va vositalardan yaxshi xabardor bo'lish talab qilinadi. Tanlangan muammoni nazariy o'rganish, boshlang'ich sinf o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, bilish imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qituvchining quyidagi vositalardan xabardor bo'lishi boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning o'zlashtirilishiga yordam berishi aniqlandi.

1.1-расм. Кластер yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantiruvchi vositalar

Boshlang'ich sinflarda pedagoglar, fan o'qituvchisi hamda sinf rahbari sifatida o'quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslarini tarbiyalashga o'z hissasalarini qo'shadilar. O'qituvchining muayyan sinf jamoasiga rahbarlik qilishi nafaqat ta'lim jarayonida, shu bilan birga ma'naviy-ma'rifiy ishlar chog'ida ham ijtimoiy hamda

hуquqiy me'yorlar targ'ibotiga doir tadbirlarni izchil tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Odatda, ma'naviy-ma'rifiy ishlar reja asosida olib boriladi. Shu sababli ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasida ijtimoiy va huquqiy me'yorlar targ'ibotiga oid tadbirlarning o'rin olishi pedagogik faoliyatni samaradorligini oshiradi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasiga "O'quvchilar qoidasi", salomlashish odo'i, to'g'ri ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, shaxsning jamoa joylarida o'zini tutishi, harakat xavfsizligi, jamoa transportidan foydalanish, madaniy dam olishni tashkillashtiruvchi muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog'lariga tashrif buyurish, yong'in xavfsizligi hamda elektrotexnika vositalaridan foydalanish qoidalarini bilan o'quvchilarni tanishtirishga doir tadbirlarning kiritilishi maqsadga muvofiqdir. Ya'ni (1.1.2-rasm):

1.1.2-rasm. Boshlang'ich ta'limning ikki bosqichida o'quvchilar tomonidan o'zlashtiriladigan ijtimoiy-huquqiy me'yorlar

To'rt-yillik muddatni o'z ichiga oladigan boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilish faolligi, dunyoqarashi va fikrlay olish qobiliyatining rivojlanganligiga ko'ra shartli ravishda ikki bosqichga ajratiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishda ham ana shu ikki bosqich inobatga olinishi lozim.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining birinchi va ikkinchi sinflarida o'quvchilar ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bog'asida oila va maktabgacha ta'lim muassasalarida o'zlashtirilgan bilimlarni anglanishi u qadar muhtakab bo'lmagan yangi tushunchalar bilan boyitish, mustahkamlash

imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu bosqichda o'quvchilar "O'quvchilar qoidasi" talablari, salomlashish va so'zlashish odo'i, to'g'ri ovqatlanish tartibi, shuningdek, jamoa joylarida o'zini tutishiga oid, harakat xavfsizligi va jamoa transportidan foydalanish qoidalarini bilan birinchi marta yoki keyin (maktabgacha ta'lim muassasalarida o'zlashtirilgan tushunchalar bilan) tanishish orqali ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning mohiyati, ijtimoiy ahamiyati va shaxsga yo'naltirilganlik xususiyati aniqroq boradilar. Qayd etilgan ijtimoiy me'yorlarning turlari bilan tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qiyinchilik tug'dirmaydi. Biroq, umumiy o'rta ta'lim maktablarining uchinchi va to'rtinchi sinflarida tashkil olish chog'ida o'quvchilar bir qadar muhtakab bo'lgan ijtimoiy me'yorlar bilan tanishadilar. Jumladan, kiyinish madaniyati, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog'larida bo'lish, yong'in hamda texnika xavfsizligi qoidalarini bilan yaqindan tanishadilar. Shunga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilari yuqorida ko'rsatilgan ikki bosqichning har birida o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda o'quvchilarni ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishga o'tib borish kerak. Birinchi va ikkinchi sinflarda o'quvchilarga ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini tushuntirishda o'yinlar, etak qaratilgan ish-tirokida o'qituvchilar, ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini yorituvchi, to'qima etak va topishmoqlar kabi vositalardan samarali foydalanish kutilgan natijalarni beradi. Etak va topishmoqlarni berishda o'qituvchining o'zi to'qishi yoki hamkasblar, yozuvchi va shoshilinch tomonidan yaratilgan namunalardan foydalanishlari mumkin. Uchinchi va to'rtinchi sinflarda esa bu yo'lga amalga oshiriladigan pedagogik faoliyatning musobaqa, muayan amaliy topshiriqlar shaklida tashkil etish mumkin. Bu jarayonda ham o'qituvchining ijroiy qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Zero, uning mashg'ulot to'g'ri me'naviy-ma'rifiy ishlarini tashkil etishga ijodiy yondashuvi samaradorlikka erishishni kafolatlabdigina qolmay, o'quvchilarda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqishni ham yuzaga keltiradi.

Kinoteatr yondashuv asosida boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda dastlab ular tomonidan shakllantirilgan jarayonida amal qilnadigan qoidalardan xabardor qilish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy munosabatlar negizida aks etganligi sababli kishilarning

har bir ijtimoiy guruh (xalq, millat, elat, qabila va, hatto urug') juda qadimdan salomlashish jarayonini tashkil etishga nisbatan muayyan talablarni shakllantirib kelganlar. Turli xalq, millat, elat, kabila va urug'lar tomonidan shakllantirilgan me'yorlarga muvofiq salomlashish jarayonini muayyan so'zlar hamda jestlar (ko'proq go'l harakatlari) yordamida ifodalangan. Salomlashish me'yorlar (talablari) odatda muayyan ijtimoiy guruh (xalq, millat, elat, kabila va urug')ning etnopsixologiyasi, turmush tarzi, hayotiy intilishlari, ularga uchun ahamiyatli bo'lgan qadriyatlar asosida shakllantirilgan. Garchi salomlashish jarayonini turli ijtimoiy guruhlarda turlicha kechsa-da, biroq, bu jarayonlarning barchasi yagona maqsad - kishilar o'rtasida o'zaro do'stlik, tinchlik va birodarlikni qaror toptirishga xizmat qilib kelgan. Bu haqida "Hadis"da shunday deyiladi: "Bir-birlaringiz bilan salomlashib yuringlar. Shunda o'rtalaringda mehru muhabbat uyg'onadi" (Hadislar - bolalarga. - Toshkent: Adolat, 2004. - 15-bet).

Asarda salomlashish me'yor (talab)lari quyidagilar ekanligi aytildi:

o'tirgan kishi)ga; oz ko'pga (oz sonli kishilar ko'p sonli kishilar)ga; omonga kirib kelgan kishi bu yerda o'tirganlarga salom berishi shart. Hingungi kunda ham salomlashish ijtimoiy sub'ektlar o'rasidagi muhim aloqa jarayoni va shaxs o'zining eng oddiy ko'rinishi sifatida aha etadi. Salomlashish o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni ham namoyon qiladi. "So'rashayotganlarning fe'l-atvori, xarakteri, ixtiyariy darajasi, ichki kechimalari, o'sha paytdagi kayfiyati hamda ahamiyatli kishiga bo'lgan munosabati va undan farqi" yaqqol ko'zga tashlanadi (Makmudov K. Mehmonnoma. - Toshkent: Yosh gvardiya nashriyoti, 1989. - 164-bet).

Maqbul bo'lganiga xos bo'lgan faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Maqbul tur sifatida aniq maqsadga yo'naltirilgan natija "kishilik tamoyili" tarkida yuzaga kelgan va o'zaro muomalani tashkil etish uchun zarur so'zlashuv ko'nikmalarining rivojlanishi natijasida muvaffaqiyatli" (Bols'haya psixologicheskaya entsiklopediya. - Moskva: Ekmo, 2007. - S. 396).

insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yishning o'ta muhim vositasi bo'lgan nutqning ifodalashiga asrlar davomida kat-

ta e'tibor qarab kelingan. Har bir millatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida nutqni ifoda etish, u yordamida atrofdagilar bilan o'zaro aloqa qilish qoida (talab, me'yori)lari ishlab chiqilgan. "Kishilarning mulokotga asoslangan birgalikdagi faoliyatlari u yoki bu jamiyat tomonidan qabul qilingan ijtimoiy me'yorlar asosida aks etuvchi ijtimoiy nazorat mavjud bo'lgan sharoitda kechadi. Ijtimoiy sub'ektlarning har qanday hayotiy faoliyatlari kabi ular tomonidan tashkil etiladigan mulokot jarayoni muayyan me'yor va qoidalar asosida tartibga solinadi" (<http://www.goup.32441> <http://narod.ru/files/ogp/00>).

Mulokot (so'zlashish) – "insonlar orasida oddiy, kundalik so'zlashuv aloqasi bo'lib, ko'p qirrali faoliyat turidir...

Mulokotning eng umumiy ko'rinishi hayotiy faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Uning ijtimoiy ma'nosi shundaki, mulokot madaniyat shakli va jamoatchilik an'anasining vositasi bo'lib xizmat qiladi. Mulokotning xususiyati, mazkur jarayonda bir insonning sub'ektiv dunyosi boshqa kishi uchun ochiladi. Mulokotda inson o'z xususiyatlarini oqali o'zini namoyon qiladi. Amalg oshirilgan xatti-harakat shakliga qarab, insonning xarakteri borasida xulosa chiqarish mumkin.

Nutq orqali ma'lumot berish xususiyatiga ko'ra esa uning umumiy madaniyati hamda ma'naviyatiga baho berish mumkin" (Zamonaviy menejment nazariyasi va amaliyoti / O'quv qo'llanma. - Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2006.-122-123-betlar).

Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarda yosh xususiyatlariga ko'ra "nutq zarur darajada o'sgan bo'lib, aktiv (faol) va passiv (surat) lug'ati ancha taraqqiy etganligi tufayli, o'qituvchi tushuntirishlarining uchun darslik. Akad. S.R.Rajabovning umumiy tahriri ostida. Toshkent: O'qituvchi, 1981. - 50-bet). Shu bois boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga so'zlashuv (muomala) me'yorlari to'g'risida ma'lumotlarni berish orqali ularni atrofdagilar bilan o'zaro mulokotni to'g'ri tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga e'tibor qaratish bu yo'lda pedagogik faoliyatni samarali olib borishda qiyinchilik va murakkabliklarni yuzaga keltirmaydi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda so'zlashuv me'yorlariga amal qilish ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish quyidagi vazifalarni bajarish orqali ta'minlanadi:

1. O'quvchilarni "so'zlashish" hamda "muomala", shuningdek,

"so'zlashish me'yorlari" ("muomala me'yorlari") kabi tushunchalar bilan tanishtirish.

2. O'quvchilarga so'zlashuv (muomala)ning, kishilar o'rtasida o'zaro munosabatlarni tashkil etishdagi ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini ko'rsatib berish.

3. O'quvchilarda so'zlashuv (muomala) me'yorlariga amal qilishlarning salbiy oqibatlaridan xabardor qilish.

4. O'quvchilarni nutqiy murojaat turlari bilan yaqindan tanishtirish.

5. O'quvchilar tomonidan so'zlashuv (muomala) me'yorlari to'g'risidagi tushunchalarning yetarlicha o'zlashtirilishi uchun sharoit yaratish.

6. O'quvchilarda ijtimoiy sub'ektlar (ota-onalar, oilaning boshqa a'zolari, o'quvchilar, sinfdoshlar, tengdoshlar, shuningdek, ularning atrofida bo'shqa kishilar) bilan to'g'ri so'zlashish ko'nikmalarini shakllantirish.

4 sinf "Tarihiya" kitobining 12 – 13 – mavzularida odobli bolalarning ijtimoiy imkoniyati cheklangan insonlar bilan subbadda amal qilishi haqida ko'lgan me'yorlar (qoidalar) quyidagicha berilgan:

1. Shunda so'zlar bilan ruhlanirish, yaxshi muomalada bo'lish;

2. Muloqotlik aravachasidagi insonlar bilan subbattashganda, ularga tengdosh, qadrdni egibrog gapirish, bu o'zaro hurmatni anglatadi;

3. Chapirishda nuqsoni bo'lgan insonlarga qisqa, javob qaytarish bilan bo'lgan savollarni berish;

4. Javab berish, ko'rishga qiyinaladigan insonlardan ular bilan qacda va qanday usullarda subbattashish qulay ekanligini so'rash.

Darslikdagi 4- ijodiy faoliyatda esa quyidagicha topshiriqlar berilgan:

1. Ko'zingizni yuving va qog'ozga uy yoki quyoshning rasmini chizishga harakat qiling. Vazifani bajara oldingizmi? Buni qilish qiyin bo'ladimi?

2. Ko'zingizni mato bilan bog'lab, javondagi kitobni olishga harakat qiling. Vazifani bajara oldingizmi? Yo'lni ko'rmay yurib ketayotganlarda olmani his qildingiz?

3. Bir qo'lingiz bilan oyog kiyimingiz bog'ichini yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring. O'qituvchingizni yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring. O'qituvchingizni yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring.

4. Bir qo'lingiz bilan oyog kiyimingiz bog'ichini yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring. O'qituvchingizni yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring. O'qituvchingizni yoki boshqa narsani bog'lashga harakat qilib ko'ring.

[Tarbiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4 – sinf o'quvchilari uchun darslik. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tavsiya etilgan. Toshkent. "O'zbekiston". 2020 y. 39-41-betlar]]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanishtirish zarur bo'lgan ijtimoiy me'yorlardan yana biri - bu hayot va texnika xavfsizligi qoidalari sanaladi.

Hayot va texnika xavfsizligi qoidalari barcha yoshdagi ijtimoiy sub'ektlarda bo'lgani kabi boshlang'ich sinflarda ham o'quvchilarni turli xavf-hatatlardan muhofazalash, kelib chiqish ehtimoli bo'lgan ko'ngilsizliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

"Hayot xavfsizligi" va "texnika xavfsizligi" kabi tushunchalarning mohiyatini yetarlicha anglash uchun dastlab xavfning o'zi nima, "xavfsizlik" tushunchasi kanday ma'noni anglatadi, xavfsizlikni qanday qilib ta'minlash mumkin kabi savollarga javob topib olish mantiqiy jihatdan to'g'ri sanaladi.

Ayni o'rinda o'zbekcha atama va tushunchalarni ta'rifiashda "O'zbek tilining izohli lug'ati" asosiy va muhim manba bo'lib xizmat qilishini aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Mazkur manbada "xavf" tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: xavf - bu "biror xatari hodisa yoki falokat

sodir bo'lishi ehtimolligi". (O'zbek tilining izohli lug'ati. Tartibot -Shukr / 5 jildli. To'rtinchi jild. - Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. - 372-bet).

Internet manbalaridan birida esa mazkur tushunchaning mazmuni yanada aniq, ravshan bayon etilgan. Unda xavf hodisa, jarayon va ob'ektlar sifatida namoyon bo'lib, inson salomatligiga salbiy ta'sir etishi aytiladi. Ya'ni, xavf – bu hodisa, jarayon va ob'ektlar bo'lib, ular ma'lum sharoitlarda inson salomatligiga bevosita va to'g'ridan-to'g'ri zarar yetkazadi (<http://ru.wikipedia.org/wiki>). E'tibor qilinsa, mazkur o'rinda xavf: 1) xavfning hodisa, jarayon va ob'ekt ekanligi; 2) ular ta'sirining muayyan (aniq) vaziyatlarda kuzatilishi; 3) inson salomatligiga ta'siri; 4) mazkur ta'sirning bevosita va to'g'ridan-to'g'ri zarar yetkazishi kabi holatlarga alohida urg'u berilgan. Agarda pedagogika va psixologiya aynan shaxs kamoloti va inson ruhini o'rganuvchi sohalar ekanligi nazarda tutilsa, u holda Internet manbasida keltirilgan ta'rif muallifni to'la qoniqtiradi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "xavfsizlik" tushunchasi

quyidagicha ta'riflanadi: xavfsizlik - bu "xavf-xatarning yo'qligi, xavf bo'lmagan holat" (O'zbek tilining izohli lug'ati. Tartibot - Shukr / 5 jildli. To'rtinchi jild. - Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. - 372-bet). V.M.Zaplatskiy "xavfsizlik" tushunchasini umumiy hamda ijtimoiy sub'ektlarga taalluqligi nuqtai nazaridan ta'rifiashga urinadi. Chunonchi, uning fikriga ko'ra umumiy ma'noda "xavfsizlik" tushunchasi quyidagi mazmuni anglatadi: xavfsizlik-murakkab tizimning shunday holatiki, unga ko'ra ichki va tashqi omillar harakati tizimning yomonlashuviga olib kelmaydi yoki uning ishdan chiqishiga yo'l qo'ymaydi, rivojlanishiga to'siq bo'lmaydi (Zaplatskiy V. Terminologiya nauki o bezopasnosti // Zbornik "ris'evkov z medzinarodnej vedeckej konferencie "Bezhecnostna veda a bez'ecnostne vzdelanie". - Li'tovsky Mikulas: AOS v Li'tovskom Mikulasi, 2006. - S 4). Muallifning qayd etishicha, shaxs (inson) xavfsizligi - uning shunday holati bo'lib, ichki va tashqi omillar harakati o'linga, umumiy holda organizm va ongning ishlashi, ruhiyat va rivojlanishining yomonlashuviga olib kelmaydi, shuningdek, insonga ma'lum istak va maqsadlariga erishishga to'sqinlik qilmaydi (Zaplatskiy V. Terminologiya nauki o bezopasnosti // Zbornik "ris'evkov z medzinarodnej vedeckej konferencie "Bezhecnostna veda a bez'ecnostne vzdelanie". - Li'tovsky Mikulas: AOS v Li'tovskom Mikulasi, 2006. - S 4). B.Siriboevaning yondashuviga ko'ra esa, shaxs xavfsizligi - bu "turli ko'rinishdagi xavf ta'siridan muhofazalanish hissiyatiga ega bo'lish demakdir" (Siriboeva B. O'smir-o'quvchilarda axborot xavfsizligi ko'nikmalarini shakllantirish. - Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2011. -20-bet).

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda shaxsning ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga munosabati nuqtai nazardan "xavfsizlik" tushunchasini quyidagicha ta'rifiash mumkin: xavfsizlik - bu shaxsning salbiy ichki hamda tashqi omillardan biologik (shaxsiy salomatlikni saqlash uchun amaliy harakatlarni tashkil etish), ijtimoiy (salbiy ijtimoiy omillarga keskin munosabat bildirish, ularga qarshi tura olish), ruhiy (asab tizimini mustahkamlash, har qanday holatga ta'sirlanaverishdan saqlanish) muhofazalanishini anglatadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini xavfsizlik qoidali bilan tanishtirish ularning hayotlarini muhofaza qilish, shuningdek, texnologiya hamda jismoniy tarbiya darslarida

texnik ko'rsatmalarga qat'iy rioya qilishga o'rgatib borishni anglatadi. Maktab amaliyoti bilan tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotlariga xavf quyidagi sharoitlarda yuzaga kelishi mumkinligini ko'rsatdi:

- 1) texnologiya darslarini tashkil etish jarayonida;
- 2) jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida;
- 3) yo'llarda, transportlarda harakatlanish vaqtlarida.

Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari hayotlarining xavf-sizligini ta'minlash borasidagi amaliy pedagogik harakatlar jismoniy tarbiya hamda texnologiya darslarida, shuningdek, ularni yo'l-da to'g'ri yurishga o'rgatish (yo'l harakati qoidalarini bilan tanishtirish) maqsadida ta'lim jarayonida, sinfdan yoki maktabdan tashqari sharoitlarda uyushtirilayotgan mashg'ulotlar davrida tashkil etiladi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchilarni shaxslararo munosabatlar negizi tashkil etuvchi ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda katta imkoniyatlarga ega. Bu yerda o'quvchilar bosqichma-bosqich ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirib boriladilar: "O'qish", "Sinfdan tashqari o'qish", "Tarbiya", "Atrofimizdagi olam" va "Texnologiya" kabi o'quv fanlari o'quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishga yordam beradi.

Sinfdan va maktabdan tashqari sharoitlarda uyushtiriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar ham o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy hamda huquqiy me'yorlar targ'ibotini izchil tashkil etilishini ta'minlaydi. Bu esa ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasiga ijtimoiy va huquqiy me'yorlar targ'ibotini yorituvchi tadbirlarni kiritish zarurligini anglatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida "O'quvchilar qoidasi", salomlashish va so'zlashish odoibi, to'g'ri ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, jamoa joylarida o'zini tutish, harakat xavfsizligi va jamoa transportdan foydalanish qoidalarini, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog'larida bo'lish qoidalarini, yong'in hamda texnika xavfsizligi qoidalarini bilan tanishadilar. Bu jarayonlarning muvaffaqiyatli tashkil etilishida boshlang'ich sinf o'quvchilari alohida o'rin tutadilar. Ularning mashg'ulot va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkilatishirish hamda o'qkazishga nisbatan ijodiy yondashishlari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan birga o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqishni shakllantiradi. O'quvchilarining hayotlari, sog'liqlarini

saqlashga qimmat uchun ularni hayot va texnika xavfsizligi qoidalarini bilan tanishtirishga boshlang'ich sinflarda ham jiddiy e'tibor qaratish talab etiladi. Mazruiy o'rganish va maktab amaliyoti bilan yaqindan tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotlariga xavf texnologiya harakatlarini tashkil etish jarayonida, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida, shuningdek, ular yo'llarda, transportlarda harakatlanayotganlarida yuzaga kelishi aniqdandi.

1.4. Klaster yondashuv asosida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga qarag'at xarakterli shakllantirish, ularning turlari va ijtimoiy-pedagogik o'ziga xosligi

Shaxs hayoti bevosita jamiyatda, unda istiqomat qiladigan kishilar orasida kechadi. Klaster sharoitida jamiyat a'zolari o'rtasidagi shaxslararo aloqalarning samarali kechishi bevosita shaxsning ijtimoiy munosabatlari mazmuniga bog'liq. Ijtimoiy munosabatlar mazmuni esa o'z navbatida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning aniqlanganligi, jamiyat tomonidan qay darajada tan olinganligi hamda amaliy faoliyatda ularga qo'llanilayotganligi bilan belgilanadi.

Shaxs ta'lim olish jarayonida ijtimoiy madaniy muhit bilan bevosita munosabatlar o'rnatiladi va u shaxsga ta'limiy ta'sir ko'rsatadi. Klaster tashkilotining jamiyat barqaror rivojlanishidagi muhim ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda pedagogik ta'limning zamonaviy talablarni tizimidagi muammolar hamda ularni hal qilishda fan, tekshirib chiqarish va ta'lim bo'g'inlari o'rtasidagi ba'zi nointegratsion munosabatlar bugungi kunda uzliksiz pedagogik ta'limni klaster tashkiloti modeliga o'tkazish zarurati ekanligini O'zbekiston Respublikasi prezidentiining "pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish to'g'risidagi to'g'risida" 2020-yil PQ-4623 son qarori shuningdek, pedagogik ta'lim sohasi uchun raqobatbardosh kalrlar tayyorlash, ta'lim sohasini oshirishning samarali tizimini yo'lga qo'yishga qaratilgan qarorlar. Maklamlasining 2021-yil 14 aprelda "Toshkent viloyati va boshqa davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risidagi to'g'risida" gi 213 sonli qarorining qabul qilinishi bilan ham tashkilat mumkin.

Klaster sharoitida ijtimoiy-huquqiy me'yorlar ayнан shaxslararo munosabatlar negizi, unda aks etuvchi xususiyatlarga muvofiq

ijtимоий-ҳуқуқий ме'yorlarga hurmat hissini tarbiyalash o'quv va ma'naviy-ma'rifiy ishlarning muhim tarkibiy qismidir. O'quv ishlarini tarkibida ijtimoий-ҳуқуқий ме'yorlarning o'rganilishi majburiy kasb etadi. Bu majburiylik 1-4-sinflarda o'quv fani sifatida "Tarbiya predmetini o'qitish yo'lga qo'yilganligi bilan izohlanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan "O'qish", "Texnologiya", "Atrofimizdagi obodon va "Jismoniy tarbiya" kabi o'quv fanlari negizida ham o'quv-hurmat ijtimoий ме'yorlar, qisman esa ҳуқуқий ме'yorlar mohiyati bilan tanishib boradilar.

Ma'lumki, ma'naviy-ma'rifiy ishlar ijtimoiy dolzarblik kasbi etayotgan, pedagogik ahamiyati masalalar, o'quvchilarning qiziqishlari ta'lim pedagogik jamoasi oldida turgan vazifalar negizida ishlab chiqilgan reja asosida tashkil etiladi. Ana shu jihatga ko'ra ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga doir bilimlarni boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida targ'ib etuvchi tadbirlarni kiritish imkoniyati mavjud.

Shunga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilari oilada, ta'lim muho-
sasasida hamda o'zlari mansub bo'lgan mikro guruhlarda ota-onalar
oilaning barcha a'zolari, sinddoshlari va tengdoshlari bilan ta'lim
etadigan munosabatlarda muayyan qoidalariga amal qilishlari lozim.
O'quvchilarning ijtimoiy sub'ektlar bilan munosabatlarda ayrim
qanday xulq-atvor qoidalariga amal qilishlari zarurligini anglash uchun

Ushbu me'yorlarning turlaridan xabardor bo'lish talab qilinadi. Harakat matnlarida ijtimoiy me'yorlarning quyidagi turlar bo'yicha (harakat mavzulari) 1) axloqiy me'yorlar; 2) jamoat birlashmalarining (harakat) ijtimoiy urf-odatlari; 3) turli xalqlarga xos odatlari; 4) an'ana (harakat); 5) ayrimiyat haliyat me'yorlari; 6) huquq me'yorlari; 7) diniy (harakat) (Haratov A., Tadlixanov U., Odilqoriyev X. Davlat va huquq (harakat) / Haratov A. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik jamiyati. 2002. - 31-bet.)

1. "O'zbek tili haqida", 2004. - 36-bet.] arab tilidan tarjima qilingan "nasibdan nasibga o'tuvchi qoida" esa ma'nolarini anglatuvchi arab so'zining bevosita "hayotda qaror topgan (topayotgan) qoida" ma'nosini bildiradi va boshqa amallar" [(O'zbek tilining izohli lug'ati. T. 1. 1-jild. Toshkent jild. A.Matvailev tahriri ostida. - Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. - 11-bet.)]

...tilliy unifondatlar mohiyatini ifodalaydi. Zero, "an'analar
...ning barcha rivojlanishi jarayonida shakllanadi va sayqallanadi.
...ning javob bergan an'analar unutilmaydi, avlodlarga meros
...qilib, ular hayotning tarkibiy qismiga aylanadi. Har bir
...yoki sog' o'z an'alarini rivojlantiradi, asrab-avaylaydi.
...ning sog' dardost, turmush tarzi, madaniy kamolot darajasi aks
...lil. Izohli ilmiy-ommabop lug'at. - Toshkent: Sharq

nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2006. 35-bet.)]

3. Ijtimoiy me'yorlar turlarini ifodalovchi guruhni:- estetik me'yorlar;

- tashkiliy me'yorlar;

- faoliyatni tashkil etishga madaniy yondashuv me'yorlari hali tushunchalar bilan yanada boyitish zarur.

Bizning nazarinizda, bildirilgan fikr mulohazalarga tayangan holda, shuningdek, pedagogik nuqta nazardan ijtimoiy me'yorlarning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir (1.1.1-rasm)

1.1.1-rasm. Ijtimoiy me'yorlarning asosiy turlari

O'rganilayotgan mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda yuqorida keltirilgan guruhdan boshlang'ich sinf o'quvchilarning kundalik turmush tarzi uchun o'rganilishi muhim bo'lgan ijtimoiy me'yorlarni ajratib olish taqozo etiladi. Mazkur yosh o'quvchilari bilish qobiliyatlarini, dunyovqarashlari va tafakkurlari darajasini inobatga olib, ularning quyidagi turlardagi ijtimoiy me'yorlar bilan tanishtirish pedagogik zaruriyat degan xulosaga kelindi (1.1.2-rasm):

1.1.2-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik faoliyati uchun ahamiyati bo'lgan ijtimoiy me'yorlar

Xo'sh, yuqorida ko'rsatilgan ijtimoiy me'yorlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik faoliyatlarida qanday ahamiyat kasb etadi. Quyida ana shular haqida qisqacha so'z yuritiladi?

Axloqiy me'yorlar boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ijtimoiy munosabatlarning axloqiy mohitini tushuna olishlarini ta'minlash, ularda axloqiy tushunchalarni hosil qilish, muomalasi, xulq-atvor va xatti-harakatlarida odob-axloq talablariga rioya etish odatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Mazkur yosh o'quvchilarning axloqiy me'yorlar mohiyatini tushunishlari va ana shu talablarga muvofiq muomala hamda xatti-harakatlarni tashkil eta olishlari natijasida ularda barcha ijtimoiy voqea-hodisalar "yaxshi", "yomon", "to'g'ri", "noto'g'ri", "mumkin" va "mumkin emas" tarzida baholash ko'nikmalari shakllanadi.

Milliy urf-odat va an'ana me'yorlari boshlang'ich sinf o'quvchilari milliy (o'zbekona) turmush tarzi ruhida tarbiyalash, ularda

milliy tarbiya, madaniyat hamda qadriyatlariga hurmat hissini uyg'otishga harakat beradi. O'la, mahalla va ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida milliy urf-odat va an'ana me'yorlari asosida tarbiyalash ularni hayotiy faoliyat jarayonida oila a'zolari, qarindoshlari, qo'ni-qo'shnilar va tengdoshlari bilan o'zaro hamjihatlikda yashash mehnat qilishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari **huquqiy me'yorlar** mohiyati bilan tanishish orqali ularning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, ularning mu'vaffaqiyatli e'tilishidagi ahamiyatini anglaydilar, qonunlar bilan e'tibolga e'tiqod qilishni o'rgatish uchun emas, balki, har bir fuqaro huquqlarini himoya qilish, hayoti, salomatligi, huquqlari va mol-mulkini muhofaza qilish, shuningdek, huquqbuzarlik holatlari sodir etilishining oldini olish, ularni qarsi kurashishda muhim omil ekanligiga ishonch hosil qiladilar. Qolaversa, boshlang'ich sinf o'quvchilarini huquqiy va axloqiy me'yorlar bilan izchil tanishtirib borish ularda ijtimoiy munosabatlarda mazmunini joriy xususiyat kasb etishi, buning natijasida esa faoliyatining barcha ijtimoiy sohalar bo'yicha rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdagi rolini yuqori baholay olishlarini katta qadrlaydi.

Estetik me'yorlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy voqea va hodisalarni estetik baholash, shaxsiy va umumxalq mulkining estetik qimmatini anglash, muomala, yurish-turish, kiyinish, xatti-harakatlarni tashkil etishda estetik talablarga rioya qilish, tabiat va atrof-muhitni saqlashni o'rganish, har qanday ko'rinishdagi estetik didsizlikka munosabat bo'lish ruhida tarbiyalanishlariga yordam beradi.

Faoliyatni tashkil etishga madaniy yondashuv me'yorlari boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ma'lum funksiyalarni bajarish muomalasi, o'rganilish, jamoa transportidan foydalanish, ko'ngilli dam olishni tashkil etishga xizmat qiladigan madaniy muassasalar (jumladan, muzeylar, kinoteatr, kontsert zalari va tsirk kabilariga) tashrif buyurish davrida o'zini tutat olish, boshqarish va xatti-harakatlarini baholashga o'rgatadi.

Milliy me'yorlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy diniy e'tiqod ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Hadislar, ularning ma'naviy axloqiy mohiyatini anglash orqali o'quvchilar atrof-muhit va tabiatga joriy munosabatda bo'lish, tabiiy-moddiy ne'matlarni saqlash, ularning mavjudligi uchun minnatdor bo'lish, ijtimoiy xulq-

atvor va xatti-harakatlarni savob va gunoh mezonlari asosida baholash ko'nikmalarini o'zlashtiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning **bolalar jamoasi faoliyatini tartibga soluvchi me'yorlar** bilan tanishishlari ularda jamoaviylik, o'zaro yordam, jamoadoshlar tomonidan bir-birini qo'llab-quvvatlash, muayyan ijtimoiy faoliyat (masalan, o'yin, o'qish va mehnat)ni birligida tashkil etish malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning muayyan tartib-qoidalariga rioya qilishlari talab etiladi. O'quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadigan mazkur tartib-qoidalar ijtimoiy-huquqiy me'yorlar o'ziga xos ko'rinishlaridan biri sanaladi. Ta'lim muassasada o'quvchilar hulq-atvori, xatti-harakatlari va ta'lim jarayoni ishtirokchilari bilan bo'ladigan munosabatlarga qo'yiladigan ijtimoiy-huquqiy talablar "Umumiy o'rta ta'lim maktablarining faoliyati to'g'risida"gi Nizom hamda "O'quvchilar qoidasi"da o'z ifodasini topadi. O'quvchilarning ta'lim muassasalaridagi faoliyatlari mazmuni bevosita "O'quvchilar qoidasi"da o'z ifodasini topgan. Mazkur me'yoriy hujjat O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi hamda "Umumiy o'rta ta'lim maktablarining faoliyati to'g'risida"gi Nizom talablariga muvofiq ishlab chiqiladi. Ayni vaqtda respublika umumiy o'rta ta'lim muassasalarida yagona "O'quvchilar qoidasi" talablari bo'yicha faoliyat olib borilmokda. Shu bilan birga har bir ta'lim muassasasi o'z ehtiyojlari, ota-onalar va o'quvchilarning talablarini inobatga olgan holda "O'quvchilar qoidasi"ga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritishi mumkin.

"O'quvchilar qoidasi" o'zida o'quvchilarning ta'lim muassasada amalga oshiriladigan barcha faoliyatlarini qamrab oladi. Shunga ko'ra mazkur hujjat quyidagi bo'limlar asosida shakllantirildi:

1. O'quvchilar zimmasidagi majburiyatlarni ifodalovchi umumiy qoidalar.
2. O'quvchilar tomonidan sodir etilishi ta'qiqlanadigan harakatlar.
3. O'quvchining tashqi qiyofasiga qo'yiladigan talablar.
4. O'quvchilarning maktabga qatnashlariga qo'yiladigan talablar.
5. O'quvchilarning dars jarayonidagi ishtiroklariga qo'yiladigan talablar.
6. O'quvchilar tomonidan o'quv vositalarining saqlanishiga

qo'yiladigan talablar.

Ta'lim muassasasida ishlab chiqilib, tasdiqlanadigan "O'quvchilar qoidasi"ning qanday bo'limlardan iborat bo'lishi ixtiyoriy tanlanadi. Har qancha bo'lim unda o'quvchilarning faoliyati mashg'ulotlar, mashg'ulotlar hamda darslar tugagandan keyingi muddatlar bo'yicha olib borilishi ko'rsatiladi. Bu holatda "O'quvchilar qoidasi"ning tashkil etilishi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

1. Umumiy qoidalar.

1.1 O'quvchilarning darslardagi ishtirokiga qo'yiladigan talablar.

1.2 O'quvchilarning tanaffuslardagi hulq-atvori va xatti-harakatlariga qo'yiladigan talablar.

2. O'quvchilarning mashg'ulotlar tugagandan keyingi hulq-atvori va xatti-harakatlariga qo'yiladigan talablar.

Ayrim holatlarda maktab pedagogik jamoasi, ota-onalar hamda o'quvchilarning talab-istaklarini inobatga olgan holda "O'quvchilar qoidasi"ga qo'shimcha bo'limlar ham aks etishi mumkin. Masalan, bugungi kunda mobil telefonlardan foydalanish ommalashtirilganligi kuni ta'lim muassasalarida ulardan foydalanish bo'yicha qoidalar ishlab chiqilishi hamda "O'quvchilar qoidasi" bo'limlari tarkibiga shartli telefonlardan foydalanish qoidalari" bo'limi sifatida kiritish mumkin. Yoki o'quvchilarni ta'lim muassasasi oshxonasida ham ta'limning amalga oshirilishi ta'minlash maqsadida "O'quvchilar qoidasi"da o'quvchilarning ta'lim muassasasi oshxonasidagi hulq-atvoriga qo'yiladigan talablar" ham aks etishi mumkin.

Ayni o'rinda shuni ham qayd etib o'tish joiz, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ixtiyoriy ravishda "O'quvchilar qoidasi" o'rniiga "O'quvchilar uchun e'lonatmalar" ("Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun e'lonatmalar") talab chiqilishi mumkin. Qanday nomlanishidan qat'iy nazar mazkur hujjatlar mazmuni o'quvchilarning ta'lim muassasalaridagi hulq-atvor va xatti-harakatlari mohiyatini ifodalashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga jamoat joylari (kino, teatr, umumiy ta'lim muassasalari va jamoa transporti)da amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy me'yorlar to'g'risida ma'lumotlar berish, ularda mazkur me'yorlarga qat'iy rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish sanaladi. Ayni o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilariga quyidagi ma'lumotlarni berish ularda ixtiyoriy hulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

qiladi:

1. Jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da talab etiladigan xatti-harakatlar to'g'ri bo'lgan ma'lumotlar.

2. Jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da muayyan xatti-harakatlarni tashkil etishga nisbatan qo'yiladigan talablar.

3. Jamoat joylari (kinoteatr, muzey, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da jamoa tartibini saqlash va atrofdagilarga noqulaylik tug'dirmaslikka oid qo'shimcha ma'lumotlar.

Itimoiy va huquqiy me'yorlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida itimoiy xulq-atvor, muomala, munosabat va faoliyat asoslari to'g'ri bo'lgan tushunchalarni hosil bo'lishni ta'minlaydi. Ularning muvofiqlashtirish natijasida o'quvchilar jamiyatda qanday yashash kerakligi, atrofdagilar bilan munosabatlarni qanday tashkil etish lozimligi hamda tabiatga, itimoiy sub'ektlarga, voqea-hodisalarga nisbatan joriy yondashish zarurligini tushunib boradilar. Shu sababli boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni itimoiy va huquqiy me'yorlar mohiyati bilan izchil, tizimli va uzluksiz tanishtirib borishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari ongiga itimoiy-huquqiy me'yorlarning mohiyati to'g'risidagi tushunchalarni singdirish, ularni nisbatan hurmatli qaror toptirish masalalar mazkur yo'nalish doirasida o'z yechimini kutayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Bu yo'nalish pedagogik faoliyatni tashkil etishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning hayoti, kundalik faoliyatiga aloqador itimoiy-me'yorlarni ajratib olish talab etiladi. Ular haqida o'quvchilarga ma'lumot berishda esa pedagogik faoliyatning ko'rgazmali bo'lishiga erishish, hayotiy misollardan o'rnatilgan foydalanish samaralikka erishish kafolati sanaladi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari tomonidan ishlab chiqilib, o'quvchilar uchun bajarilishi majburiy xarakter kasb etadigan "O'quvchilar qoidasi" boshlang'ich sinflarda itimoiy-huquqiy me'yorlarga oid bilimlarni targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Mazkur hujjat o'quvchilar tomonidan ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan faoliyat mazmuni ochib beriladiki, bu orqali ularning hulq-atvori, muomalasi hamda xatti-harakatlari bo'yicha ruxsat etiladigan va ta'qiqlanadigan holatlar

beriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini "qoidalar qoidasi" bilan izchil tanishtirib borish ularda dialektik xarakterdagi muvofiqlik kasb etib boradigan itimoiy va huquqiy xatti-harakatlarni anglash, ularga qat'iy amal qilish malakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo'ladi.

1.4. Harakat yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida itimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishning nazariya va amaliyotdagi holati

Harakat o'rganish mustaqillik-yillarida O'zbekistonda yangilangan ta'lim samaradorligini oshirish yo'lidagi amaliy ishlar olib borilganligini ko'rsatadi. Ana shunday ilmiy izlanishlardan biri - bu I. Uzoqov tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyat hissini shakllantirish" mavzusi. Ushbu amaliyotdagi tadqiqot sanaladi. Zero, mas'uliyatni oshirishda muvofiqlik kasb etib boradigan itimoiy va huquqiy xatti-harakatlarni anglash, ularga qat'iy amal qilish malakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo'ladi. Harakat o'rganish mustaqillik-yillarida O'zbekistonda yangilangan ta'lim samaradorligini oshirish yo'lidagi amaliy ishlar olib borilganligini ko'rsatadi. Ana shunday ilmiy izlanishlardan biri - bu I. Uzoqov tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyat hissini shakllantirishning nazariya va amaliyotdagi holati. Ushbu amaliyotdagi tadqiqot sanaladi. Zero, mas'uliyatni oshirishda muvofiqlik kasb etib boradigan itimoiy va huquqiy xatti-harakatlarni anglash, ularga qat'iy amal qilish malakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo'ladi.

Harakat o'rganish mustaqillik-yillarida O'zbekistonda yangilangan ta'lim samaradorligini oshirish yo'lidagi amaliy ishlar olib borilganligini ko'rsatadi. Ana shunday ilmiy izlanishlardan biri - bu I. Uzoqov tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyat hissini shakllantirishning nazariya va amaliyotdagi holati. Ushbu amaliyotdagi tadqiqot sanaladi. Zero, mas'uliyatni oshirishda muvofiqlik kasb etib boradigan itimoiy va huquqiy xatti-harakatlarni anglash, ularga qat'iy amal qilish malakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo'ladi.

militsiya do'stlari" "Miliy gvardiya kelajagi" guruhlarini tuzish
kabilardan ham keng foydalanishga qaratiladi (Aliq, 28). H. Aliqov
Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy adolat tushunchalarini
shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari.//Ped.fanl.nomz...
T., 2008.28-b. <http://www.7ya.ru>

Zamonaviy sharoitda axborotlarni yetkazib berishda Internet natijadoraloga tarmogʻi yetakchi oʻrin tutmokeda. Mazkur tarmoq saytlaridajoylashtirilgan materiallar bilan tanishish natijasida unda maktabgahva boshlangʻich taʼlim yoshidagi bolalarni ijtimoiy-huquqiy meʼyorchibilan tanishtirishga doir maʼlumotlarning koʻpligiga gʻuvoh boʻlinibAna shunday materiallardan biri bu Taʼtyana Lavenova tomonidan yaratilgan “Kichikintoylar uchun yoʻl harakati qoidalarini” (“Praviladorojnogo dvizheniya dlya malʼishey”) (<http://www.Tya.ru>) nomli oʻyin-mashgʻulot sanaladi. Mazkur oʻyin-mashgʻulotda kichik yoshdagi bolalar asosiy qahramon Svetofor Svetoforovich Svetoforovich boshchiligidagi yoʻllarda toʻgʻri harakatlanish qoidalarini oʻrganadigan Oʻyin-mashgʻulot quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1-bosqich. Nazariy ma'lumotlarni berish (bu o'rinda yo'1 bo'lganlarining turlari va ularning mohiyati bayon etiladi).

2-bosqich. Amaliy harakatlarni bajarish (bu bosqichda bolalar “mashina”lar rolidagi yo‘llarda amaliy harakatlanish borasidagi ko‘nikma malarini o‘zlashtiradilar).

3-bosqich. "Yo'1 belgilarini jonlantiramiz" o'yini (o'yin jaryomida bolalar turli tasvirlar tushirilgan rasmlar namoyish etiladi, o'yinchi istirokchilari esa rasmlarda ifodalangan holatni amaliy tarzda namoyish qiladi).

4-bosqich. "Orzuimdagi avtomobilis" suratini chizish (ushbu jarayonda bolalar va ularning ota-onalari birgalikda o'zlari tasavvur qiladigan eng yaxshi avtomashinalarning tasviri ifodasini yaratadilar).

5-bosqich. “Yangi yo‘l belgilarini yaratish” o‘yini (o‘yin chog‘ida bolalar ota-onalarining yordamlarida yangi yo‘l belgilarini yaratadilar). Yangi yo‘l belgilar o‘yin ishtrakchilari bo‘lgan bolalar va ota-onalar tasavvurlari, xayolot dunyosining kengligi asosida yaratiladi. (The gander xayol qilalar, yangi yo‘l belgilari shunday shakllanadi).

6-bosqich. "Shahar ko'chalarida to'g'ri harakatlanish" nomli dastur o'yini (o'yin vaqtida bolalar aralashtirilib yuborilgan kartochkalar orasidan biror belgini tanlab, so'ngira ana shu belgining ikkinchisi (qutqaruvchi)

tarkibiy tuzilmaga ega: 1. Ko'chalar hamda aholi istiqomat joylarida harakatlanish. 2. Yo'l belgilari va qo'shimcha axborot vositalari. 3. "Yo'l harakati qoidalarini" tayanch tushuncha va amaliy qoidalar. 4. Piyodalarning majburiyatlari. 5. Ko'cha va yo'llarning tarkibiy qismlari. 6. Chorrahalarini kesib o'tish. 7. Svetofor va uning signalizatsiyasi. 8. Yo'l ko'rsatuvchining signal va ko'rsatmalari. 9. O'tish yo'llari. 10. Transport vositalari harakatidagi ustunliklar. 11. Odamlarni tashish qoidalarini. 12. Yuklarni tashish qoidalarini. 13. Transport vositalariga yo'lovchilarni chiqarish, tushirish va tashish. 14. Temir yo'llarda harakatlanish. 15. Velosipedda harakatlanishga qo'yiladigan amaliy talablar. 16. Yo'l-transport hodisalari sodir etilganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish.

Boshlang'ich ta'limning 3-4-sinflarining o'quvchilari uchun yo'l harakati qoidalarini bo'yicha takdim etilgan dasturlardan yana biri - bu (Sisenariy muallifi Jasur Ishqov hamda postanovkachi rejissyor Aziz Muhamedov hammuallifligida bolalar uchun tayyorlangan "Yo'l va bolalar" nomli multiplikatsion filmi) T.G.Kozlova tomonidan taqdim etilgan "Yo'llar va bolalar" («Doroga i deti» dlya 3-4 klassov) muallifi dasturi (<http://www.rusedu.info/cmpro-v->) sanaladi.

"Yo'llar va bolalar" dasturi bo'yicha tashkil etiladigan har bir mashg'ulot umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-4-sinflari o'quvchilarini yo'l harakati qoidalarini, ularning tarixi bilan samarali tanishtiradi. Dasturning asosiy maqsadi - boshlang'ich sinf o'quvchilarida yo'llarda va ko'chalarda yurish madaniyatini shakllantirishdan iborat. Birinchi mashg'ulotdan boshlab, o'quvchilar YHX (yo'l harakati xavfsizligi) tarixi bilan tanishadilar. Bu esa ularga yo'llarda yurishga oid il yoki bu qoidaning qanchalik muhimligini anglashlariga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlar esa bolalarga haydovchi, yo'lovchi va piyodalarning yo'l harakati qoidalarini bajarishlarini hamda DAF xodimlari faoliyati bilan ko'rgazmali tarzda anglashlarini ta'minlaydi. Bukletlarni tayyorlash jarayonida esa o'quvchilarda ijodiy tafakkul, mustaqillik va tashabbuskorlik qobiliyati shakllanadi. Amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, o'quvchilarni yo'l-transport hodisalarining kelib chiqishidan ogohlantiradi. O'quv materiallarining mashg'ulotlar bo'yicha qulay taqsimlanganligi esa o'quvchilarga darslarga bemalol tayyorlanish imkoniyatini yaratadi. Dastur quyidagi vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi:

1. O'quvchilarni yo'l harakati qoidalarining tarixi bilan tanishtirish.
2. 3-sinf o'quvchilarining yo'larda yurish savodxonligini rivojlantirish.
3. O'quvchilarda yo'llarda yo'nalishlarni to'g'ri tanlash imkoniyatini takomilllashtirish.
4. Yo'llar bilan mulog'oti sharoitida o'quvchilarning sababiy-hulqiy harakatini shakllantirish.
5. 4-sinf o'quvchilarining yo'llarda yurishda o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni oshirish.
6. Dastur vazifalarining samarali bajarilishi natijasida o'quvchilar harakatidagi barcha bilimlarga ega bo'ladilar.
7. Yo'l harakati qoidalarining yaratilish tarixi.

Yo'l belgilari.
Svetofor signalizatsiyasi.
Transport vositalarining turlari.
Yo'l transport hodisalarining sabablari.
Velosipedda harakatlanish qoidalarini.
Yo'llarda harakatlanish qoidalarini.

Harakatlanish asosida esa o'quvchilar quyidagi ko'nikma va bilimlarni o'zlashtiradilar:

1. Yo'llardagi vaziyatlarda yo'nalishni to'g'ri belgilash.
2. 3-sinf yo'llardagi xatti-harakatlarini ob'ektiv baholash.
3. Transport vositalariga yo'llarda to'g'ri harakatlanish qoidalarini tushunish.
4. <http://www.rusedu.info/CM?o-v-74.html>.
5. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
6. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
7. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
8. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
9. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
10. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
11. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
12. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
13. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
14. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
15. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
16. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
17. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
18. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
19. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
20. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
21. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
22. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
23. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
24. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
25. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
26. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
27. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
28. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
29. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
30. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
31. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
32. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
33. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
34. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
35. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
36. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
37. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
38. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
39. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
40. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
41. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
42. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
43. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
44. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
45. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
46. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
47. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
48. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
49. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
50. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
51. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
52. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
53. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
54. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
55. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
56. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
57. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
58. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
59. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
60. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
61. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
62. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
63. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
64. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
65. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
66. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
67. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
68. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
69. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
70. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
71. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
72. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
73. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
74. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
75. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
76. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
77. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
78. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
79. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
80. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
81. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
82. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
83. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
84. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
85. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
86. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
87. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
88. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
89. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
90. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
91. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
92. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
93. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
94. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
95. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
96. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
97. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
98. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
99. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.
100. Harakatlanish qoidalarini o'zlashtirish.

etishga o'rgatadi, shuningdek, mavjud tartib-qoidalariga rioya qilishga, intizomli bo'lishga odatlantiradi.

“O‘qish kitobi” darsliklari ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me‘yorlar bilan tanishtirishda didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. [Darslik uchun yaratilgan multimedia ilovalari buning yaqqol namunasidir. Masalan 1 – sinf “O‘qish” kitobidagi “Rosgo‘y bola” (44- dars), “Odob” (52 – dars), “Chiroyli salom” (57 – dars) mavzulari orqali o‘quvchilar ijtimoiy me‘yorlarga ishlangan 42-betida berilgan “Svetafor” nomli she‘r bilan tanishish jarayonida o‘quvchilar yo‘l harakati qoidalarining mohiyatini o‘zlashtirish bilan birga, ularga rioya etish shaxs hayoti va salomatligini ta‘minlash uchun zarur shartlardan biri ekanligiga alohida urg‘u beriladi.

Boshlang‘ich ta‘limning 2-sinf uchun mo‘ljallangan “O‘qish kitobi” [xxxx] darsligida ham o‘quvchilarda maktab ichki tartib-qoidalari, jamoa (sinf) topshiriqlarini bajarish, kundalik rejimga amal qilish va xatti-harakatlarni tashkil etishda ijtimoiy va huquqiy me‘yorlarga rioya etish ko‘nikmalarining o‘zlashtirishini ta‘minlashga xizmat qiladigan turkum materiallar berilgan. Jumladan, kundalik rejimga rioya qilishga doir “Vaqt qadri” nomli she‘r o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirishga yordam beradi.

3-4-sinffar uchun mo‘ljallangan “O‘qish kitobi” darsligi [xxx]dan joy olgan quyidagi mavzular ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga nisbatan hurmat hissini shakllantirishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi: “Sohiba kimdan xafa?”, “Behavo boylik”, “Qoida”, “Yordam berdi”, “Noahilik oqibati”, “Barno”, “Gulzorda” (3-sinf); “Shun bola”, “Xatosini tushungan bola”, “Yomg‘ir”, “Olti yuz so‘m”. (4-sinf).

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 1-sinf uchun mo‘ljallangan “Tarbiya” darsligi [147]da berilgan turkum rasm va matnlar ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga hurmat hissini shakllantirishga yordam beradi. Chunonchi, darslikning 37-betdagi “Yomon odar”, 56-betdagi “Maktab gulzorida” nomli matn va rasmda ifodalangan g‘oyalar negizida o‘quvchilar ijtimoiy-huquqiy me‘yorlar mohiyatini anglash bilan birga ularga rioya etishning ahamiyatini idrok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

2-sinf “Odobnoma” darsligi [14]da berilgan “Ko‘chada yurish

kitobi” (82-85-betlar) mavzusidagi matn va rasmlar ham o‘quvchilarni ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga rioya qilishga o‘rgatadi.

Birinchi bob bo‘yicha xulosa

1. Ijtimoiy va huquqiy me‘yorlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy xulq-atvor, muomala, munosabat va faoliyat asoslari to‘g‘risidagi tushunchalarni hosil bo‘lishini ta‘minlaydi. Ularning muammolari o‘zlashtirish natijasida o‘quvchilar jamiyada qanday yashash kerakligi, atrofdagilar bilan munosabatni qanday tashkil etish lozimligi hamda tabiatga, ijtimoiy sub‘ektlarga, voqea-hodisalarga nisbatan ijobiy yondashish zarurligini tushunib boradilar. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me‘yorlar mohiyati bilan izchil, tizimli va uzluksiz tanishtirib borishga alohida e‘tibor qaratish talab etiladi.

2. Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari tomonidan ishlab chiqilib, o‘quvchilar uchun bajarilishi majburiy xarakter kasb etadigan “O‘quvchilar qoidasi” boshlang‘ich sinflarda ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga oid bilimlarni targ‘ib qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur hujjat o‘quvchilar tomonidan ta‘lim muassasalarida tashkil etiladigan faoliyat mazmuni ochib beriladiki, bu orqali ularning hulq-atvori, muomalasi hamda xatti-harakatlari bo‘yicha ruxsat etiladigan va taqiqlanadigan holatlar to‘g‘risida ma‘lumotlar beriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini “O‘quvchilar qoidasi” bilan izchil tanishtirib borish ularda dialektik tarzda tobora murakkablik kasb etib boradigan ijtimoiy va huquqiy me‘yorlar mohiyatini anglash, ularga qat‘iy amal qilish malakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo‘ladi.

3. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta‘lim va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar jarayonida “O‘quvchilar qoidasi”, salomlashish va so‘zlashish odobi, to‘g‘ri ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, jamoa joylarida o‘zini tutish, harakat xavfsizligi va jamoa transportdan foydalanish qoidalari, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog‘larida bo‘lish qoidalari, yong‘in hamda texnika xavfsizligi qoidalari bilan tanishadilar. Bu jarayonlarning muvaffaqiyatli tashkil etilishida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari alohida o‘rin tutadilar. Ularning mashg‘ulot va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlarni tashkillashtirish hamda o‘tkazishga nisbatan ijodiy yondashishlari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan birga

o'quvchilarda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqishni shakllantiradi.

4. Olib borilgan nazariy tahlil hamda amaliy kuzatish natijalari bugungi kunga kadar boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga doir bir kator ishlar amalga oshirilganligini tasdiqladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim yoshi o'quvchilarini yo'l harakati qoidalarini bilan tanishtirishga doir ishlarining salmog'i katta. Aksariyat holatlarda ushbu yosh davri o'quvchilariga ijtimoiy-huquqiy me'yorlar to'g'risida ma'lumot beruvchi materiallar "Alifbe", "O'qish", "Odobnoma", "Konstitutsiya saboqlari" va qisman "Atrofimizdagi olam" kabi o'quv darsliklarida yoritilgan. Biroq, mustaqillikka qadar hamda mustaqillik-yillarida ham boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish, ularga nisbatan hurmat hissini shakllantirish masalasi yaxlit holda o'rganilmagan. Maktab amaliyoti bilan tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilari, o'quvchilar, shuningdek, ota-onalarning ijtimoiy-huquqiy me'yorlar to'g'risida yaxlit ma'lumot beradigan manbalarga nisbatan ehtiyojlari borligi ma'lum bo'ldi.

II BOB. O'QUVCHILARDA IJTIMOY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

2.1. Klaster yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish yo'llari

Ma'lumki, har qanday ijtimoiy faoliyatning samarali bo'lishida jarayonning umumiy mohiyatini yorituvchi dasturga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur talabni inobatga olgan holda tadqiqotni olib borishda boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishga doir dasturni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratildi.

Salomlashish kishilar o'rtasida tashkil etiladigan ijtimoiy munosabatlarda muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy sub'ektlar o'rtasidagi munomala shakli hamda o'zaro munosabatlar jarayonining boshlang'ich bosqichi sifatida namoyon bo'ladigan salomlashish ikki shaxs o'rtasidagi ruhiy holatni ham ifodalashga xizmat qiladi. Shuningdek, salomlashish muayyan me'yorlar, axloqiy talablar asosida tashkil etilishi bois o'ziga xos ijtimoiy xususiyat ham kasb etadi. Ana shu jihatiga ko'ra salomlashish jarayonida shaxsning odobi, mahnaviyati, dunyoqarashi hamda madaniy shakllanganlik darajasi to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

So'zlashish (subbatlashish) jarayonida ikki yoki undan ortiq kishilarning bir-birlariga, atrof-muhitga, o'zlarini o'rab turgan ijtimoiy va moddiy borliqqa nisbatan munosabatlarini bildirishda muhim ahamiyat kasb etib, jamoatchilik tomonidan tan olingan me'yor (qoida) larga amal qilish har bir shaxs zimmasidagi burch sanaladi. Bu burchning to'la bajarilishi esa shaxs tomonidan so'zlashuv me'yorlarining puxta o'zlashtirilishini taqozo etadi. Shu bois oilada va ta'lim muassasalarida bolalarni yoshlikdan so'zlashish me'yorlari bilan tanishtirib borish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biridir.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni axloqiy me'yorlar qatorida salomlashish qoidalar bilan tanishtirishda quyidagi vazifalarni bajarish pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi:

1. O'quvchilarga salomlashishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini

yoritish.

2. O'quvchilar tomonidan kishilarning o'zaro salomlashishlari jiboy, yaxshi hodisa ekanligini yetarli darajada anglanishini ta'minlash.

3. "Assalomu alaykum", "Salom" va salomlashishda ishlatiladigan boshqa so'z hamda iboralarining mazmunini ochib berish.

4. O'quvchilarga "Assalomu alaykum", "Salom" va ularning muqobilari bo'lgan so'z hamda iboralar qo'llaniladigan, shuningdek, salomlashish ruxsat etilmaydigan sharoitlar to'g'risida ma'lumotlar berish.

5. O'quvchilarni salomlashish jarayonida qo'llaniladigan yuz, bosh, gavda va qo'l harakatlarning ma'nosi haqida ma'lumotlar berish.

6. O'quvchilarda oila a'zolari, yoshi katta kishilar va tengdoshlari bilan to'g'ri salomlashish ko'nikmalarini shakllantirish.

Mashg'ulotlar davrida o'quvchilar quyidagi hayot va texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etishni o'rganib borishlari lozim:

- xavfsizlik qoidalarini puxta o'zlashtirish;

- fan o'qituvchilari hamda sinf rahbari tomonidan bayon etilayotgan hayot va texnika xavfsizligiga doir ma'lumotlarni diqqat bilan tinglash;
- maktab binosining zahira yo'laklarining qacda joylashganligi va favqulodda vaziyatlarda ularidan chiqib ketish qoidalarini o'zlashtirish;

- jismoniy tarbiya texnologiya darslarida ish qurollari, jismoniy mashqlarni bajarish uchun mo'ljallangan asbob-uskunalar hamda o'quv xonalari, sport zali yoki sport maydonining ta'lim jarayoniga tayyorligiga, o'quv xonalari hamda sport zalining yetarlicha yoritilganligiga e'tiborni qaratish;

- jismoniy tarbiya texnologiya darslarida ish kurollari, jismoniy mashqlarni bajarish uchun mo'ljallangan asbob-uskunalaridan to'g'ri foydalanish;

- mashg'ulotlar chog'ida o'zini yomon his qilganda bu haqida o'qituvchiga bildirish;

- o'quv xonalari, sport zali yoki sport maydoniga kirganda va chiqqanda tartib-intizomga rioya qilish;

- o'quv xonalari, sport zali yoki sport maydonidagi jihazlar, ayniqsa, elektr jihazlaridan o'qituvchining ruxsatisiz foydalanmaslik;
- o'quv xonalari va sport zalidagi berkitib qo'yilishi zarur bo'lgan jihazlarni mashg'ulot tugandan keyin yopib qo'yish;

- mashg'ulotlar tugagach, ish qurollari, sport va jismoniy tarbiya

mashqlarni bajarish uchun mo'ljallangan anjomlarni joy-joyiga tartib bilan qo'yish, tartibga keltirish;

- o'quv xonalari va sport zalidagi yonib turgan chiroqlar haqida o'qituvchiga ma'lum qilish.

Jismoniy tarbiya texnologiya darslarida o'quvchilarni xavfsizlik qoidalarini bilan tanishtirish bevosita mazkur fanlar o'qituvchilarning zimmasiga yuklanadi. O'quvchilar bilan ishlashda dastlab o'qituvchilarning o'zlar ham xavfsizlik qoidalaridan to'la xabardor bo'lishi lozim. Bu o'rinda ular qaydagi bilimni bilish talab etiladi:

- kamida besh-yil mobaynida bir marta mehnatni muhofaza qilish kursidan tayyorgarlikdan o'tish;

- imkon qadar gimnastik mashqlarni bajarishda qo'llaniluvchi vositalarni sinovdan o'tkazilish jarayonida ishtirok etish yoki bu bo'lmadagi ko'rsatmalar bilan yaqindan tanishish (jismoniy tarbiya o'qituvchilari);

- ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini yaxshilashga doir takliflarni ilgari surish;

- o'quvchilarni maishiy turmushda mehnatni muhofaza qilish qoidalarini bilan tanishtiruvchi mashg'ulotlarni tashkil qilish.

Jismoniy tarbiya texnologiya darslarini samarali tashkil etilishiga erishish uchun ushbu fanlarning o'qituvchilari quyidagi ma'lumotlar bilan izchil tanishib borishlari, zarur vaziyatlarni ularni inobatga olishlari maqsadga muvofiqdir: har bir o'quvchining jismoniy tayyorgarlik va imkoniyatlari to'g'risida;

- tibbiy ko'rik natijalaridan so'ng o'quvchilar birlashtirilgan tibbiy guruhlari haqida;

- turli kasalliklardan so'ng jismoniy tarbiya darslaridan ozod qilingan o'quvchilar to'g'risida.

Bir soatlik dars uchun bevosita mas'ul shaxs sanaluvchi o'qituvchilar darslarda qatnashmayotgan o'quvchilar, ularning qatnashmayotganliklarining sabablari haqidagi ma'lumotlardan ham xabardor bo'lishi zarur.

Jismoniy tarbiya texnologiya fanlarining o'qituvchilari o'quvchilarni xavfsizlik qoidalarini bilan tanishtirishni turli vaqtlarda amalga oshiradi. Ya'ni:

1. Mashg'ulotlarni tashkil etish oldidan.
2. Dars jarayonida.

3. Ko'ngilsiz hodisalar sodir bo'lgan yoki favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda.

4. Mashg'ulotlar tugagandan keyin.

Yuqorida ko'rsatilgan muddatning har birida jismoniy tarbiya texnologiya fanlari o'qituvchilari muayyan vazifalarni amalga oshiradi. Quyida ular haqida batafsil so'z yuritiladi.

1. Mashg'ulotlarni tashkil etish oldidan o'qituvchi o'quvchilarning xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarga e'tiborini qaratishi lozim:

- har yarim-yilda bir marta o'quvchilarni xavfsizlik qoidalarini tanishtiruvchi mashg'ulotni tashkil etish va bu haqida sinf jurnali (yoki maxsus jurnal)da qayd etib borish;

- o'g'il va qiz bolalar uchun yechinish xonalarining tayyorligini ko'zdan kechirish (jismoniy tarbiya o'qituvchisi);

- barcha o'quvchilarning jismoniy tarbiya darsida talab etilgan kiyimlarni kiyganliklari hamda yechinish xonasining yopib qo'yilganligiga ishonch hosil qilish (jismoniy tarbiya o'qituvchisi);

- mashg'ulotlar tashkil etiladigan joyni sinchiklab tekshirib ko'rish;
- mehnat topshiriqlari, jismoniy mashqlarni xavfsiz bajarilishini, jixozlardan to'g'ri foydalanishni ta'minlovchi chora-tadbirlarni ko'rish;

- ish kurollari, sport anjomlarining yaroqlilik holatini, asbob-uskunalarining ishonchligi va mustahkamligini, shuningdek, yaroqliligini ko'zdan kechirish;

- mashg'ulotlar oldidan ustaxona, sinf xonasi, sport zalining tabiiy yoki maxsus o'rnatilgan qurilma yordamida shamollatishini ta'minlash;

- ustaxona, sinf xonasi va sport zaliga tabiiy yorug'lik kam tushadigan vaqtlarda binoning elektr chiroqlarini yoqib qo'yish;

- ustaxona, sinf xonasi hamda sport zalida mashg'ulotlar tashkil etilayotgan vaqtda zahiradagi chiqish yo'laklari holatining yaroqliligini aniqlash.

2. Dars jarayonida esa fan o'qituvchilari o'quvchilarning xavfsizligini ta'minlash yo'lida quyidagi vazifalarni bajarishlari zarur:

- o'quvchilarni o'qitishda qo'llaniluvchanlik, izchillik tamoyillariga rioya qilish va ular uchun topshirilayotgan mashqlar bilan o'quv dasturi yuklamalarining bir-biriga mosligiga erishish;

- kuchli shamol, past harorat va namgarchilik yuqori bo'lganda o'quvchilarga yengil mashqlarni topshirish va ularni bajarish vaqtini

mayritirish (jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi);

- murakkab texnik elementlardan iborat mashqlarni bajarishda o'quvchilarni qo'shimcha himoyalash chora-tadbirlarini belgilash (jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi);

- o'quvchilar tomonidan berilgan barcha ko'rsatmalar, mehnat faoliyatini uyushtirish, jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish qoidalariga rioya qilinishini, shuningdek, qo'polli yoki doimiy ravishda sodir etilayotgan intizomsizliklari uchun o'quvchilarni o'quv mashg'ulotida qatnashishdan chetlatilishini nazorat qilib borish.

3. Ko'ngilsiz hodisalar sodir bo'lgan yoki favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda jismoniy tarbiya o'qituvchisi tomonidan quyidagi vazifalarning bajarilishi talab etiladi:

- biror-bir o'quvchi mazasi bo'lmayotganligi yoki o'zini yomon his qilayotganligini aytganda uni zudlik bilan maktab vrachining oldiga yuborish;

- kutilmaganda o'quvchilardan biri turli darajada va ko'rinishdagi jarohatlar olgan (biror joyi yorilgan, zarba olgan, pay tortishib qolgan, suyaklar singan)da mutaxassisning birinchi ko'rigiga qadar "tez yordam" ko'rsatish;

- tezda ta'lim muassasasining rahbariyatiga sodir bo'lgan hodisa to'g'risida ma'lumot berish;

- ustaxona, sinf xonasi va sport zalida yong'in sodir bo'lganda zahiradagi yo'laklarni ham ochib qo'yish va ijimoiy sub'ektlarni evakuatsiya qilish rejasida ko'rsatilgan talablarga muvofiq o'quvchilarni xavfsiz joyga olib o'tish, yong'in to'g'risida yong'in xizmatiga xabar berish hamda yong'in o'choqlarini bartaraf etishga kirishish.

4. Mashg'ulotlar tugagandan keyin ham texnologiya, jismoniy tarbiya fanlarining o'qituvchilari o'quvchilar ishtirokida quyidagi xavfsizlik tadbirlarini amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir:

- o'quvchilarni ish qurollari, sport anjomlari va qurilmalarini yig'ishtirish va ularni saqlash joyiga tartib bilan qo'yishga jalb qilish, shuningdek, tartibga keltirish;

- o'quvchilarning mashg'ulot o'tkazilgan joydan tartib bilan chiqib ketishlarini ta'minlash;

- mashg'ulot o'tgan joyni sinchiklab ko'zdan kechirish, yoritish chiroqlarini o'chirish, yopiq turishi zarur bo'lgan jihozlar (javon, shkar va boshqalar)ni, shuningdek, sport zalini berkitish;

- ustaxona, sinf xonasi sport zali yoki sport maydonining holati uchun mas'ul bo'lgan shaxsga ta'lim jarayonini taskil etish jarayonida aniqlangan barcha kamchiliklar to'g'risida ma'lumot berish.

Boshlang'ich sinflarda natijalar fanlarning o'qituvchilari, shuningdek, sinf rahbari ham o'quvchilarning hayotlari xavfsizligini ta'minlash qoidalaridan yetarlicha xabardor bo'lishlari va zarur vaziyatlarda yordam ko'rsatish malakalarini o'zlashtirishlari zarur. Xususan, ular tez tibbiy yordam ko'rsatish uchun quyidagilarni bilishlari kerak:

1. Tananing ma'lum qismi yorilgan, kesilganda - jarohat o'rmini dezinfektsiyalovchi suyuqlik bilan artish, uning atroflariga yod bilan ishlov berish, mikroblardan himoyalash maqsadida jarohatning ustini yengil yopib qo'yish; jarohatdan qon kuchi oqayotgan bo'lsa, u holda tananing jarohatdan yuqoriroq, qon chiqayotgan qismini maxsus (gut) yoki ixtiyoriy bog'lovchi moslamana bilan qattiq bog'lash; maxsus (gut) yoki ixtiyoriy bog'lovchi moslamana ustini marli bilan yopib qo'yish; zudlik bilan jarohatlanish vaqti (oy, kun, soat, minutlar)ni aniqlashirish; jarohat ustiga qo'shimcha himoyalovchi bog'lam qo'yish;

2. Tananing ma'lum qismi zarba olganda unga sovuq kompress qo'yish, zarba o'rmini bint bilan bog'lash;

3. Suyaklar chiqqanda o'quvchining mutlaqo harakat qilmasligini ta'minlash va tezda yaqin orada joylashgan kasalxonaga olib borish; mutaxassis bo'lmagan shaxsning chiqqan suyaklarni o'rniiga solishiga yo'l qo'ymaslik talab etiladi.

4. Muskullar tortishib qolganda **10-15** daqiga **sovuq kompress** qo'yish; agarda og'riq o'tib ketmаса, to og'riq kamayguniga qadar har 15 minutda sovuq kompressi almashirib turish; og'riq kamaygach yoki to'xtagach, jarohat ustini qalin bog'lam bilan bog'lab qo'yish.

5. Suyaklar singanda qonni to'xtatish; tananing jarohatdan yuqori va past qismiga taxtakach qo'yish; taxtakachning ostiga yumshoqroq material qo'yib, so'ngira uni mahkamroq bog'lash; o'quvchining taxtakach qo'yilgandan keyingi holatini aniqlash va alohida qayd etib qo'yish.

Salomlashish vaqtida quyidagilar **ta'qiqlanadi**:

- "Assalomu alaykum" iborasini qisqartirib yoki buzib aytish;
- agar suhbat o'zbek tilida bo'lsa, u holda xorijiy tildagi salomlashish iboralari ("Privet", "Xello", "Chao", "Salut", "O, key" kabi so'zlar)ni qo'llamaslik;

"Salom berdik" iborasini ishlatmaslik;

yuz (chehbra)ning tund bo'lishi (o'zini biror narsadan norozidek hisslar);

- qo'l uchida ko'rishish;
- qo'lni qattiq qisish;
- qo'lni siltash;
- qo'lni uzoq vaqt ushlab turish;
- qiz bola yoki katta yoshdagi kishilar qo'l uzatmagunlaricha, ularga qo'l uzatmaslik;

- qo'lni qorin ustiga qo'yish;
- so'zlarni o'ta baland ovozda emas, yetarli daraja, aniq ifodalash;
- o'pishib salomlashmaslik (gigiena talablariga muvofiq imkon qadar qarindosh-urug', ota-ona va farzandlar, aka-uka, opa-singillar ham bir-birlari bilan o'pishib salomlashmasliklari kerak);
- ovqatlanayotgan vaqtda qo'l uzatib salomlashish;
- ko'pchilik yig'ilgan tadbirga kechikib borganda barcha bilan qo'l berib ko'rishish;

- ta'ziyaga borganda baland ovoz bilan so'rashish;
- qabristonda kishilarning bir-birlariga salom berishlari;
- hammom va hojatxonalarda salomlashish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini salomlashish me'yorlari bilan tanishtirish vaqtida ularga xonaga eshikdan kirayotganda albatta salom berish lozimligi uqitirib borilishi kerak.

O'quvchilarda so'zlashuv (muomala) me'yorlariga amal qilmaslikning salbiy oqibatlaridan xabardor qilish bo'yicha o'quvchilarning e'tiborlariga ayrim ma'lumotlarni havola etish mumkin. Quyida ana shular xususida so'z yuritiladi.

Bolalar va kattalar bir-birlari bilan o'zaro so'zlashganlarida ma'lum qoidalariga amal qilishlari lozim. Agarda mayjud qoidalariga amal qilin-masa, quyidagi salbiy holatlar ro'y beradi:

- o'zini noqulay ahvolda qo'yish;
- subbatdoshiga hurmatsizlik qilish;
- subbatdoshining ko'nglini og'ritish;
- subbatdoshlar o'rtasidagi do'stlik, o'rtoqlikka rahna solish;
- o'z fikrini yetarli bayon qila olmaslik;
- maqsadini subbatdoshiga tushuntira olmaslik;
- qo'pol muomalasi yoki gaplari uchun subbatdoshdan tanbeh

eshitish;

- subhaddoshida o'zi haqidagi noto'g'ri fikrning yuzaga kelishiga sababchi bo'lish;

- atrofdagilarning o'ziga bo'lgan hurmatini yo'qotish.

Tashkil etilayotgan subhadding subhaddoshlar uchun samarali bo'lishi uchun yana bir qoidaga amal qilish zarur. Bu subhadd vaqtida subhaddoshning ismini aytishdir. Odatda, bolalar va yoshlar subhaddoshlariga ularning ismlarini to'liq yoki qisqartirilgan holda aytib murojaat qilishadi. Milliy qadriyatlarimizga ko'ra inson ismini to'liq aytish talab etiladi. Islom ta'limoti g'oyalari ifoda etuvchi manbalar va zamonaviy psixologik tadqiqotlarning natijalariga ko'ra har bir so'zda o'ziga xos quvvat mavjudligi aniqlangan. Shu sababli, har bir kishiga o'z ismini eshitish yuqumli tuyuladi. Ismini qisqartirib yoki buzib aytish odobsizlik hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini so'zlashishga doir ijtimoiy me'yorlar bilan tanishtirishda ularni bu jarayonda ta'qiqlanadigan xatti-harakatlardan ham xabardor qilish muhimdir. Bu o'rinda o'quvchilarga quyidagi ma'lumotlar beriladi:

- salomlashish va tanishish vaqtida qovog' uyushtirish;
- o'zini biror narsadan yoki kimdandir norozidek tutish;
- yomon kayfiyatda ekanligini bildirish;
- qo'pol ohangda salomlashish;
- subhaddosh tanishishini yoki subhaddashishni xohlamasa, u holda uni hadeb mabjurlash;

- subhadd jarayonida har tomonga alanglamaslik;
- subhaddoshni diqqat bilan tinglamaslik;
- subhaddoshning so'zini bo'lmamaslik;
- subhaddoshni jirkash;
- uning buyumlariga ruxsatsiz qo'l uzatish;
- kiyimini, o'zini tartibga keltirish, soch turmagini to'g'rilash, tinmog' tozalash;

- soch tarash va hurpaytirish;
- jimjiloqda tish tozalash;
- barmog' qirsillatish;
- kaftni bir-biriga urish;
- kiyimini tortqilash;
- hirgoyi qilish;

- noroziligini qo'pol, ta'qirimon so'zlar bilan bildirish;

- qo'l silab gapirish;
- elka qilish;

- fikr ma'nosida bosh chayqash;

- barmog' bilan biror narsani chertish;

- subhaddoshga teginish, yelka yo tizzasiga qo'l qo'yish, yelkasiga qoqilish, yengini yoki pidjagi tugmasini ushlash;

- subhaddoshga orqa o'girish" (Etiket / Tuzuvchi: M.Yo'ldosheva. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. - 18-bet);

- esnash, tez-tez qo'l telefoniga (agar bor bo'lsa) qarab qo'yish;

- birland ohangda, shovqin solib gapirish;
- huda-behudaga kulish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining madaniy xulq-atvoriga ega bo'lishlarida ularning jamoat joylari (kino, teatr, umumiy ovqatlanish va jamoa transporti)da sodir etish mumkin bo'lmagan xatti-harakatlar, ayniqsa, ta'qiqlar to'g'risidagi ma'lumotlarning puxta o'zlashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli oila va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoat joylarida sodir etish mumkin bo'lmagan xatti-harakatlarga nisbatan qo'yiladigan ta'qiqlardan ham xabardor etish maqsadga muvofiqdir. Ayni o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarining e'tiborlarini quyidagi ta'qiqlarga tortish lozim:

1. Jamoat joylari (kino, teatr, umumiy ovqatlanish va jamoa transporti)da muayyan xatti-harakatlarni tashkil etishga nisbatan qo'yiladigan ta'qiqlar:

2.1. Kinoteatrlarda:

- kinoteatrga iflos kiyim-bosh yoki poyafzal bilan kelish;
- tomosha zalita chiptasiz kirish;
- kinoteatr hududida video va foto apparatlarda surat olish;
- kinoteatrga hayvonlarni olib kirish;
- seans vaqtida mobil telefonidan foydalanish (seans vaqtida mobil telefonlarni o'chirib kuyish talab etiladi);
- tomosha zaliga pista, muzqaymoq, shokolad, Koka-kola, chips, hushnag' kabi yegulik va ichimliklarni olib kirish;
- tomosha vaqtida shovqin solish, ovqatlanish;
- tomosha zaliga katta hajmdagi sumka, portfel, chemodan, fotoapparat, videokamera, pleerlar, magnitafon, audiodovoz vositalarini

olib kirish (ularni garderoonga topshirish lozim);

- chiptada ko'rsatilgan joydan boshqasiga o'tirish;
- shovqin solish, yonidagilar bilan baland ovozda gaplashish;
- kinoteatr hududi, kafe handa tomosha zalini ifloslantirish yoki turli buyumlar (saqichlar, plastik yoki shisha idishlar, oziq-ovqat qoldiqlari)ni tashlash;
- kinoteatr hududi, kafe yoki tomosha zaliga chetdan turli yegulik va ichimliklarni olib kelish;

- tungi seanslar uchun bilet sotib olmaslik.

2.2. Muzeylarda:

- muzeysga iftos kiyim-bosh va poyafzal bilan kelmaslik;
- muzeysga turli yegulik va ichimliklarni olib kirish;
- muzeysda mobil telefon foydalanmaslik;
- muzeysdagi buyumlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ularni qo'l bilan ushlab ko'rmaslik;
- shovqin ko'tarish, sheriklar bilan baland ovozda suhbatlashish, kulish;

- zaldan zalga va qavtdan qavatga o'tishda yugirmaslik.

2.3. Umumiy ovqatlanish muassasalarida:

- muassasaga iftos kiyim-bosh yoki poyafzal bilan kirish;
- ovqatlanish muassasasiga hayvonlarni olib kirish;
- ovqatlanish chog'ida mobil telefon foydalanish;
- shovqin solish, yonidagilar bilan baland ovozda gaplashish;
- muassasa mulkiga ziyon yetkazish;
- muassasani ifloslantirish.

2.4. Jamoa transportlarida:

- chiptasiz yurish, o'z vaqtida chipta sotib olmaslik yoki oylik yo'l chiptasini salon nazoratchisiga ko'rsatmaslik;
- boshqa yo'lovchilarga halag'it berish, ularni turtish;
- shovqin solish, sheriklar bilan baland ovozda gaplashish;
- transport salonini ifloslantirish, unga turli buyumlar (oziq-ovqat qoldiqlari, qog'oz va sellofan g'illoflar, shisha va plastik idishlar va boshkalar)ni tashlash;
- transport vositasiga ziyon yetkazish (o'rindiq qoplanmalarini yir-tish, o'rindiqlarga chizish yoki yozish, qo'l tutgichlarni yulib handa turli kichik mexanizmlarni bo'shatib olish va hokazolar);
- transport salonida baland ovozda mobil telefonida suhbatlashish

(aksariyat transportlarda mobil telefonlarni o'chirib qo'yish zarurligi to'g'risidagi ogohlantiruvchi ko'rsatma mavjud).

2.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga doir ilg'or ish tajribalari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishda ilg'or ish tajribalarini o'rganish jumboj natijalarni beradi. Tadqiqotni olib borish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish, ularga nisbatan hurmat hissini shakllantirish borasidagi ilg'or ish tajribalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. Quyida ana shular to'g'risida so'z yuritiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishga doir ilg'or ish tajribalaridan biri - bu T.Lavrenova tomonidan asoslangan "Kichikintoylar uchun yo'l harakati qoidalar" (<http://www.7ya.ru/article/ravila-dorozhno-go-dvizheniya-dlya-malyshej>) nomli o'yin-mashg'ulot sanaladi. Mazkur ish tajribasining boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda o'ziga xos amaliy qiymatga egaligini inobatga olgan holda tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda undan samarali foydalanildi. Shu sababli quyidagi o'yin-mashg'ulotning umumiy loyihasi to'latilgiga keltirildi.

Barcha bolalar kabi o'g'limiz ham mashinalarga mehr qo'yg'an. Biroq, u mehr qo'yg'an mashinalar shunchaki bolalar o'yinchog'i. O'g'lim to'rt yoshida dadasiga yo'l belgilariga oid turli savollarni bera boshladi. Dadasi esa "Mana bu belgi nimani anglatadi?", "Nima uchun bu belgi boshqacha emas?", "Nima uchun belgilarining ranglari va chiziqlari turlicha?" kabi savollarga javob berishga harakat qilardi. O'g'lim besh yoshiga to'lgandan keyin mashinada yo'lida ketayotganimizda dadasini "Sariq chiroq yonib turgandi, siz esa chorrahadan o'tib kedingiz", "U yerda "50" belgisi bor edi, Siz esa "60" da haydayapsiz" deya tanqid qila boshladi.

Kunlardan bir kuni ana shu o'yinchog' mashinalar yordamida o'g'limni yo'l harakati qoidalar bilan yaqindan tanishtirish haqida o'ylab qoldim. To'g'ri, o'g'lim endigina 6 yoshga to'lyapti, u voyaga

yetishi, mashina haydash huquqiga ega bo'lishi uchun hali vaqt bor. Ammo u yo'llarda, ko'chada yo'lovchi sifatida harakatlanar ekan, ma'lum qoidalarini bilishi kerak. Bu uning hayoti va sog'lig'ini muho-fazalash uchun muhim. Zero, zamonaviy sharoitda yo'lda harakatlanish, harakat jarayonida ma'lum qoidalarga rioya qilish shunchaki o'yin emas, haqiqiy, real hayot.

Bir necha kun avval o'g'lim 6 yoshga to'ldi. Uning yo'l harakati qoidalarini o'rganishga bo'lgan qiziqishi yanada oshdi. Shuning uchun biz uning tug'ilgan kunida o'g'lim va uning o'rtoqlari uchun "Yosh haydovchilar bayrami"ni tashkil qildik. Bu ular uchun ham juda qiziqarli, ham foydali bo'ldi.

Uymizga 5 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan turli yoshdagi bolalar mehmonga kelishdi. Ularning soni ota-onadan tashqari 12 nafar edi. Aslida 6 yoshli bola uchun 12 nafar mehmon ko'plik qiladi. Zero, amerikalik psixologlarning ta'kidlashicha, chaqiriladigan mehmonlar soni bolaning yoshi nechada bo'lsa, o'sha songa birni qo'shib, hosil bo'lgan yigindi qiymatiga teng bo'lgan miqdorda bo'lishi kerak. Shu sababli biz o'zimizni ro'y beradigan tartibsizlikka oldindan tayyorlandik. Mehmonlar kelgan zahoti ularni tartibni saqlashlari kerakligini aytdik. Vaqt tushlikka yaqin bo'lgani uchun bolalar u qadar och emasdilar, aksincha, o'zlarini tetik his qilishar va aytganlarimizni so'zsiz bajaradilar.

Mehmonga kelgan bolalar yoshining turlicha ekanligi rejalashtirgan bayramning barcha bolalar uchun birdek qiziq, talab etiladigan harakatlarni bajarish oson bo'lishiga e'tibor berishimiz kerakligiga majbur qildi. Bayramning katta yoshli bolalar uchun zerikarli, kichik yoshli bolalar uchun esa qiyin bo'lmasiligi uchun samarali natija beradigan g'oyalarni ishlab chiqdik. Natijada barcha bolalar birdek o'yinga qiziqib qoidilar va bayramni u shunchaki o'yin bo'lsa ham jiddiy qabul qildilar.

Biz "bunday o'yinlar" borasida hayotiy tajriba va malakaga ega bo'lganimiz uchun bayramni nafakat zavqli, balki imkon qadar ma'lumotlarga boy bo'lishini ta'minlashga harakat qildik. Eng avvalo, maqsadni aniq belgilab oldik. Zero, agar maqsad bo'lmasa, hatto musobaqalar ham keraksiz, samarasiz bo'lib qoladi. Bordi-yu, biz bu musobaqani shunchaki bolalarning yo'l harakati qoidalariga oid bilimlarini sinab ko'rish uchun tashkillashtirganimizda, ular, ayniqsa,

bolalar bo'layotgan hodisa mazmunini tushunmagan bo'lardilar va bayram hech qanday mantiqqa ega bo'lmadi.

Bayramning asosiy mehmoni - boshida qizil ro'mol, sariq futbolka va yashil rangli shimni Svetofor Svetoforovich Svetoforov bo'ldi. Mehmonning ko'kragida yana uch ko'zli katon qog'oz ham bor.

Bolalar divanga o'tirib olishib nimadir sodir bo'lishini kutardilar. Svetofor Svetoforovich tantanali ravishda ularga bugun hamma to'ltirib o'tib, "Yosh haydovchi" unvonini olishlari mumkinligini aytdi.

"Qanday qilib?", - so'radi kimdir.

"Bu oddiy", - degan javob eshitildi. "Buning uchun sizlar Yo'l harakati qoidalarini, ya'ni yo'l belgilarining ma'nosini, Davlat avtomobil nazorati (DAN) xodimining ishoraviy harakatlari hamda mashina haydash" ko'nikmalarini o'zlashtira olgan bo'lishingiz kerak".

1 bosqich: nazariy ma'lumotlarni berish. Svetofor Svetoforovichning aytishicha, yo'l belgilari mashina va piyodalar tomonidan yo'lni xavfsiz kesib o'tilishi uchun yordam beradi. Yo'l belgilari barcha yo'llarda bir xil bo'lib, ularni haydovchilar ham, piyodalar ham tushuna oladilar. Yo'l belgilarida har bir chiziq va ranglar aniq ko'rsatiladi, shu bilan birga odamlar adashib ketmasliklari uchun ular bir-birlariga o'shashtiradigan holda ortiqcha bezak va detallarsiz yaratiladi. Barcha yo'l belgilar quyidagi tur (guruh)ga ajratiladi:

- 1) ogohlantiruvchi belgilar;
- 2) ixtiyoz belgilari;
- 3) ta'qiqlovchi belgilar;
- 4) buyuruvchi belgilar;
- 5) axborot-ishora belgilari;
- 6) qo'shimcha axborot belgilari (ko'rsatmalar).

Bolalar, shuningdek, belgilarining - tik (vertikal) va yotiq (gorizontal) turini haqida ham bilib oladilar.

Bolalarga yo'l belgilari haqidagi ma'lumotlarni berishda ularning e'tiborini tushirilgan plakatlardan foydalanish mumkin.

Svetofor Svetoforovich bolalarga kup ma'lumotlar berishga urinmaydi, chunki yo'l belgilari haqidagi ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun ularni talab etiladi. Shu sababli Svetofor Svetoforovich bolalarga qisqartirib ma'lumotlarni berib o'tadi, xolos.

2-bosqich: amaliy harakatlarni bajarish. Tushuntirish 15 daqiqa davom etadi, shundan keyin bolalarda Svetofor Svetoforovichning so'zlariga nisbatan qiziqishni yo'qota boshlaydilar. Bunga esa aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shu sababli darhol amaliy mashg'ulotlarni boshlash lozim. Bolalar ketma-ket turib, qo'llariga xayolan "rul"ni oladilar. Kimdir yengil mashinaning, kimdir yuk mashinasining, yana kimdir poyga mashinasining rulni boshqaradi. Qanday mashinani tanlash bolalarning o'zlariga bog'liq.

Svetofor Svetoforovich "Qani, ketdik!" degan buyruqni beraganidan so'ng bolalar birin-ketin xirillab, gurillab, xushak chalib mashinalarni yurgizadilar. To'satdan "Chapga!" degan buyruq eshitiladi. Bolalar guruhiga chapga buriladi, harakat esa davom etadi. O'yin vaqtida Svetofor Svetoforovichning buyruqlarini diqqat bilan eshitish talab qilinadi. "O'ngga!", "Qayrilib oling!", "Orqaga!" (bolalar qisqichbaga kabi orgaga tisariladilar). Bu kabi buyruqlar bolalarni diqqatni to'plashga o'rgatadi.

Musobaqani o'tkazish uchun katta maydon bo'lishi zarur. Tartibsizlik bo'lmastigi uchun bolalar ikki guruhga, ya'ni, yetaklovchi (katta yoshli bola)lar va ergashuvchi (kichik yoshli bola)lar guruhlarga ajratiladi. Yetaklovchilar oldinga, ergashuvchi bolalar esa orqada turishdi.

Harakatlar boshlanganda, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi. Natijada kulguli vaziyatlar yuzaga keladi, bolalar ham, ularning ota-onalari ham kulishadi. Bolalar sho'xlik qilishni boshlashganlarida esa bolalarning divanga o'tirishlari kerakligi aytiladi. Musobaqaning keyingi bosqichiga o'tiladi.

3-bosqich: "Yo'l belgilarini jonlantiramiz" o'yini. Svetofor Svetoforovich barcha bolalarni uch nafardan qilib guruhlarga ajratadi va har bir guruhga vazifalar yozilgan kartochkalar tarqatadi. Musobaqaning bu bosqichida ota-onalar ham ishtirok etadilar. Ota-onalar bolalar tomonidan aytiladigan yo'l belgilarini topishlari kerak.

Musobaqaning bu jarayonini "Yo'l belgilarini jonlantiramiz" deb nomlash mumkin. Bolalar ko'rsatilgan yo'l belgilarining ma'nosini amaliy harakatlar yordamida ifodalaydilar:

1. "Ehtiyot bo'ling, yo'lda o'rdaklar" belgisi. Bir nafar bola "mashina haydaydi", kutilmaganda yo'ldan o'rdaklar (3-4 nafar bolalar) chiqadi. "Haydovchi" o'rdaklarga yaqinlashmay, mashinani to'xtatishni kerak.

2. "Ko'tarima ko'priklarni" belgisi. Bolalardan biri yerga yotib, o'zining suvning tovushini chiqaradi: "qulug-qulug-qulug", demak, bu yerda darvo bor. Yana bir bola "mashina haydaydi". Ko'tarima ko'priklarga yaqinlashgach, to'xtab "ko'tarib qo'yilgan ko'priklarning ishtirokchilari kutadi". Qolgan bolalar "darvo"ning ikki tarafida turib, mashinani bir-birlariga qaratgancha, qo'llari bilan "ko'priklarni" yasaydilar va "ko'priklarni" goh "ochib", goh "yopadilar".

3. "Yonilg'i shahobchasi - 800 m" belgisi. Bolalardan biri "mashina" bo'lib, to'rt oyog'lab sekin-asta harakatlanadi, qolgan bolalar esa ularni o'stirgancha, "mashina"ni oldinga itaradilar.

4. "Shlagbaumni temir yo'l kesishmasi" belgisi. Bir bola "mashina", ikkinchisi "poezd", uchinchisi esa "shlagbaum" bo'lib, shlagbaumni temir yo'l kesishmasidagi harakatlanish holatini harakatlar yordamida ko'rsatishadi. "Mashina" "temir yo'l"ga yaqinlashadi, shu vaqtda "shlagbaum" yopiladi. "Mashina" harakatini to'xtatadi va "poezd" o'lib ketishini kutadi.

"Poezd" o'lib ketgach, "shlagbaum" ochiladi va "mashina" harakatlanishni boshlab, o'z yo'lida davom etadi.

5. "Pul to'xtash joyi" belgisi. Bir bola "mashina", ikkinchisi "shlagbaum", uchinchisi esa "pul to'lash apparati". "Mashina" "shlagbaum"ga yaqinlashadi, "shlagbaum" ko'tarilib, "mashina"ga yo'l beradi. "Mashina" ma'lum muddat avtomobillar to'xtash joyida "to'xtab turadi". So'ngra "avtomobil to'xtash joyi" dan chiqishga harakat qiladi. "Shlagbaum" ochilmaydi. "Mashina" "pul to'lash apparati"ga qaratib summani tashlagandan keyin, "shlagbaum" ochiladi.

4-bosqich: "Orzuimdagi avtomobil" suratini chizish. O'yin vaqtida ota-onalar va bolalar o'zaro birlikni his etishadi. Svetofor Svetoforovich esa hamma yerda hozir-u, nozir. Devorga osilgan qalin qog'ozlarga ota-onalar va bolalar birgalikda ko'zlari yummiq holda orzuimdagi mashinalarning suratini chizishadi. Har bir ishtirokchi yengil qalamlar yordamida mashinaning ma'lum bir qismlarini chizadi. Mashinaning muayyan qismlarini chizishda ishtirokchilar o'rtasida bahs-hujum kelib chiqmasligi uchun Svetofor Svetoforovich ularni kartochkalar yordamida "Kuzov", "Chiroqlar", "Old gildiraklar", "Orqa gildiraklar" kabi guruhlarga ajratadi.

Ishirokchilarning ko'zlarini bog'lashdan avval ularga suratning tashkil etilgan qismini yaxshilab eslab qolish va plakatga yaqinlashib

olishlari uchun imkoniyat beriladi. Svetofor Svetoforovich ishtirokchilar qalin qog'oz (vatman)dan tashqariga chiqib ketmasliklari va devor qog'ozlariga ziyon yetkazmasliklari uchun ularni kuzatib turadi. Bolalar uchun rasm chizish juda maroqli.

5-bosqich: "Yangi yo'l belgislarini yaratish" o'yini. Bolalar otalarining yordamlarida yangi yo'l belgilarini yaratadilar. Masalan, "Ko'lda cho'milish ta'qilganadi!", "Tovuq fermasi - 300 m", "Ehtiyot bo'ling, yo'lida mixlar bor!", "Tovuq oyog'i uy - 2 km", "Itlar uchun yo'lak", "Mushuklarni sayr qildirish ta'qilganadi", "Boshi berk kucha" va boshqalar (umuman xayollarga kelgan uy-fikrni sharti belgilar asosida qog'ozga tushiradi). Agar-da, bolalar charchashmagan, navbatdagi bosqichda biror-bir stol o'yini o'ynash mumkin.

6-bosqich: "Shahar ko'chalarida to'g'ri harakatlanish" nomli stol o'yini. Ota-onalar uchun ham shunga o'xshash o'yini o'ynash topish mumkin. Belgilar rasmi va nomi tushirilgan turli kartochkalar stol ustiga yoyib qo'yiladi. Svetofor Svetoforovich ushbu belgilarni qanday va qayerda qo'llanishi haqida gapirib beradi. Dastlab har bir ishtirokchi aralashirilgan kartochkalar ichidan biror bir belgini tanlaydi, so'ngra ana shu belgining ikkinchisi (jufi)ni topishi kerak bo'ladi. O'yin yarim soatgacha o'ynaladi. Belgilangan vaqt o'tgach, bolalar Svetofor Svetoforovich tomonidan beriladigan savollarga javob qaytarib, "Yosh haydovchi" unvonini olishadi.

Shundan so'ng mehmonlar stol atrofiga o'tiradilar (dasturxon yozilgan, shamlar yoqilgan, "Tug'ilgan kuning bilan" nomli ko'shiq yengramoqda).

Ovgatlanib bo'lingach, o'g'limiz o'z mehmonlari bilan bolalar xonasiga yo'l olishadi, u yerda o'zlariga yoqqadigan o'yinlarni o'ynaydilar. Keyin esa ota-onalar bilan birga biroz ko'chada sayr etadilar, mulaffiyat tomosha qiladilar. So'ngra shirinliklar, tort iste'mol qilishib, uy-uylariga tarqatadilar.

Tajriba-sinov ishtarini olib borish uchun turkum mualliflik metodikalaridan foydalanildi. Quyidagi ularning mohiyati xususida so'z yuritiladi.

Sinov jarayonida qo'llanilgan mualliflik metodikalaridan biri - bu "Jumlani yakunla" metodikasi hisoblanadi. Metodikaning shartiga ko'ra respondentlar test varaqasida berilgan jumalarni bir yoki bir necha so'zlar yordamida yakunlashlari lozim. Test varaqasida quyidagi

bolalar berilgan:

1. Agar men noto'g'ri xatti-harakatlarni sodir etganinni bilsam, u

2. O'zim to'g'ri qaror qabul qilishga qiyinaladigan bo'lsam, u

3. O'zimga, ammo zarur bo'lmagan, zarur, biroq, zerikarli narsalarni

4. Barcha-yu, men tufayli biror kimsa xafa bo'ladigan bo'lsa, u holda

5. Agar-da, yolg'on atrofdagilarning menga bo'lgan yaxshi

6. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

7. Respondentlar tomonidan qaytarilgan javoblarning mohiyati: barcha

8. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

9. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

10. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

11. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

12. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

13. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

14. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

15. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

16. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

17. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

18. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

19. Barcha-yu, o'quvchilarning o'rni bo'lganida, men..

Bunday vaziyatda bola qanday ish tutishi kerak? Nima uchun?

2. Bola ko'chadan mushukcha topib oldi va uni uyiga olib keldi. Buvisi esa, mushukcha kasal bo'lishi mumkin deb, uni uyga olib kirishiga ruxsat bermadi. Bola bundan juda xafa bo'ldi va buvisiga baqirdi. Kechqurun esa buvisi: "Nima ham qilardim, garchi u yerda yolg'iz bo'lsam ham o'z uyimga qaytishimga to'g'ri keladi", - dedi.

Bunday vaziyatda bola qanday ish tutishi kerak? Nima uchun?

3. Vali oynani sindirib qo'ydi. U o'zini jazolashlari mumkinligidan qo'rqib ketdi va tarbiyachisiga oynani Ali sindirganligini aytdi. Bog'chasida bolalar bundan xabardor bo'lishdi va Vali bilan gaplashmay qo'yishdi, uni o'yinlariga qo'shmadilar. Adi esa o'ylanib qoldi: "Valini kechirishim kerakmi yoki yo'qmi?".

Bunday vaziyatda Ali qanday ish tutishi kerak? Nima uchun?

Tadqiqotning sinov ishlari bosqichida mualliflik metodikalaridan yana biri qo'llanildi. "Bolalar tomonidan ijtimoiy me'yorlarning anglanishi" deb nomlangan mazkur metodika maktabgacha ta'lim yoshi bolalarining ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga bo'lgan munosabatlarini aniqlashga yordam beradi.

Metodika mohiyatiga ko'ra pedagogik faoliyat quyidagi bosqichlar bo'yicha yo'lga qo'yiladi:

1-bosqich. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ular tomonidan ijtimoiy-axloqiy me'yorlarning buzilishiga oid 3-5 ta tugallanmagan hikoyalar o'ylab topiladi.

2-bosqich. Bolalar tomonidan yoshidagi ijtimoiy-axloqiy me'yorlarning buzilishini aks ettiruvchi 10-12 ta tasviriyl kartochka tayyorlanadi.

3-bosqich. Po'lat Mo'minning "Salom bergan bolalar" she'ri o'qib eshittiriladi:

Salom bergan bolaning

O'zi odobl.

Kulib turgan ko'zlari

Go'yo oftoqli.

Salom bermog' bu -

A'lo alomat.

Salom berganlar

Bo'ling salomat.

Bolalar bilan she'r mazmuni haqida suhbat uyushtiriladi.

4-bosqich. Bolalarning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga bo'lgan

munosabatlari yangi o'yinchoqlar yordamida aniqlanadi.

5-bosqich. Suhbat uchun savollar tuziladi va bolalar bilan suhbat tashkil etiladi.

Metodikani qo'llash tartibi: har bir bosqich 2-3 kun oralig'ida yoki tarbiyachining tanloviga ko'ra belgilangan vaqtlarda tashkil etiladi. Ammo har bir mashg'ulorda sinf o'quvchilarining barchalari qatnashishlari shart.

Metodika asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayoni:

1-bosqich. Bolaga "Men senga kichik hikoya aytib beraman, sen esa uni yakunlashing zarur", deyiladi.

Namuna uchun hikoyalar:

1. Bolalar shaharcha qurishmoka. Olya o'yinda ishtirok etishni xohlamadi. Shuning uchun bir chetda turib, boshqa bolalarning o'yindagi ishtiroklarini kuzatib turdi. Shu vaqt tarbiyachi bolalarga yaqinlashib, "Hozir tushlik boshlanadi. Kubiklarni qutichaga solib qo'yinglar. Olya ham sizlarga yordamlashsin", - dedi. Shunda Olya shunday deb javob berdi: ... Qani, ayt-chi, Olya nima deb javob berdi? Nima uchun?

2. Katyaning tug'ilgan kunida onasi unga chiroyli qo'g'irchoq sovg'a qildi. Katya qo'g'irchoq bilan o'ynay boshladi. Shunda uning kichik singlisi Valya Katyaning yoniga kelib, "Men ham siz bilan birga qo'g'irchoqni o'ynashni xohlayman", - dedi. Shunda Katya shunday deb javob qildi: ...

Qani, ayt-chi, seningcha Katya kanday javob berdi? Nima uchun? Lyuba qizil qalam bilan, Sasha esa yashil qalam bilan rasm chizayapti. Kutlmaganda Lyubaning qalami sinib qoldi. Shunda u: "Sasha, mumkinmi men sening qalaming bilan rasmimni yakunlab qo'ysam", - deb so'radi. Sasha unga shunday javob berdi: ...

Qani, ayt-chi, seningcha Sasha qanday javob berdi? Nima uchun? Izoh: har bir hikoyani yakunlashda bolaga o'z javoblarini izohlash imkoniyatini yaratish lozim.

2-bosqich. Bolalarga tengdoshlarining ijobiy va salbiy xatti-harakatlari tasvirlangan suratlar taqdim etiladi va shunday topshiriq beriladi: "Sen suratlarni ularda tasvirlangan salbiy va ijobiy xatti-harakatlarga ko'ra ikki guruhga ajrat. Suratlarni ajratib bo'lgach, nima uchun shunday yo'l tutganingni asoslab ber!".

3-bosqich. 1-qadam. Tarbiyachi Ye.Blagininaning "Sovga" she'rini yoddan o'qib, bolalarga shunday savollarni beradi:

1. Qizaloqning sevimli o'yinchoqi qaysi edi?
2. Qizaloq qurbaqasini dugonasiga berishni xohladimi yoki yo'qmi?
3. Nima uchun u dugonasiga qurbaqasini berdi?
4. Qizaloq to'g'ri qildimi yoki noto'g'ri?
5. Bordi-yu, sening sevimli o'yinchoqing o'rtog'ingga yoqib qolgan, u holda sen nima qilgan bo'larding? Nima uchun shunday qilasan?

3-bosqich. 2-qadam. Bu bosqichda ham avvalgi bosqichlarning ishtirokchilari bo'lgan bolalar qatnashadilar. Tarbiyachi bolalar o'yinchoqlarni bir-birlari bilan o'ynay olishlari uchun sharoit yaratadi. Sinov ishi olib borilayotgan alohida xonaga avval bolalardan biri taklif qilinadi. Unga yangi chiroqli o'yinchoq ko'rsatilib, uni o'ynashi mumkinligi aytiladi. Bola ushbu o'yinchoq bilan o'ynashga kirishib ketgach, xonaga yana bir bola taklif etiladi. Bayonmaga har ikki bolaning bu jarayondagi hulg-atvori, o'zaro mulqotlari va hissiy ta'sirlanishlari qayd etib boriladi.

Olingan natijalarni qayta ishlash. Bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ular tomonidan ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mohiyatining qanday tushunilishi o'rganiladi. Bolalarning ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mohiyatini qanday tushunishlari ular tomonidan sodir etilgan xatti-harakatlari, yondashuvlari, hissiy ta'sirlanishlari va tengdoshlari bilan munosabatlariga ko'ra quyidagicha baholanadi:

1. Bola ijtimoiy-axloqiy me'yorni to'g'ri nomlay oladi, tengdoshlarining xulq-atvorlarini to'g'ri baholaydi va o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega.
 2. Bola ijtimoiy-axloqiy me'yorni to'g'ri nomlay oladi, tengdoshlarining xulq-atvorlarini to'g'ri baholaydi, biroq, o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega emas.
 3. Bola tengdoshlarining xulq-atvorlarini jibiy va salbiy (to'g'ri va noto'g'ri, yaxshi va yomon) tarzda baholaydi, biroq o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega emas va unda ijtimoiy-axloqiy me'yorlar shakllanmagan.
 4. Bola o'z tengdoshlarining xatti-harakatlarini baholay olmaydi.
- 3-bosqich** yakunida bolalarning real va taxminiy xatti-harakatlari o'zaro solishtirilib, ularning yoshini inobatga olgan holda xatti-harakatlarning o'zaro bir-birlariga mosligi to'g'risida xulosa chiqariladi (G.A.Urunteva, Yu.A.Afong'kina. Praktikum po deitskoy psixologii. M.: VLADOS, 1995.-S. 59-61).

hushang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirishda dastavval salomlashishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini yoritishga e'tibor karatish talab etiladi.

Hunda o'quvchilar bilan suhbat va savol-javoblarni tashkil etish maqsadi salomlashishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini ko'rsatib berishi mumkin. O'quvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qilinadi:

1. "Nima uchun biz bir-birlarimiz bilan salomlashamiz?"
2. "Kattalar bir-birlari bilan salomlashmasalar nima bo'ladi?"
3. "Tengdoshlaringizning Sizga salom berishlarini yoqtirasizmi?"
4. "Qanday fikrasizlar: atrofdaqlar bilan har kuni salomlashish zararmi?"
5. "Nima deb o'ylaysiz, bir-birimiz bilan salomlashmay qo'ysak, nima to'y beradi?"

Bu yoki ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida o'quvchilarga salomlashish o'qgali atrofdaqlarga hurmat bildirish, kishilarga quvonch ulashish, e'zgu tilaklarni izhor etish mumkinligi, o'zaro salomlashish natijasida mehr-oqibat paydo bo'lishi, do'stlik va tinchlik o'rnatilishini ta'kidlashga e'tibor beriladi. Mashg'ulotlar vaqtida o'quvchilar kishilar salomlashmay qo'ysalar ular o'rtasida o'zaro ishonchsizlik, mehrsizlik, og'irlashtirib kelib chiqishini, shuningdek, nafaqat har kuni, balki har gal o'zaro uchrashganda salomlashish odoblilikning belgisi ekanligini ham anglab yetadilar. Shuningdek, o'quvchilarga salomlashish barcha uchun birdek yoqimni hodisa ekanligiga urg'u berish lozim.

Hushang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirishda, yana shuningdek, ularga so'zlashish (so'zlashuv) me'yoriga doir ma'lumotlarni ham berish so'z yuritilayotgan jarayonning samarali kechishini ta'minlaydi.

O'quvchilarni "so'zlashish" hamda "muomala", shuningdek, "so'zlashish me'yori" ("muomala me'yori") kabi tushunchalar bilan tanishtirish bo'yicha quyidagi ma'lumotlarni berish lozim:

"So'zlashish" - bolalar va kattalar tomonidan fikrning og'zaki bayon etilishi.

"Muomala" - bolalar va kattalarning bir-birlari bilan so'zlashuvi.

So'zlashish, muomala - bu ikki yoki undan ko'p bola yoki katta kattalar o'rtasida o'zaro aloqani yuzaga keltiradigan jarayon.

"So'zlashish me'yori" - bolalar yoki kattalar tomonidan fikr og'zaki bayon etilayotganda amal qilinishi zarur bo'lgan talablar.

“Muomala me'yori” - bolalar yoki kattalar bir-birlari bilan soʻzlashayotganlarida amal qilinadigan talablar.

Oʻquvchilarga soʻzlashuv (muomala)ning, kishilar oʻrtasida oʻzaro munosabatlarni tashkil etishdagi ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini yoritish boʻyicha oʻqituvchi quyidagilar haqida maʼlumotlarga ega boʻlishi zarur:

Soʻzlashish orqali bolalar va kattalar bir-birlari bilan aloqa qiladigan, bir-birlarining holidan xabardor boʻladilar. Soʻzlashish chogʻida bolalar yoki kattalarning orzu-istaklari, oʻy-niyatlari, orzu-umidlari, intilishlari va maqsadlari toʻgʻrisida maʼlumotlarga ega boʻlinadi. Bolalar va kattalar soʻzlashish orqali bir-birlariga yordam kerakligini anglaydilar va muhtojlarga yordam berishga shoshiladilar.

Soʻzlashish har bir bola yoki katta yoshi kishi uchun zarur. Chunki soʻzlashish orqali atrofdagi sodir boʻlayotgan voqea-hodisalardan xabar topiladi. Shu bilan birga soʻzlashish natijasida turli maʼlumot, axborot va bilimlar oʻzlashtiriladi.

Subhat mazmunidan kelib chiqqan holda suzlashish turlicha namoyon boʻladi. Ular quyidagichalardan iborat:

- 1) salomlashish;
- 2) tanishish;
- 3) iltimos qilish;
- 4) savol berish;
- 5) minnatdorchilik bildirish.

Salomlashish ikki kishining bir-biri bilan uchrashishi vaqtida bir-birlaridan hol-ahvol soʻrash sanaladi. Salomlashish vaqtida subhat doshlarining yuzlari ochiq boʻlishi, tabassum qilishlari, bir-birlariga yaxshi niyatlarni ifodalovchi soʻzlarni aytishlari talab qilinadi. Shu bilan birga oʻquvchilar salomlashishda quyidagi talablarga amal qilishlari lozim:

1) salomlashish soʻzlari sifatida qabul qilingan soʻz va iboralardan foydalanish:

- bunda agar oʻrtoqlar bilan uchrashib qolinsa, u holda “Salom!”, “Yaxshimisiz?”, “Ishlaring yaxshimi?”, deb murojaat qilish;
- kattalar bilan uchrashilganda esa qoʻlning oʻng koʻkrak ustiga qoʻygan holda “Assalomu alaykum”, “Alvollaringiz yaxshimi?”, “Sogʻliqlaringiz yaxshimi?”, “Charchamay yuribsizmi?” kabi iboralarni qoʻllash maqsadga muvofiqdir;

2) salomlashish vaqtida qoʻl yoki jargon (buzib ishlatiladigan) iborat qoʻllanma yoki nomaʼqul harakatlarni qilmaslik:

tanishish, oʻrtoqlar bilan uchrashganda “Privet”, “Chao”, “Salamet-kun” (arabchadan tarjima qilinganda bu soʻz “Sizga oʻlim bergan” maʼnosini anglatadi);

oʻrtoqlar bilan uchrashganda hech qanday soʻzsiz, bugungi kunda boʻlgandek, oʻzaro bosh urishtirish; oʻrtoqlar bilan oʻpib koʻrishmaslik.

Agarda oʻzaro uchrashgan kishilar bir-birlariga notanish boʻlsalar, u holda subhat tanishishdan boshlanadi. Tanishish chogʻida ham bolalar talablarga rioya qilinishi shart. Shu sababli boshlangʻich sinf oʻquvchilarga ham tanishish vaqtida amal qilinadigan qoidalar toʻgʻrisida maʼlumot berish, ularda tanishish jarayonini toʻgʻri uyushtirish boʻyicha makamlarini shakllantirishga eʼtibor qaratish lozim.

oʻquvchilar asta-sekin tanishish chogʻida quyidagi iboralarni qoʻllashga odatlanishlari kerak:

1) Siz bilan tanishishga ruxsat eting!

2) Siz bilan yaqindan tanishishni xohlardim!

3) Keling, tanishaylik!

Soʻzlashishda, odatda, biror-bir narsa yuzasidan iltimos qilishga ham toʻgʻri keladi. Bu holda dastlab uzr soʻrash kerak. Chunki murojaat qiladigan kishi biror ish bilan mashgʻul boʻlishi yoki biror narsani oʻylayotgan boʻlishi mumkin. Shuning uchun “Uzi?”, “Kechirasiz!”, “Baxsat bersangiz!” kabi soʻzlar bilan murojaat qilib, keyingina, iltimosi, “Mumkin boʻlsa...”, “Agar Sizga noqulay boʻlmasa...”, “Agar Sizga qiyinchilik tugʻdirmasa...” degan holda iltimos qilish zarur. Baholalar chogʻida savol bilan murojaat qilishga nisbatan ham talablar qoʻyiladi. Bu talablar quyidagilardan iborat:

1) oʻtlada, jamoa joylarida savol berishga toʻgʻri kelsa yoki savol berish ehtiyoji tugʻilsa, u holda shunday yoʻl tutiladi:

- dastlab uzr soʻraladi;

- savol bilan murojaat qilinadi (savol bilan murojaat qilinganda “Mumkinmi?”, “Bir savol bersam maylimi?”, “Ayt olmay-otmisi?”, “Koʻrsatib yuborolmaysizmi?”, “Marhamat qilib, menga ayt-olmisi?”, “Yushuntirib qoʻya olmaysizmi?” kabi iboralardan foydalanish odat qoidalaridan sanaladi);

2) taʼlim muassasasida dars vaqtida oʻqituvchiga savol bilan

murojaat qilishga to'g'ri kelsa, u holda quyidagicha yo'l tutish to'g'ri:

- o'ng qo'l ko'tariladi;
- o'qituvchi ruxsat bergandan so'ng savol bilan murojaat qilindi;
- bordi-yu, o'qituvchi savol berishga ruxsat bermasa, u holda dars tugashi kutib turiladi va mashg'ulot yakunida yoki mashg'ulot tugagandan keyin o'qituvchiga savol beriladi.

Belgilangan qoidaga muvofiq, dars vaqtida savol istalgan paytda berilmaydi, balki, o'qituvchining yoki so'zlayotgan o'quvchi so'zini tugatgandan keyin, yoki umuman, mashg'ulot tugagandan keyin ham savol bilan murojaat qilish lozim. Odarda o'qituvchilar mavzuni tushuntirib bo'lganlaridan

keyin o'quvchilardan "Savollar bormi?" deb so'rashadi. Shu vaqtda o'quvchi o'zini qiziqitrayotgan savolni berishi mumkin.

So'zlashish jarayonida, shuningdek, subbatdoshga minnatdorchilik bildirishga ham to'g'ri keladi. Bunda ham muayyan qoida (talab)larga rioya qilish kerak. Ya'ni:

- 1) ochiq so'z, salgina tabassum qilish;
- 2) umumiy axloqiy me'yorlardan kelib chiqqan holda ma'noni so'zlarni qo'llash (bunda "Rahmat", "Tashakkur", "Minnatdorman", "Sog' bo'ling!", "Uzoq umr ko'ring!", "Ishlaringiz o'ngidan keladi!", "Kuningiz xayrli o'tsin!", "Omadingizni bersin!" kabi so'z va iboralardan foydalanish mumkin).

So'zlashish me'yorlariga ko'ra subbat chog'ida subbatdoshga to'g'ri murojaat qilish ham muhim hisoblanadi. Subbatlar chog'ida odatta subbatdoshga "Sen" yoki "Siz", deb murojaat qilinadi. Bunda subbatdoshning yoshi va o'ziga qay darajada yaqinligi inobatga olinadi. O'zbek xalqida tengdoshlarga nisbatan "Sen", katta yoshdagilarga nisbatan esa "Siz", deb murojaat qilinadi.

2.3. Klaster yondashuvi asosida o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinii shakllantirishda hamkorlik mazmuni

Tajriba-sinov ishlari davrida boshlang'ich sinf o'quvchilari salomlashishning kishilar uchun ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini tushuntirish olganlaridan so'ng, bu boradagi tushunchalarni mustahkamlashga qaratilgan amaliy harakatlar tashkil etildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini "Assalomu alaykum", "Salom"

ishlatiladigan boshqa so'z hamda iboralarning mazmuni bilan yaqindan tanishtirib borilsa, ular salomlashishning ahamiyatini yanada to'laroq anglaydilar. Sinov ishlari tashkil etish chog'ida amaliyotchi-o'qituvchilar respondent-o'quvchilarga berilgan chog'ida "Assalomu alaykum!" va "Salom!" kabi iboralarni ishlatib qolmasdan, "Xayrli tong!", "Xayrli kun!", "Xayrli kuni!", "Xayrli tun!", "Hormang!" kabi iboralardan ham foydalanishi to'g'ri bo'lganligi ma'lumotlarni berib bordilar. Dars va ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida salomlashishda qo'llaniladigan so'z va iboralarning mazmunini yoritishda amaliyotchi-o'qituvchilar quyidagi lug'atdan foydalaniladi:

1. Assalomu alaykum - Siz tinch-omon bo'ling!; Sizga tinchlik va salomlik tilayman!
 2. Salom - Sizga tinchlik, xavfsizlik yor bo'lsin!
 3. Xayrli tong - Tongingiz xayrli (yaxshi) bo'lsin!
 4. Xayrli kun - Kuningiz xayrli (yaxshi) bo'lsin!
 5. Xayrli kech - Oqshomingiz xayrli (yaxshi) bo'lsin!
 6. Xayrli tun - Tuningiz xayrli (yaxshi) bo'lsin!
 7. Hormang! - Bajarayotgan ishingiz Sizni charchatmasin!
- Ijyozat barcha xalqlarda salomlashish chog'ida og'zaki nutq dangina bo'lsa, balki turli harakatlar - yuz ifodasi, bosh, gavda va qo'l harakatlardan foydalanish odatlari mavjud bo'lib, ular yordamida o'zaro salomlashayotgan kishilarning bir-birlariga xayrixoh ekanliklari yanada yorqinroq aks ettiriladi. Shu bilan birga salomlashish vaqtida ifodalandigan yuz ifodasi, gavda va qo'l harakatlari o'ziga xos, shunda muhiyat kash etadi. Tajriba-sinov ishlari olib borish vaqtida amaliyotchi-o'qituvchilar o'quvchilarni quyidagi ma'lumotlar bilan ham tanishtirib o'tdilar:

- 1) salomlashish chog'ida yuz (chehra)ning ochiq bo'lishi - bir-birlari bilan salomlashayotgan kishilarning ko'rishganlaridan xursand ekanliklarini, bir-birlarini hurmat qilishlari yoki yaxshi ko'rishlarini bildiradi (ma'nosi: "Sizni ko'rganimdan juda xursandman", "Sizni ko'rganimdan juda quvondim");
- 2) salomlashish vaqtida boshning biroz egilishi - o'zaro salomlashayotgan kishilarning bir-birlariga bo'lgan alohida hurmatini ifodalaydi (ma'nosi: "Sizni hurmat qilaman, shuning uchun Sizning oldingizda bosh egaman!");

3) salomlashish jarayonida gavdaning biroz egilishi, ta'zim bato keltirishi - o'zaro salomlashayotgan kishilarning bir-birlariga bo'lgan hurmatlari cheksiz ekanligini bildiradi (ma'nosi: "Sizni haddan ziyod hurmat qilaman, shuning uchun Sizning oyog'ingiz oldida bosh egaman!");

4) salomlashish chog'ida kishilarning bir-birlariga qo'l uzatishlari bir-birlariga do'st ekanliklarini ifodalash (ma'nosi: "Qo'lim bo'sh, unda hech qanday qurol yo'q!");

5) salomlashish vaqtida o'ng qo'l ni ko'tarib, kaftni ochib ko'rsatishi - salomlashayotgan kishilarning bir-birlariga dushman emasliklarini, shuning uchun qo'llarida qurol yo'qligini bildiradi (ma'nosi: "Men Sizga dushman emasman, shuning uchun qo'lida qurolim yo'q");

6) salomlashish davrida o'ng qo'lning chap ko'krak ustiga qo'shilishi - salomlashayotgan kishilarning bir-birlarini yurakdan yaxshi ko'rishlarini ifodalaydi (ma'nosi: "Men Sizni chin yurakdan yaxshi ko'raman", "Men Sizni yuragimdan yaxshi ko'raman");

7) salomlashish chog'ida quchoqlashib ko'rishish - salomlashayotgan kishilarning bir-birlarini juda yaxshi ko'rishlarini, bir-birlarini sog'inishganliklarini bildiradi (ma'nosi: "Men Sizni juda yaxshi ko'rganligim sababli doimo sog'inaman", "Men Sizni juda sog'indim");

8) salomlashish vaqtida bir-birlarining yelkalariga qoqib qo'yish salomlashayotgan kishilarning bir-birlariga o'zaro minnatdorchilik bildirishlari; bunday salomlashish, odatda, yoshi katta kishilar, keksalar tomonidan amalga oshiriladi (ma'nosi: "Ezgu tilak bildirayotganingiz uchun men Sizdan minnatdorman");

9) salomlashish jarayonida salom beruvchining peshonasidan o'pish — salomga alik olayotgan kishining salom beruvchi kishini sog'-salomat ko'rayotganligidan xursand ekanligini, uning boshi omon bo'lishini tilab niyat qilayotganligini bildiradi, bu tarzda salomlashish ham odatda, yoshi katta kishilar, keksalar tomonidan qo'llaniladi (ma'nosi: "Rahmat, hamisha boshingiz omon bo'lsin!").

Dars yoki ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga salomlashishda "Assalomu alaykum" iborasini to'g'ri, to'liq talaffuz qilish zarurligini uqitib o'tishi talab etiladi. Chunki yoshlar orasida mazkur iborani noto'g'ri, noto'liq shaklda qo'llash odati mavjud. Ya'ni ayrim yoshlar atrofdagilarga salom berganlarida "Somalaykum" deb murojaat qilishadi. "Arab tilida "som" so'zi

"o'lim" ma'nosini anglatadi. Shu sababli "Somalaykum" deysiz orgali sizga o'lim tilayman!" deb niyat qilayotganliklarini ularning o'zlari ham anglamaydilar.

Hattoq, savol-javob va turli ertak yoki mulohazalar qahramonlarining so'zlariga asoslangan kichik hikoyalarni bayon etish asosida o'quvchilarning salomlashishga bo'lgan munosabatlari o'rganildi. Mazkur o'rinda o'quvchilarning e'tiborlariga quyidagi kichik hikoya va savollar havol qilindi:

1. Kunlardan bir kuni Karlson Mitivoy bilan uchrashganda salom berishni untdi. Mitivoy undan nega salomlashmaganligini so'raganda, Karlson "Kecha salomlashdim-ku!?" Nima uchun har safar uchrashganimizda salomlashishim kerak. Menimcha, bir marta salomlashib, keyin butun umr salom bermaslik mumkin?"; deb javob berdi.

Qoni, aytinlar-chi, Karlsonning bu ishi to'g'rimi?

2. "Zulmat o'lkasi" nomli mamlakatda odamlar bir-birlari bilan salomlashmas ekanlar, aksincha, bir-birlari bilan urishar, bo'lar-bo'lmas narsalar uchun o'zaro tortishishar ekanlar. Yosh shahzoda bu holatga barham berish uchun otasi - qiroldan "Bir-birlaringiz bilan salomlashinglar! Agar bu buyruqqa bo'ysunmasanglar, qattiq jazolanasizlar!", deb farmon chiqarishini so'rabdi.

Aytinlar-chi, farmon chikarilgandan keyin shahzoda o'z orzusiga erishadimi?

3. "Seni-mi, shoshmay tur!" mulohazasidagi Bo'ri Quyonga "Mening yomon fe'llimni bir narsa o'zgartirishi mumkin. O'rmon hayvonlari har gal menga duch kelganlarida salom berishin. Bu menga juda yuqadi. Shundaygina men boshqalarga jabr qilmayman", - dedi.

Holalar, aytinlar-chi, o'rmon hayvonlari Bo'riga salom berishga odatlanishsa, u atrofdagilarga jabr qilmaydigan bo'ladimi?

4. Charog'on yoz kunlarining birida qunduzchalar Qunduz amakiga shunday murojaat qilishdi: "Amaki, biz bir masala yuzasidan o'zaro tortishib qoldik. Ana shu masalani hal qilishda bizlarga yordam bering: biz bir-birimiz bilan bir kunda bir marta salomlashishimiz kerakmi yoki har gal bir-birimizga duch kelganimizdami?".

Holalar, Sizlar nima deb o'ylaysizlar, Qunduz amaki bu savolga bunday javob berishi kerak?

5. Vinni-Pux daraxt kovagidan asalni olish uchun Pyatachok

pufagini berib turishni so'radi. Pyatachok unga o'igan gal Vinni-Puxning o'zi kovakdan asal olmogchi bo'lganida asalarlar pufakni yoritib qo'yishganliklarini aytdi. Vinni-Pux pufakning yoritib qolishida Pyatachok aybdor emasligini tushunsa-da, ammo baribir kovakdan asal ololmayotganligi uchun undan xafa bo'ldi. Shu kundan boshlab Vinni-Pux Pyatachok bilan gaplashmay, hatto salomlashmay qo'ydi. Bu vokeadan xabar topgan ho'tikcha la-la bir o'rmonda yashab Vinni-Pux Pyatachokning bir-birlari bilan salomlashmasliklari odobdan emasligini tushuntirdi. Salomlashish ular o'rtasida xafagarchilikka barham berishini aytdi.

Sizlar, nima deb o'ylaysizlar, ho'tikcha la-la haqmi? Sinov ishlari davrida boshlang'ich sinf o'quvchilari kichik guruhlariga birlashtirilgan holda ular subbatlashish ko'nikmalarini hosil qilishga yordam beradigan o'yinlardan foydalanish kutilgan natijalarni berdi. Mashg'ulotlar yoki ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida quyidagi o'yinlardan foydalanildi:

1. "Keeling, tanishamiz!" o'yini.

O'yinning maqsadi: boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanishish jarayonini to'g'ri tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish.

O'yin tashkil etiladigan sharoit: ochiq maydon yoki sinf xonasi.

O'yin ishtirokchilari va ularning soni: boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'quvchilari, 30 nafargacha o'quvchi.

O'yindagi rollar: subbatdoshlar, kuzatuvchilar, baholovchilar.

O'yinning bosqichlari:

1) jami o'quvchilar uch guruhga bo'linadi (o'quvchilarni guruhlarga ajratishda "Subbatdoshlar", "Kuzatuvchilar", "Baholovchilar" kabi so'zlar yozilgan kartochkalardan foydalaniladi);

2) o'yin ishtirokchilari bilan birgalikda tanishish chog'ida qo'llaniladigan so'z va iboralar, ruxsat etiladigan xatti-harakatlar va ta'qiqlanadigan qoidalar to'g'risida subbat tashkil etiladi;

3) o'qituvchi biror bir hamkasbi bilan birgalikda "Tanishish" sahnasini namoyish etadilar;

4) "Subbatdoshlar" guruhidagi o'quvchilar juft bo'lib, bir-birlari bilan tanishadilar;

5) "Kuzatuvchilar" guruhidagi o'quvchilar bir-birlari bilan tanishgan tengdoshlarining xatolari yoki yutuqlarini topadilar;

6) "Baholovchilar" guruhidagi o'quvchilar "Kuzatuvchilar"

guruhidagi tengdoshlarining fikrlari to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini taniblaydilar.

O'yin jarayonida "Kuzatuvchilar" va "Baholovchilar" tomonidan "Subbatdoshlar" guruhidagi o'quvchilarning xatti-harakatlari o'z vaqtida to'g'rilanishi va to'g'ri baholanishi uchun o'qituvchi savollar bilan o'yin ishtirokchilariga murojaat qilib turadi. Savollar taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. "Kuzatuvchilar" guruhi uchun:

1. Tanishish to'g'ri tashkil etildimi?

2. Tanishish vaqtida qaysi jumla o'z o'rtasida ishlatildi?

3. Tanishish chog'ida qanday xatolarga yo'l qo'yildi?

4. Bu o'rinda qanday jumla qo'llanishi kerak edi?

5. Komil (Sanjar) qanday xatoga yo'l qo'ydi?

6. Sevara (Nargiza)ning yutug'i nimada bo'ldi? Va hokazo.

II. "Baholovchilar" guruhi uchun:

1. "Kuzatuvchilar" tomonidan aniqlangan xatolar to'g'rimi?

2. "Kuzatuvchilar" yutuq deb bilgan harakat haqiqatdan to'g'ri tashkil etildimi?

3. "Kuzatuvchilar" qanday jumla e'tibor bermadilar?

4. Komil (Sanjar) haqiqatda xatoga yo'l qo'ydimi?

5. Sevara (Nargiza)ning yutug'i so'zlarni to'g'ri ishlatganidami yoki harakatlarni to'g'ri tashkil etganidami? Va hokazo.

O'yin so'ngida o'qituvchi sinf o'quvchilarining o'yin jarayonidagi umumiy ishtirokini og'zaki baholaydi va subbatlashish me'yoriyati roya qilgan o'quvchilarni rahbatlantiradi. O'quvchilarni rag'batlantirishda "Rag'bat" so'zi yozilgan yulduzchalardan foydalaniladi.

II. "Turli mavzulardagi subbat" o'yini.

O'yinning maqsadi: boshlang'ich sinf o'quvchilarida subbatlashish jarayonini to'g'ri tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish.

O'yin tashkil etiladigan sharoit: ochiq maydon yoki sinf xonasi.

O'yin ishtirokchilari va ularning soni: boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'quvchilari, 30 nafargacha o'quvchi. O'yindagi rollar: ota-onalar va farzandlar; o'qituvchi va o'quvchilar; akal ar va ukalar; opalar va singillar; ikki dugona; ikki do'st. O'yinda namoyon bo'ladigan vaziyatlar:

1) salomlashish;

2) iltimos qilish;

3) savol berish;

4) minnatdorchilik bildirish. **O'yinning bosqichlari:**

1) jami o'quvchilar to'rt guruhga bo'linadi (o'quvchilarni guruhlariga ajratishda "Do'stlar", "Akalar va ukalar" (yoki "Opalar va singillar"), "O'qituvchi va o'quvchilar", "Dugonalar" kabi so'zlar yozilgan kartochkalardan foydalaniladi);

2) o'yin ishtirokchilari bilan birgalikda salomlashish, iltimos qilish, savol berish va minnatdorchilik bildirish chog'ida qo'llaniladigan so'z va iboralar, ruhsat etiladigan xatti-harakatlar va ta'qiqlanadigan qoidalar to'g'risida subhat tashkil etiladi;

3) "Do'stlar" guruhidagi o'quvchilar bir-birlari bilan salomlashish sahnasini namoyish etadilar;

4) sinf o'quvchilari ishtirokida "Do'stlar" guruhi o'quvchilarining harakatlari tahlil qilinadi;

5) "Akalar va ukalar" (yoki "Opalar va singillar") guruhidagi o'quvchilar bir-birlaridan biror narsani iltimos qilish sahnasini namoyish etadilar;

6) sinf o'quvchilari ishtirokida "Akalar va ukalar" (yoki "Opalar va singillar") guruhi o'quvchilarining harakatlari tahlil qilinadi;

7) "O'qituvchi va o'quvchilar" guruhidagi o'quvchilar o'qituvchiga savol bilan murojaat qilish sahnasini namoyish qiladilar;

8) sinf o'quvchilari ishtirokida "O'qituvchi va o'quvchilar" guruhi o'quvchilarining harakatlari tahlil qilinadi;

9) "Dugonalar" guruhidagi o'quvchilar bir-birlariga minnatdorchilik bildirish sahnasini namoyish qiladilar;

10) sinf o'quvchilari ishtirokida "Dugonalar" guruhi o'quvchilarining harakatlari tahlil qilinadi;

11) o'qituvchi sinf o'quvchilarining o'yin jarayonidagi umumiy ishtirokini og'zaki baholaydi va subhatlashish me'yorlariga rioya qilgan o'quvchilarni rahbatlantiradi. O'quvchilarni rag'batlantirishda "5" raqami yozilgan doiralardan foydalaniladi.

O'yin jarayonida har bir guruhdagi o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan noto'g'ri harakatlarni o'z vaqtida to'g'rilash maqsadida o'qituvchi o'yin ishtirokchilariga vaqti-vaqti bilan savollar beradi. Savollar taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Bolalar, aytinlar-chi, o'rtloqlaringiz bir-birlari bilan to'g'ri salomlashdilarimi?

1. O'rtloqlaringiz iltimos qilishda talablarga rioya qildilarimi?

1. O'rtloqlaringiz o'qituvchiga savol berishni to'g'ri tashkil qildilarimi?

4. Dugonalar bir-birlariga minnatdorchilikni to'g'ri ifodalashdimi?

5. Salomlashish (iltimos qilish, savol berish va minnatdorchilik bildirish)da qaysi jumla o'z o'rnida ishlatildi?

6. O'rtloqlaringiz salomlashish (iltimos qilish, savol berish va minnatdorchilik bildirish)da qanday xatolarga yo'l qo'yishdi?

7. Salomlashish (iltimos qilish, savol berish va minnatdorchilik bildirish)da qanday jumla qo'llanishi kerak edi?

8. Feruza (Shahzoda) xatoga yo'l qo'ydimi?

9. Behruz (Shohruh) nimani to'g'ri bajardi? Va hokazo.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy me'yorlar negizida ma'anioy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishda kichik hikoya, test va topshiriqlardan foydalanish, shuningdek, sinf jamoasining jamoat ijtimoiy me'yorlarga rioya etilishini tahlil qilish samarali kechadi. Quyida ana shu maqsadga xizmat qiladigan ishlarni tavsifiya etiladi.

1. "Bilmasvoy kinoteatrdan" muammoli hikoyasi.

Kunlardan bir kuni Bilmasvoy kinoteatrga tomosha ko'rgan ixtomog'chi bo'ldi. U tartibsiz bo'lganligi sababli uyda kiyib yurgan iflos kiyim-boshi va loy tekkan poyafzalini ham almashtirib olishga erishdi. O'zi bilan birga Baroq nomli mushugini ham ergashtirib oldi. Pul to'g'ri tutayli, chipa sotib olishni xayoliga ham keltirmadi. Nazoratchi boshqa tomoshabinlarning chiptalarini tekshirayotganda yashirincha kinoteatr binosiga kirdi. Kinoteatr binosidagi favvordan suv oqiblayotganligini ko'rib, "Baroqvoy, qara, favvora!", deb qichqirdi. Bo'ngra tomosha zaliga kirib, oldingi qatoridagi o'rindiqlardan biriga o'tirdi. Tomosha boshlanguncha zerikib ketdi. Biroz nima qilarni bilmay, Baroqvoyni qiyab o'tirdi. Keyin esa cho'ntagidagi pistani chiqib, po'choqlarini o'rindiq tagiga tashladi. Tomosha boshlanib, to tugaganigacha qadar ham "qahramonlar"ning xatti-harakatlariga e'tiroz bildirib, shovqin solib o'tirdi. Bu ham yetmaganidek, o'rindiqning qoplamasini yirdi. So'ngra besabrliq tutayli tomoshaning yakunlanishini ham kutmay, zaldan chiqib ketdi.

Bolalar, aytinlar-chi, Bilmasvoy kinoteatrdan kanday xatti-harakatlarni to'g'ri bajardi? U qanday xatolarga yo'l qo'ydi?

O'qituvchi o'quvchilarning kinoteatrdan amal qilinishi zarur bo'lgan

ijtimoiy me'yorlarni puxta o'zlashtirishlari uchun imkoniyat yaratadi. Buning uchun har bir gap mazmuni tahlil qilib boriladi. Ayni o'rinda o'quvchilarning faolligini kuchaytirish maqsadida o'qituvchi tomonidan qisqa va aniq savollar ham berilishi mumkin. Masalan:

1. Bilmasvoyning iffos kiyim-boshi va loy tekkan poyafzal bilan kinoteatrda borishi to'g'rimi?
2. Bilmasvoyning kinoteatrda Baroq mushugini olib borganligi uni yaxshi ko'rishni bildiradimi?
2. Tomosha ko'rish uchun Bilmasvoy kabi chipita sotib olmasa ham bo'laveradimi?
4. Bilmasvoy Baroqvoyning e'tiborini favvoraga qaratmoqchi bo'lganida qanday xatoga yo'l qo'ydi?
5. Bilmasvoy oldingi qatordagi o'rindiqqa o'tirgan bo'lsa, buning nimasi noto'g'ri?
6. Kinoteatrda Bilmasvoy psita po'chog'ini qaerga tashlashi kerak edi?
7. Bilmasvoy o'rindiqning qoplamasini yirigan bo'lsa, uni yangilab qo'yish qiyimi?
8. Bilmasvoy tomosha o'ziga yozmaganligi uchun zaldan chiqib ketdi. Uning bu harakati to'g'rimismi?

II. "Muzeysga sayohat" testi.

1. Muzeysga qanday kiyim-bosh va poyafzallar bilan kelmaslik kerak?
 - a) qimmatbaho kiyim-bosh va poyafzal bilan;
 - b) iffos kiyim-bosh va poyafzal bilan;
 - s) arzon kiyim-bosh va poyafzal bilan.
2. Muzeysga nimalarni olib kirmaslik kerak?
 - a) o'quv qurollarini;
 - b) turli o'yinchoqlarni;
 - s) turli yegulik va ichimliklarni.
3. Muzeysda nimalarga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kerak?
 - a) muzeys buyumlarga;
 - b) shaxsiy buyumlarga;
 - s) o'zgalarga tegishli bo'lgan buyumlarga.
4. Muzeysda sheriklar bilan qanday ovozda suhbatlashish mumkin emas?

- a) quvnoq ovozd;
- b) past ovozda;
- s) hatlad ovozda.

3. Zaldan zalga va qavatdan qavatga o'tishda nima ta'qiqlanadi?

- a) tez yurish;
- b) yugurish;
- s) sekin yurish.

III. "Birgalikda ovqatlanamiz" nomli sahna ko'rinishi.

O'yinda 2-4 nafardan ikki guruhga bo'lingan ishtirokchilar o'quvchilarga umumiy ovqatlanish muassasalarida ovqatlanish tartibini hatladovchi sahna ko'rinishlarini namoyish etadilar. Sinf o'quvchilari har ikki guruh ijrosini tahlil qiladilar. O'quvchilar tahlilni o'qituvchi tomonidan berilgan ushbu savollar asosida ham olib borishlari mumkin?

1. Nima uchun ovqatlanish muassasalariga iffos kiyim-bosh yoki poyafzal bilan kirmaslik kerak?
2. Nima uchun ovqatlanish muassasalariga hayvonlarni olib kirish ta'qiqlanadi?
3. Ovqatlanish muassasalarida tozalik va ozodalikka rioya qilish shartmi?
4. Ovqatlanish chog'ida nima uchun mobil telefonidan foydalanish mumkin emas?
5. Ovqatlanish vaqtida muassasa mulkiga qanday munosabatda bo'lish kerak?
6. "Muassasani ifloslantirmaslik" deganda nimalarni tushundingiz?

IV. "Jamoa transportlaridan foydalanish" ekskursiyasi. Ekskursiya vaqtida o'quvchilarning jamoa transportidan foydalanishda ruxsat etilgan holatlar va ta'qiqlarning mohiyatiga doir bilimlari mustahkamlanadi. So'ngra o'quvchilarga jamoa transportidan foydalanishda ruxsat etilgan holatlar va ta'qiqlarni yorituvchi rasmlar ehtiyot vazifasi topshiriladi. Topshiriq o'quvchilar tomonidan bajarib bo'lingach, har bir ish muhokama qilinadi. Muhokama savol-javob asosida tashkil etiladi.

Jamoa joylari (kinoteatr, muzeys, umumiy ovqatlanish muassasasi va jamoa transporti)da jamoa tartibini saqlash va atrofdagilarga noquyallik tug'dirmaslikka oid qo'shimcha ma'lumotlar sifatida muassasalarda yulka tartibida tartibni saqlash bo'yicha tayyorlagan ko'rsatma, eslatma yoki esaliklarini aytib o'tish mumkin. Masalan, kinoteatrlarda qo'shimcha ma'lumotlar sifatida tomoshabinlar e'tiboriga garderobdan foydalanish tartibi taqdim etilishi mumkin.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Salomlashish ijtimoiy munosabatlarning ibtidosi (boshlang'ich asosi) sanaladi. Salomlashish jarayonida ijtimoiy sub'ektlar o'rtasida o'zaro do'stlik, xayrixohlik munosabatlari o'rnatiladi. Juda qadimdan turli xalqlarda salomlashishning o'ziga me'yor (talab)lari shakllantirilgan. Yoshlar, shu jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini salomlashish me'yorlari bilan tanishtirib borish ularni ijtimoiy hayotga samarali moslashishlarini ta'minlaydi. Salomlashish vaqtida o'quvchilarda ularning komil inson bo'lib tarbiyalanishlariga yordam beradigan ijobiy his-tuyg'ulari shakllanadi. Ana shularni hisobga olgan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarini salomlashish me'yorlari bilan tanishtirib borish maqsadga muvofiqdir.

So'zlashish (subbatlashish) jarayonining belgilangan me'yor (qoida)lar asosida tashkil etilishi subbatning samarali yakunlanishiga xizmat qilib qolmay, subbatdoshlar o'rtasida ham iliq munosabatlarni yuzaga keltiradi. Bu xususiyat so'zlashish (subbatlashish)ning o'ziga xos ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ifodalaydi. Shu sababli oilada va ta'lim muassasalarida bolalarni yoshlikdan so'zlashish me'yorlari bilan tanishtirib borish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri sifatida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

III BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOIY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISHGA OID METODLAR

Qat'ida, pedagogik yo'nalishda amalga oshiriluvchi tadqiqotlar nazariy izlanish g'oyalari asosida tanlangan muammoning yechimini topishga imkonini beruvchi maxsus metodikani shakllantirish hamda uni amaliyotda bevosita sinovdan o'tkazish kabi jarayonlarni o'z ichiga olgan ilmiy-ijodiy faoliyatga asoslanadi. Ana shundan kelib chiqqan holda tajriba-sinov ishlarini o'tkazishda yagona umumiy maqsad ko'zda tutiladi. Ya'ni, tanlangan muammoning ijobiy yechimini topishga xizmat qilinishi ko'zda tutilayotgan maxsus metodikani tajriba sinovidan o'tkazish orqali uning samaradorligini aniqlash. Mazkur tadqiqotni olib borishda esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinu samarali shakllantirishga doir maxsus metodikani tajriba sinovidan o'tkazish va samaradorligini baholashdan iborat maqsad ko'zlanadi. Mazkur maqsadga erishish esa quyidagi amaliy-pedagogik vazifalarni hal qilishni taqozo etadi:

1. Nazariy izlanish natijalariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinu samarali shakllantirishga doir maxsus metodikani ishlab chiqish uchun o'quv, tarbiyaviy va ilmiy-pedagogik metodlar hamda alohida metodikalarni tanlash.
2. Alohida metodika yoki metodlarni umumlashtirish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinu samarali shakllantirishga doir maxsus dastur va metodikani ishlab chiqish.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinu samarali shakllantirishga oid maxsus dastur va metodikaning nazariy jihatdan amaliyotga mosligini ekspert baholash asosida aniqlash.
4. Maxsus dastur va metodikani sinovdan o'tkazish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish.
5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinu samarali shakllantirishga oid maxsus dastur va metodikani amaliyotda samarali tatbiq etish imkonini beruvchi omillarni aniqlash.
6. Turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari hamda sinfdan va maktabdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyushtirish orqali

maxsus dastur va metodika g'oyalari amaliyotda qo'llash, bu boradagi yutuq va kamchiliklarning nazariy hamda metodik asoslarini o'rganish.

7. Erishtilgan yutuqlarni boyitish va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash orqali maxsus dastur va metodikani g'oyaviy jihatdan yanada boyitish va qayta ekspertizadan o'tkazish.

Quyida tajriba-sinov ishlari amalga oshirish yo'lida belgilangan amaliy-pedagogik vazifalarning bajarilishi haqida batafsil so'z yuritiladi.

Tadqiqotni olib borish jarayonida mavjud manbalar va tanlangan muammoga yaqin mavzularda amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar bilan tanishish, ularda ilgari surilgan g'oyalarni nazariy tahlil qilish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini samarali shakllantirishga doir maxsus metodikani ishlab chiqish uchun o'quv, tarbiyaviy va ilmiy-pedagogik metodlar hamda alohida metodikalarni tanlashga alohida e'tibor qaratildi. Nazariy o'rganish hamda maktab amaliyotini bevosita kuzatish, o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish natijasida muayyan o'quv, tarbiyaviy va ilmiy-pedagogik metodlar hamda alohida metodikalar boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishda samarali, qo'llaniluvchan ekanligi aniqlandi. Quyidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishda samarali deb topilgan metod va metodikalar alohida-alohida bayon etiladi.

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish

1. Tushuntirish va hikoya qilish metodlari. Mazkur metod yordamida hayotiy misollar, sodir bo'lgan voqea-hodisalar yoki alohida shaxslarning xatti-harakatlari misolida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarning insonlar hayotidagi ahamiyati, ularning salomatliklari hamda hayotlarini muhofaza qilishdagi roli yoritish, ochib berish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida ular to'g'risidagi ma'lumotlar hosil qilinadi. Boshlang'ich ta'lim tizimida, odatda, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda mazkur metod yordamida ijtimoiy va huquqiy me'yorlar, ularning mazmuni qisqa, aniq va ravshan bayon etilishi zarur.

Mazmunan tushuntirish metodiga o'xshash bo'lsa-da, biroq, unga nisbatan kengroq va batafsilroq ma'lumotlarni berish imkoniga ega. Shu

holda boshlang'ich sinf o'quvchilariga ijtimoiy va huquqiy me'yorlarning mohiyati to'g'risida ma'lumot berishda ushbu metoddan ham samarali foydalaniladi. Hikoya, ko'p hollarda o'quvchi, mutaxassis yoki ota-onalar tomonidan mavjud adabiyotlarda berilgan, shuningdek, hayotda sodir bo'lgan iborati voqea-hodisalarni ogzaki bayon etish tarzida amalga oshiriladi. Tushuntirishda, asosan, tushunchalarning ma'nosini ochib berishga e'tibor qaratilib, ilmiy, ilmiy-omniyot atamalaridan foydalanilsa, hikoya qilishda obrazli iboralar, ko'chirma so'zlardan foydalanish mumkin.

3. Sahbat metodi. Ushbu metod boshlang'ich ta'limda o'quvchilar bilan o'quvchi, ota-onalar yoki mutaxassis o'rtasida bevosita jonli munosabotni tashkil etish orqali ularda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga doir tushunchalarni hosil qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodning afzalligi sahbat jarayonida o'quvchilar tomonidan ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga doir ma'lumotlarning qay darajada o'zlashtirilayotganligini hisoblab borish mumkin. Agarda, o'quvchilar berilayotgan material yoki ma'lumotlarni yetarli darajada o'zlashtira olmasalar, u holda qayta tushuntirish imkoniyati yuzaga keladi.

4. Darslik va kitob (manbalar) bilan ishlash metodi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh va psixologik xususiyatlariga kura ma'lumot, bilimlarni eshitish reseptorlari yordamida emas, balki ko'rish reseptorlari orqali samarali o'zlashtiradilar. Shu sababli mazkur metoddan foydalanishda ularning ana shu xususiyatlari inobatga olindi va shu ishlar davrida ko'proq ijtimoiy va huquqiy me'yorlar, ularning mohiyatiga doir tasviri ko'rgazmali materiallarni o'zida aks ettiruvchi manbalarga murojaat qilindi. Ushbu metodni qo'llash chog'ida tushuntirish va hikoya qilish metodlari ham qo'llanildi.

5. Namoyish etish metodi. Mazkur metod boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan bevosita o'quv materiallarini aniq obrazlar orqali idrok etishlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Namoyish etishda ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mavzusiga doir darslik, maxsus sahifalar yoki manbalarda berilgan tasviri ko'rgazmali vositalar, shuningdek, diafilm, kinofilm hamda slydlardan foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritishga xizmat qiladi. Axborotlashgan jamiyada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga nisbatan hurmat hissini shakllantirishda kompyuter texnologiyasi hamda Internet xalkaro axborot tarmog'i imkoniyatlaridan foydalanish,

ayniqsa, samarali sanaladi. Zero, kompyuter texnologiyasi hamda Internet xalqaro axborot tarmog'ining axborotini yig'ish, samaralash, qayta ishlash va uzatish borasidagi keng imkoniyatlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik imkoniyatlariga tayangan holda ular uchun mos materiallarni tanlash, muvaffaqiyatli tarzda yetkazib berish imkoniyatini yaratadi.

Tasviriy namoyish etish metodi. Ushbu metod ham ijtimoiy-huquqiy me'yorlar, ularning mohiyatiga doir nazariy ma'lumotlarni obrazli tarzda tasviriy ko'rgazmali vositalar yordamida yoritishga xizmat qiladi. Tasviriy namoyish etish metodi turli xilda qo'llanilishi mumkin. Jumladan: 1) ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mohiyatini yoritishda sub'ektlar faoliyati (ota-onalar, o'quvchilar, tengdoshlar, atrofdagi shaxslarning xatti-harakatlari, ibrat)ga tayanish; 2) ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mazmunini yorituvchi ko'rgazmali materiallarni o'quvchilar guruhiga tarqatish; 3) kompyuter texnologiyasi yordamida ijtimoiy va huquqiy me'yorlar to'g'risida hikoya qiluvchi tasvir (rasm, jadval)larni umumiy tarzda namoyish qilish.

7. Ekskursiya metodi. Bu metod boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan o'zlashtirilgan nazariy ma'lumotlarni mustahkamlash, boyitish masadida qo'llaniladi. Tadqiqotni olib borishda tajriba maydonlari bo'lgan maktablarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoa bo'lib kinoteatrlar, jamoat joylari (umumiy ovqatlanish muassasalari, jamoat transportlari), ko'cha va yo'llarda harakatlanishlarini ta'minlash masadida ekskursiyalar uyushtirildi. Ekskursiyalarning uyushtirilishiga sinf rahbarlari, sinov ishlari jalb etilgan metodist-o'quvchilar, fan o'quvchilari hamda dissertant mas'ul shaxs sifatida rahbarlik qildilar. Shuningdek, kinoteatrlar, umumiy ovqatlanish muassasalari, avto-korxonalar, davlat yo'l nazorat (DAN) xizmati xodimlaridan ham mas'ul shaxslar belgilandi. Ularning yordamlari bilan o'quvchilar ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga oid nazariy bilimlarini boyitish, mustahkamlashga muvaffaq bo'ldilar.

8. Namuna ko'rsatish (ibrat) metodi. Ushbu metod boshlang'ich sinf o'quvchilarda tarbiyaviy ta'sirning eng samarali metodi - namuna-ibrat yordamida ijtimoiy hamda huquqiy me'yorlarga nisbatan hummatni tarbiyalashda qo'llanildi. Tadqiqot davrida jamoat joylarida o'zini tutish, yo'l harakati qoidalariga rioya qilish, texnika va hayot xavfsizligi talablarini inobatga olish, sinf navbatchiligini tashkil etishda bosh-

lang'ich sinf o'quvchilariga quyidagi ijtimoiy sub'ektlar - fan o'quvchilari, sinf rahbari, ota-onalar, mas'ul shaxslar hamda ularning tengdoshlari ham ibrat (namuna) ko'rsatishlari mumkinligi inobatga olindi. Qolaversa, falaklor, xalq og'zaki ijodi namunalari (jumladan, ertaklar, rivoyatlar) hamda hayotiy misollardan ham boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ibrat (namuna) bo'luvchi vosita sifatida foydalanildi. Sinov ishlari olib borishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining sevimli badiiy qahramonlar (ertaklar, mulftiflmlar qahramonlari) ishtirokida hikoya va ertak to'g'risida asosida ularning ibrat vositasida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya etishlariga e'tibor qaratildi.

9. Mashq qildirish metodi. Bu metod barcha yoshdagi shaxslarda bo'lgani kabi boshlang'ich sinf o'quvchilarida ham ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga doir o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amalga tatbiq etish, kundalik hayotda ularga og'ishmay rioya qilish ko'nikmalarini o'zlashtirishga yordam beradi. Sinov ishlari davrida o'quvchilar bilan jamoaviy, guruhli va individual tarzda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilishga doir mashqlar bajarildi. Bunday mashqlar sirasida "Buratino kinoteatrlarda o'zini qanday tutishi kerak?", "Kachalpolvon - odobli yo'lovchi", "Bilmasvoy - jamoat transportida o'zini tuta oladimi?", "Maugli texnika vositalari bilan tanishimi?" kabi mashqlarni keltirish mumkin.

10. Amaliy mashg'ulotlar metodi. Mazkur metod ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga oid bilimlarini mustahkamlash, boyitish orqali ularga kundalik hayotda og'ishmay rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Sinov ishlari olib borishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilish ko'nikmalarini tarbiyalashga doir amaliy mashg'ulotlarning o'yin, musobaqa shakllarida tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratildi. Bunday o'yinlar qatorida rossiyalik pedagoglar tomonidan yaratilgan Yo'l belgilarini jonlantiramiz" va "Yangi yo'l belgilarini yaratish" kabi harakatli, shuningdek, "Shahar ko'chalari tarbiyali yosh yo'lovchi", "Eng namunali tomoshabin", "Eng ibratli ko'randa" kabi musobaqalar esa boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning puxta o'zlashtirilishini ta'minlabgina qolmay, shu bilan birga ularda jamoa joylarida bo'lish, jamoat transportida yurish jarayonlariga nisbatan qiziqishni ham yuzaga

keliradi.

11. O'yin metodi. Yosh va psixologik xususiyatlariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilari insoniyat tomonidan o'rnatilgan ijtimoiy tajribani o'z faoliyatlarini yordamida samarali o'zlashtiradilar. Ya'ni, ular mavjud ijtimoiy hamda huquqiy me'yorlarga ogishmay rioya qilish ko'nikmalarini o'yin elementlari bilan boyitilgan amaliy xatti-harakatlari asosida o'zlashtiradilar. Sinov ishlari tashkili etishda o'z mazmuniga ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mohiyatini singdirgan turli mualliflar tomonidan taklif etilgan, shuningdek, dissertantning shaxsiy ijodiy yondashuvi bo'yicha asoslangan o'yinlardan samarali, maqsadga muvofiq foydalanildi. "Turli mavzulardagi suhbat", "Keling, tanishamiz!" kabi mulqot-intellektual o'yinlari hamda "Birgalikda ovqatlanamiz" nomli sahna ko'rinishidagi o'yinlardan o'rinni foydalanildi.

12. Rag'batlantirish metodi. Ushbu metod boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilish, mavjud tartib-qoidalariga bo'ysunish ko'nikmalarini samarali shakllantirish maqsadida qo'llanildi. Ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilish, ularga nisbatan hurmat ko'rsatish o'quvchilarning xatti-harakatlari, kundalik faoliyatlarini bevosita hamda bilvosita kuzatish, baholash orgali rag'batlantirilib yoki jazolab borildi. Sinov ishlari davrida o'quvchilarning xatti-harakatlari rag'batlantirishning ko'ngilni ko'tarish va dalda berish, ishonch bildirish, minnatdorchilik bildirish, mukofotlash kabi shakllardan foydalanildi.

13. Jazolash metodlari. Ta'lim amaliyotidan ma'lumki, o'quvchilar doim ham mavjud ijtimoiy talab, qoidalariga so'zsiz rioya qilmaydilar. Shu bilan birga ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilmaslik qanday oqibatlarga olib kelishini ham hamisha oqilona baholay olmaydilar, yoki e'tiborsiz bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kundalik faoliyatdagi ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilmaslik, ularga nisbatan hurmat ko'rsatmaslik kabi xatti-harakatlari ularga tanbeh berish, ko'yish, uyaltirish kabi shakllardan foydalanildi. O'quvchilarga nisbatan jazolash metodlarining individual tarzda qo'llashga e'tibor qaratildi. Binobarin, bunday yo'l tutilganda mavjud tartib-qoidalariga rioya qilmagan o'quvchilarning o'z tengdoshlari, sinfdoshlar oldida obro'larini kilmaydi, shuning bilan birga ularning salbiy xatti-harakatlari ham jazolanmay qolmaydi.

14. Savol-javob metodi. Mazkur metod ijtimoiy va huquqiy

me'yorlarga doyr bilimlarni o'zlashtirish jarayonida taqdim etilayotgan materialning o'quvchilar tomonidan samarali o'zlashtirishini tahlil qilish, darajasini baholash maqsadida qo'llanildi. Metodi qo'llashda o'quvchilarning e'tiborlariga havola etilayotgan savollarning qisqa aniq, tushunarli bo'lishiga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotni olib borishda ikki darajali savollardan foydalanildi. Ya'ni: 1) tanib olishga oid savollar; 2) ajratib olishga oid savollar.

11. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissiini samarali shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar:

1. "Jumalani yakunla" metodikasi. Mazkur metodika respondent-o'quvchilarda ijtimoiy me'yorlarga nisbatan munosabatni hosil qilish maqsadini ifodalaydi. Metodikani qo'llashda quyidagi ko'rsatmaga amal qilinadi: respondent-o'quvchilar maxsus test varaqasida berilgan jumalani bir yoki bir necha so'zlar yordamida yakunlashlari lozim.

Metodikani bevosita boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissiini shakllantirish maqsadida qo'llash ushbu uning mazmuniga ma'lum o'zgartirishlar kiritildi.

Tajriba-sinov ishlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissiini shakllantirishdan iborat bo'lganligi sababli test varaqasiga quyidagi jumalar kiritildi:

1. Agar men kattalarga salom berishni unutgan bo'lsam, u holda ...
2. Oshxonadagi sinf navbatchiligi vaqtida stolga idishlarni to'g'ri qo'yibni bilmasam, u holda...

3. Teatr tomoshalarida o'zaro gaplashib, yonidagilarga hulaqit berayotgan tengdoshlarimni kursam, men odatda...

4. Borda-yu, avtobusda o'tirganimda yosh bolali ayolga "Men ham o'qishga haqliman" deb joy bo'shatmasam, ammo keyin bundan pushaymon bo'lishimni bilsam, u holda men...

5. Agarda maktabga kechikayotgan bo'lsam va yo'lining qatnov joyidan kesib o'tish vaqtni tejashimga yordam beradigan yagona chora bo'lsa, u holda men...

6. Borda-yu, simyog'ochning simlaridan biri uzilib, yo'l yoqasiga tashlanganligini kursam, u holda men...

Sinov ishlari olib borishda metodikani qo'llash natijalarni quyidagi tarzda tahlil qilishga asoslanadi:

"O" ball - o'quvchi aniq axloqiy yo'nalishga ega emas. Uning axloqiy me'yorlarga bo'lgan munosabati barqaror emas. O'z xatti-

harakatlarini noto'g'ri talqin qiladi (xatti-harakatlari, o'zi aytayotgan sifatlarga to'g'ri kelmaydi, hissiy ta'sirlanishi bir-biriga mos emas yoki ular mutlaqo yuzaga kelmaydi;

- "1" ball - o'quvchi axloqiy yo'nalishlarga ega, biroq, ularni bir-biri bilan uyg'unlashtirishga intilmaydi yoki ularni erishib bo'lmaydigan orzu, deb hisoblaydi. O'z xatti-harakatlarini to'g'ri baholaydi, biroq, axloqiy me'yorlarga bo'lgan munosabati beqaror, sust. Hissiy ta'sirlanishlari bir-biriga mos kelmaydi.

- "2" ball - o'quvchida axloqiy yo'nalishlar mavjud, o'z xatti-harakatlarini baholashi va hissiy ta'sirlanishlari bir-biriga mos. Biroq, axloqiy me'yorlarga bo'lgan munosabati hali yetarli darajada barqaror emas.

- "3" ball - o'quvchi o'zining axloqiy me'yorlarga yondashuvdagi tanlovini asoslay oladi. Hissiy ta'sirlanishlari bir-biriga mos keladi, axloqiy me'yorlarga munosabatlari faol va barqaror.

2. T.P. Gavrilovning "Tugallanmagan hikoyalar" metodikasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinı shakllantirish jarayonida qo'llanilayotganligi uchun bu metodikaning mazmuniga ham o'zgartirishlar kiritildi. Uni qo'llashdan maqsad o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga bo'lgan munosabati (empathiyasi) qanday mazmunga egaligi (ijobiy yoki salbiy ekanligi)ni aniqlashdan iborat etib belgilandi. Metodikadan foydalanishda xuddi muallif kabi respondentlarning e'tiborlariga ucha tugallanmagan hikoya takdim etildi.

Metodikaga asoslanuvchi sinov ishlari respondentlar bilan alohida-alohida olib borildi. Bolaga "Men senga hikoya aytib beraman, sen uni diqqat bilan tinglab, men bergan savollarga javob qaytarasan", - deyildi. Respondentning qiz yoki o'g'il bola ekanligiga ko'ra hikoya qahramonlari ham qiz yoki o'g'il bola etib tanlandi.

Respondentlarning e'tiborlariga havola etilgan hikoyalar:

1. Rustam va Sanjar o'rtoq. Ularga tug'ilgan kunlarida velosiped sovg'a qilishgan. Ular katta ko'chada veloped haydashni yoqtirishadi. Chunki ko'cha keng bo'lib, kim o'zarga musobaqalashish ham mumkin. Ammo bir sinf rahbarlari darsda o'quvchilarni yo'l harakati qoidalarini bilan tanishtirib, piyodalar faqat ular uchun ajratilgan maxsus yo'lak-dan yurishlari, velosipedni ham shu yerda haydashlari zarur ekanligini aytishdi. Rustam va Sanjarga esa bu talab yoqmadı. Chunki yo'lak katta

yo'lga alohidan tor, kim o'zarga o'ynashda bir-birlariga halaqit berishlari mumkin. Ikki o'rtoq qanday yo'l tutishlari kerak? Nima uchun?

2. Murod Toshkent shahrida yashaydi. U dadasining mashinasida sayr qilishni yaxshi ko'radi. Mehmondorchilikka yoki qishloqqa borchayotganida Murod oldinga o'rindiqqa o'tirishni, mashina yurib ketayotganida oynadan qo'lini chiqarib, yo'lovchilarga silkitib ketishni soxlaydi. Bir safar qishloqqa ketayotganlarida akasi 12 yoshga to'lmagan bolalarining mashinada oldingi o'rindiqqa o'tirishlari va oynada qo'l chiqarib silkitish mumkin emasligini aytdi.

Murod qanday yo'l tutishi kerak? O'zi xohlamasa ham akasining gaplariga quloq solishi kerakmi?

3. 2-sinfda sinf navbatchiligi yo'lga qo'yilgan. Sinf rahbari o'quvchilarning boshida sinf navbatchisining vazifalari nimalardan iborat ekanligini yana bir bor o'quvchilarga tushuntirganiga qaramay, Komil bu talablarni bajarishdan bosh tortadi. Komilning navbatchiligi kunida yozuv tashkilotining tozalannaganligi, sinf xonasining tartibsizligidan o'quvchilarning kayfiyatlari tushdi. Natijada darslar qiziqarli tashkil etilmadi. Shunda Malika "Komil bundan keyin navbatchilik qilmay qo'ya qolsin, u ning o'rni ga ham men navbatchi bo'laman", - dedi.

Bu vaziyatda Komil qanday yo'l tutishi kerak? Nima uchun?

A. "Bolalar tomonidan ijtimoiy me'yorlarning anglanishi" metodikasi. Mazkur metodika "Bolalar tomonidan ijtimoiy me'yorlarning anglanishi" deb nomlangan bo'lib, u aslida maktabgacha ta'lim yoshi bolalari uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, metodikaning bolalarda ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga bo'lgan munosabat shakllanganligini aniqlash funktsiyatiga egaligi sababli tajriba-sinov ishlari olib borishda undan foydalanish mumkin. Tajriba-sinov ishlari olib borishda mazkur metodikaning umumiy mohiyatini saqlab qolgan holda u boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinı shakllantirish bo'yicha o'zgartirildi. Maqsad boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissinı shakllantirish funktsiyatini o'rganishdan iborat qilib belgilandi.

Metodikaga faoliyat quyidagi bosqichlar bo'yicha yo'lga qo'yiladi: 1. Bosqich. 6 (7)-11 yoshli bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ular tomonidan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning buzilishiga oid hikoyalar tugallanmagan hikoyalar o'qiyab topildi.

2. Bosqich. Bolalar tomonidan ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning

buzilishini aks ettiruvchi 10-12 ta tasviriy kartochka tayyorlanadi.

3-bosqich. N.Shodievnig "Salom" nomli she'ri o'qib eshittiriladi va bolalar bilan she'r mazmunini haqida suhbat uyushtiriladi.

4-bosqich. Bolalarning ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga bo'lgan munosabatlari yangi o'quv qurollari yordamida aniqlandi.

5-bosqich. Suhbat uchun savollar tuzilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirokida suhbat tashkil etildi.

Metodikani qo'llash tartibi: har bir bosqich uchun alohida mashg'ulotlar tanlandi va ularning ketma-ket tashkili etilishi ta'minlandi. Har bir mashg'ulotda sinfdagi barcha o'quvchilarning qatnashishi ta'minlandi.

Mashg'ulotlar jarayoni:

1-mashg'ulot. O'quvchilarga "Men sizlarga kichik hikoya aytib beraman, sizlar esa u ni yakunlashinglar zarur", deyiladi.

Namuna uchun hikoyalar:

1. Kunlardan bir kuni Shohruhning onasi o'g'ilini qo'g'irchoq teatriga tomoshaga olib bordi. Teatr binosiga kiraverishda turli shirinliklar, ichimliklar sotiladi. Shohruh onasidan shirinlik va ichimliklardan sotib olib berishni so'radi. Bu vaqtda tomoshaning boshlanayotganligi haqidagi ogohlantiruvchi qo'ng'iroq chalingan edi. Onasi shirinlik va ichimliklardan sotib olib bersa, ularni yeb ulgumastligini aytdi. Ammo Shohruh: "Hechqisi yo'q. Men ularni tomosha vaqtida yeyaveraman", deb javob berdi. Onasi esa unga shunday dedi: ...

Shohruhning onasi nima dedi? Nima uchun?

2. Odatda shanba kuni to'rtinchi soatda Z^b sinfda jismoniy tarbiya darsi bo'ladi. Bugun ham o'quvchilari sport kiyimlarini kiyib, o'qituvchini kuta boshlashdi. Biroq, darsning boshlanishiga qo'ng'iroq chalinsa-da, o'qituvchidan darak bo'lmadi. Shunda sinf yetakchisi bo'lgan Sanjar o'qituvchi kelguniga qadar sport zaliga kirib, sport anjomlari yordamida mustaqil shug'ullanishlarini aytdi. Uning aytishiga qaraganda bunday yo'l tutish sinf o'quvchilarining salomatliklari uchun foydalidir.

Bunday vaziyatda sinf o'quvchilari qanday yo'l tutishlari kerak? Nima uchun?

3. Buvisi Shohidani qarindoshlaridan birinikiga mehmonga olib bormoqchi bo'ldi. Ular mehmonga borishda shahar avtobusidan foydalanmoqchi bo'ldilar va avtobusga chiqdilar. Shohida garchi keyingi

hokimlarda yosh bolali, homidaor ayollar avtobusga chiqqan bo'lsa, har ham ularga foydalanmadi, buvisiga yo'lida uchragan manzaralarni o'g'risida baland ovozda o'z fikrini aytib bordi. Manzilga yetib kelganlarida: "Men orqaga echikdan tushaman", - deb salomning orqa tomoniga chopib ketdi. Avtobusdan tushayotganida haydovchi va nazoratchilarga informatsionlik bildirmadi. Buvisi avtobusdan foydalanish vaqtida shaharda bir talay tartib-qoidalarini buzganligini aytdi. Aytinlar-chi, shaharda avtobusda qanday qoidalarini buzdi?

Yozib har bir hikoyani yakunlashda o'quvchilarga o'z javoblarini taqdimlash imkoniyati yaratildi.

2-bosqich. O'quvchilar kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir guruhga ularga tengdosh bo'lgan bolalarning ijobiy va salbiy xatti-harakatlari tasvirlangan suratlar taqdim etiladi. Suratlarda A. Usachyovning "Pravila dorozhnogo dvizheniya" ("Yo'l harakati qoidalar") nomli kitobida berilgan suratlardan foydalanildi. Suratlarda yo'llarni kesib o'tish, avtofor ko'rsatmalariga amal qilish, yo'ldan o'tishda maxsus transport vositalari - tez yordam ko'rsatish va yong'in o'chirish muassasalari, millitsiya organlariga tegishli mashinalarga yo'l berish, avtobus, tramvay, tolleybus va yengil mashinalarning orqa hamda oldidan o'tish, avtomagistrallar bo'ylab yurish, katta yo'l va ko'chalarga yengil joylarda o'ynash kabi ijobiy va salbiy xatti-harakatlarning tasviri ifodalangan.

Bo'lgina guruhlariga shunday topshiriq beriladi:

1. Suratlarni ular tasvirlangan salbiy va ijobiy xatti-harakatlarga ko'ra ikki guruhga ajrating.

2. Suratlarni ajratib bo'lgach, nima uchun shunday yo'l tutganingizni avvalab bering!

3-bosqich. 1-qadam. O'quvchilardan biri N.Shodievnig "Salom" nomli she'ri tal yoddan o'qib beradi. She'rning mazmunini quyidagicha: Har kun tongda turaman. Dildan quvnab yuraman. Quyosh, maysa, o'toqqa, Duch kelgan do'st o'toqqa. Yayrab desam: "Assalom", Zavq olaman bir o'lam. Salom so'zi muqaddas, Salom o'zi muqaddas. Tog'a, soha, amimga, Salom deymen hammaga. Hamma dildan salom der, Rahmat, dono, bolam!", der.

Bo'lgina sinf rahbari (fan o'qituvchisi) bolalarga shunday savollarni beradi:

Hola har tongda nimalariga salom beradi?

Bola har tongda kimlarga salom beradi?

Bola nimadan zavq oladi?

She'rida qanday so'z muqaddas deyilmokda?

Bolaning salomiga kattalar qanday javob qaytarishadi?

Bolalar, aytinlar-chi, quyosh, maysa, o'tloqqa salom berish mumkinmi?

Sizlar kimlarga salom berasizlar?

Salom berganlarda kattalar qanday javob qaytarishadi?

3-bosqich. 2-qadam. Bu bosqichda ham avvalgi bosqichlarning ishtirokchilari bo'lgan o'quvchilar qatnashadilar. Sinf rahbari (o'qituvchi) o'quvchilarga yangi o'quv qurollaridan birgalikda foydalanish uchun sharoit yaratib berdi. Mashg'ulot tugugach, sinf rahbari (o'qituvchi) ixtiyoriy bir o'quvchini o'z oldiga chaqirtirilib, unga yangi o'quv qurollari solingan sun'iylikni berdi. So'ngra "Bu senga! Uni o'zingda olib qolishing yoki undan sinfdagi o'roqlarning bilan birga foydalanishing mumkin. Bu o'zingga, sening xohishingga bog'liq", dedi. Bayonnomaga shu tarzda "taqdirlangan" o'quvchilarning yangi o'quv qurollarini o'z o'roqlari bilan bo'lishish borasidagi hulq-atvori, ularning o'zaro muloqotlari va hissiy ta'sirlanishlari qayd etib borildi.

Olingan natijalarni qayta ishlash. Pedagogik kuzatish natijalariga ko'ra o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini tushunishlari, ularga rioya qilishlari o'rganildi. O'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanish ekanliklari va ularga rioya qilish ko'nikmalariga egaliklari ular tomonidan sodir etilgan xatti-harakatlar, ularning hissiy ta'sirlanishlari va tengdoshlari bilan munosabatlariga ko'ra metodikada belgilangani kabi baholandi. Ya'ni:

1. O'quvchi ijtimoiy-huquqiy me'yorni to'g'ri nomlay oladi, tengdoshlarining xulq-atvoriilarini to'g'ri baholaydi va o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega.

2. O'quvchi ijtimoiy-huquqiy me'yorni to'g'ri nomlay oladi, tengdoshlarining xulq-atvoriilarini to'g'ri baholaydi, biroq, o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega emas.

3. O'quvchi tengdoshlarining xulq-atvoriilarini ijobiy va salbiy (to'g'ri va noto'g'ri, yaxshi va yomon) tarzda baholaydi, biroq, o'z xatti-harakatlarining mazmunini izohlash layoqatiga ega emas va unda ijtimoiy-huquqiy me'yorlar shakllanmagan.

4. O'quvchi o'z tengdoshlarining xatti-harakatlarini baholay

olmaydi. Turkum mashg'ulotlarning yakunida bolalarning real va ijtimoiy xatti-harakatlari o'zaro solishtirilib, ular tomonidan sodir etilgan va ehtiyojli mumkin bo'lgan xatti-harakatlarning o'zaro bir-birlariga mosligi to'g'ri xatda xulosas chiqarildi.

Tajriba davrida yuqorida qayd etilgan alohida metodika yoki metodlarni umumlashtirishga va ular asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini samarali shakllantirishga doir maxsus metodikani ishlab chiqishga jiddiy e'tibor qaratildi. Belgilangan maqsadga muvofiq ishlab chiqilgan maxsus metodika o'zida quyidagi va alohida metodikalardan iborat etib belgilandi:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga bo'lgan munosabatlarini baholashga doir o'qituvchilari uchun mo'ljallangan anketa.

2. Ota-onalar uchun boshlang'ich ta'lim yoshidagi farzandlarning ijtimoiy va huquqiy me'yorlardan xabardorliklarini aniqlashga yo'naltirilgan anketa.

3. Respondent-o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga bo'lgan munosabatini baholashga imkon beruvchi anketa.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga doir dastur.

5. Oila, ta'lim muassasalari hamda ijtimoiy tashkilotlarning hamkorligi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga oid ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejalari.

6. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga doir o'quv mashg'ulotlari va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning texnologik loyiha, metodik ishlama va yo'riqnomalari.

7. Respondent-o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissining shakllanganlik darajasini baholovchi mezonlar.

8. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hissining shakllanganlik darajasini baholash imkonini beruvchi sarta jadvallar (sxemalar).

Tadqiqotni olib borishda tajriba sinovidan o'tkazilayotgan maxsus

dastur hamda metodika samaradorligini ekspertizadan o'tkazish maqsadga muvofiq, deb topildi. Zero, maxsus dastur hamda metodikaning nazariy-g'oyaviy, amaliy-metodik jihatdan maktab amaliyotiga mosligini mutaxassislar muhokamasi asosida ob'ektiv baholash tadqiqotining samarali yakunlanishini tahminlabgina qolmay, shu bilan birga ilmiy izlanish g'oyalarning istiqbolida respublika miqyosida ommalashtirilishi uchun zamin yaratadi. Muhokamalar natijasida ekspert guruhining ekspertiza jarayonida amaliyot uchun tavsiya etilayotgan maxsus dastur hamda metodikaning maktab ta'limiga mosligi va qo'llaniluvchanlik darajasini quyidagi mezonlar bo'yicha baholashi ilmiy-pedagogik va metodik jihatdan to'g'ri, deb topildi:

1. Maxsus dastur hamda metodika g'oyaviy mazmunining puxta asoslanganligi.
2. Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan yaqindan tanishtirish, ular mazmunida ilgari surilgan g'oyalarga og'ishmay amal qilish ko'nikmalarini shakllantirish borasidagi ehtiyojni qondira olish imkoniyatining mavjudligi.
3. Maxsus dastur hamda metodikaning ishlab chiqilishida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, ma'naviy-intellektual darajasi va psixologik o'ziga xosliklarining inobatga olinganligi.
4. Maxsus dastur va metodika g'oyalarini amaliyotga tatbiq etilishi uchun umumiy o'rta ta'lim muassasalarining zarur pedagogik sharoitlarga ega ligi.
5. Sinov uchun tavsiya etilayotgan maxsus dastur va metodikaning respublikamikyosidaboshlang'ich ta'lim tizimida amaliy jihatdan qo'llash mumkinligi va kutilgan samaraga erishish imkoniyatining yuqoriligi.

Uchinchi bob bo'yicha xulosa

1. Tadqiqot davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishga oid maxsus dastur va metodika g'oyaviy-nazariy, amaliy-metodik nuqtai nazardan umumiy o'rta ta'lim maktablarining amaliyotiga mos kelishi isbotlandi.

2. Ta'kidlovchi tajriba natijalari sinov uchun taqdim etilgan maxsus dastur hamda metodikaning nazariy-g'oyaviy, tashkiliy-texnologik hamda amaliy-metodik mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini samarali shakllantirish

imkoniyatiga ega ligidan dalolat beradi.

3. Tadqiqotni mavjud ilmiy-pedagogik va metodik talablarni hisobga olgan holda tashkil etish uning samaradorligini kafolatlovchi muhim omillardan biri bo'ldi.

UMUMIY XULOSALAR

1. Boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchilarni shaxslararo munosabatlar negizini tashkil etuvchi ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda katta imkoniyatlarga ega. O'quvchilar "O'qish", "Tarbiya", "Atrofimizdagi olam" kabi o'quv fanlarini o'rganish jarayonida bosqichma-bosqich ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirib boradilar.

2. Sinfidan va maktabdan tashqari sharoitlarda uyushtiriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar ham o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy hamda huquqiy me'yorlar targ'ibotini izchil tashkil etilishini ta'minlaydi. Bu esa ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasiga ijtimoiy va huquqiy me'yorlar targ'ibotini yorituvchi tadbirlarni kiritish zarurligini anglatadi.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida "O'quvchilar qoidasi", salomlashish va so'zlashish odobi, to'g'ri ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, jamoa joylarida o'zini tutish, harakat xavfsizligi va jamoa transportdan foydalanish qoidalari, madaniy muassasalar - kinoteatr, muzey va istirohat bog'larida bo'lish qoidalari, yong'in hamda texnika xavfsizligi qoidalari bilan tanishadilar.

4. O'quvchilarni ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda boshlang'ich sinflar o'quvchilari alohida o'rin tutadilar. Ularning mashg'ulot va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil qilish hamda o'lkazishga nisbatan ijodiy yondashishlari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan birga o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqishni shakllantiradi.

5. O'quvchilarning hayotlari, sog'liqlarini muhofaza qilish uchun ularni hayot va texnika xavfsizligi qoidalari bilan tanishtirishga boshlang'ich sinflarda ham jiddiy e'tibor qaratish talab etiladi. Nazariy o'rganish va maktab amaliyoti bilan yaqindan tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilarning hayotlariga xavf mehnat ta'limini tashkil etish jarayonida, "Jismoniy tarbiya" va "Texnologiya" mashg'ulotlarida, "Tarbiya", "O'qish" darslarida, shuningdek, ular yo'llarda, transportlarda harakatlanayotganlarida yuzaga kelishi aniqlandi.

6. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari tomonidan ishlab chiqilib, o'quvchilar uchun bajarilishi majburiy xarakter kasb etadigan "O'quvchilar qoidasi" boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga oid bilimlarni targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat

qiladi. Mazkur hujjat o'quvchilar tomonidan ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan faoliyat mazmuni ochib beriladiki, bu organi ularning huquqlari, muomalasi hamda xatti-harakatlari bo'yicha ruxsat etiladigan va ta'qiqlanadigan holatlar to'g'risida ma'lumotlar beriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini "O'quvchilar qoidasi" bilan izchil tanishtirib borish ularni dialektik tarzda tobora murakkablik kasb etib boradigan ijtimoiy va huquqiy me'yorlar mohiyatini anglash, ularga qat'iy amal qilish mahakalarining shakllanishi uchun mustahkam asos bo'ladi.

Tadqiqot davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissiini shakllantirishga oid maxsus dastur va metodika il'oyaviy-nazariy, amaliy-metodik nuqtai nazardan umumiy o'rta ta'lim maktablarining amaliyotiga mos kelishi isbotlandi. Ta'kidlovchi tajriba natijalari sinov uchun takdim etilgan maxsus dastur hamda metodikaning nazariy-g'oyaviy, tashkiliy-texnologik hamda amaliy-metodik mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissiini samarali shakllantirish imkoniyatiga egaligidan dalolat beradi. Tadqiqotni mavjud ilmiy-pedagogik va metodik talablarni inobatga olgan holda tashkil etish uning samaradorligini kafolatlovchi muhim omillardan biri bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.:O'zbekiston, 1992. - 46 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni, "Ta'lim to'g'risida". - Toshkent, 2020-yil 23 sentyabr // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-sop.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947 son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - Toshkent, 2017 y., 6-sop, 70-modd.
4. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standarti. Boshlang'ich ta'lim /Mualliflar: Q.A.Abdullayeva, R.G'.Safarova, N.U.Bikbaeva, A.Bahromov //Boshlang'ich ta'lim j. - T.: 2005. № 5. - 4-9-6.
5. Boshlang'ich ta'lim Kontseptsiyasi / Mualliflar: Q.A.Abdullayeva, R.G'.Safarova, M.O.Ochilov, K.N.Nazarov, N.U.Bikbaeva, M.A.Zayniddinova // Boshlang'ich ta'lim j. - T.: 1998. 6-sop. - 12-18-6
6. Sh. Pedagogicheskie tehnologii razvitiya raznatsyennykh tvorcheskikh sposobnostey uchashixsya mladshix klassov: Diss. ... kand. ped. nauk.-T.: 2005.-175 s.
7. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinf o'quvchilari uchun darslik O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tavsiya etilgan. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi TOSHKENT – 2020
8. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped.fan.pomz.... diss. - T.: 2002. - 276 b.
9. Адилбеккизи Улноз. Влияние национально-психологических факторов на политкультурное воспитание младших школьников. Автореф. Дисс.канд пед наук - Т.: 2005. - 23 ст.
10. Azizxo'jaev A.A. Davlatshilik va ma'naviyat. - T.: Shartq nashriyot-matbaa kontsepti, 1997.- 112 b.
11. Akomova G.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishning didaktik asoslari: Ped.fan.pomz. ... diss.-T.: 2007.-158 b.
24. Alfibe / Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinf uchun darslik. Muallif-tuzuvchilar: R.Safarova, M.Inoyatova, M.Shokirova,

I.Shermamatova. - T.: Ma'naviyat, 2007. - 79 b.

25. Aliqulova N.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy adolat tushunchalarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped.fanl. pomz.... diss. - T.: 2008. - 130 b.
26. Андреев А.А. Общество и образование: социокультурный профиль России // Педагогика ж.. - М.: 2002. -№6. — с. 20-29.
27. Бадарова М. Использование народных традиций в воспитании чувства дружбы и товарищества у младших школьников: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. - Т.:1994. - 19 с.
28. Бадер В.Е., Семенака СИ. Нормализируя поведения людей в помощью Монтессори-метода // Инновационные процессы в образовании: теория и практика. - М.: МГПИ, 2001. - 207 с.
29. Библиер В.С. Нравственность. Культура. Современность: этическая мысль. - М: Политиздат, 1990. - С. 16-58.
30. Богданова О.С. Культура поведения // Российская педагогического энциклопедия. Т. 1. - М. Эксмо, 1993. - 608 с.
31. Большая детская энциклопедия досуга. - М.: ООО Изд-во РОСМЕН-Пресс, 2003.-288 с.
32. Большая энциклопедия начального школьника //Пер. с англ. У.В.Синхиной и др. - М.: ООО Изд-во РОСМЕН-Пресс, 2003. - 664 с.
33. Большая психологическая энциклопедия / Авторский коллектив: А.Б.Альмуханова и др. - М.: Эксмо, 2007. - С. 197-396.
34. Boshlang'ich ta'lim Kontseptsiyasi /Mualliflar: Q.A.Abdullayeva, R.G'.Safarova, M.O.Ochilov, K.N.Nazarov, N.U.Bikbaeva, M.A.Zayniddinova // Boshlang'ich ta'lim j. - T.: 1998. 6-sop. - 12-18-6.
35. Boshlang'ich ta'lim fanlari bo'yicha standart tekshiruv ishlari to'plami //Tuzuvchi-mualliflar: A.I.Kalontarov va boshq. - T.: Ma'rifat-madrik, 2002. - 415 s
36. Вакрушева И.В. Ценности трёх поколений // Ж.Образование в современном мире. - М.: 2004. №4. - С. 32-35.
37. Верbitsкий А. А. Психологические основы контекстного обучения //Дисс.докт.пед.наук.-М.: 1991.-51 с.
38. Волкова С.Н. Психологическая поддержка развития личности первокурсника на этапе адаптации к школьному обучению: Автореф. канд.дисс. - Ставрополь: 2004. - 22 с.
39. Gregorians A.G. Atrofimizdagi olam /1-sinf uchun darslik. - T.:

- Cho'iron nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. - 56 b.
40. Gregorjans A.G. Atrofimizdagi olam /2-sinf uchun darslik. - T.: Cho'iron nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. - 88 b.
41. Gregorjans A.G., Belskaya Ya.M., Abdullaeva T. Tabiatshunoslik / Ushumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinf uchun darslik. - T.: G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. - 88 b.
42. Gregorjans A.G., Belskaya Ya.M., Mirzaxmatova Sh.M. Tabiatshunoslik / Ushumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf uchun darslik. - T.: G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. - 112 b.
43. Гуква Т.А. Педагогическая ситуация как средство развития профессиональных качеств будущих учителей: Дисс. ... канд. пед. наук. - Ставрополь: 2002. - 167 с.
44. Давыдов В.В. Психическое развитие младших школьников. - М.: Педагогика, 1990. - 214 с.
45. Дереклеева Н.И. Справочник классного руководителя 1-4 класса. - М.: Российское педагогического общество, 2004. - 240 с.
46. Дубровина И.В. Мы живём среди людей. Кодекс поведения. - М.: 2002. - 64 с.
47. Jumaev M.E. O'quv jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik madaniyatini tartiblash. Ped. fanl. nomz. ... diss. avtoref. - T.: 1999. - 214 b.
48. Jumaev N.E. Ushumiy o'rta ta'limni insonparvarlashtirishda o'qitish tamoyillari va metodlarining o'zaro aloqadorligi: Ped. fanl. nomz. ... diss. - T.: 2005. - 162 b.
49. Zamonaviy menajment nazariyasi va amaliyoti / O'quv qo'llanma. - T.: Akademiya, nashriyoti, 2006. - 122-123-6.
50. Иванова С.В. Педагогические условия гуманизации процесса обучения учащихся: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - М.: 1998. - 21 с.
51. Ibrodullaeva O.N. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda insonparvarlikni shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss. - T.: 2005. - 141 b.
57. Innovatsionное обучение. Strategiya i pedagogika / Pod red. V.Ya.Lyudis. - М.: Pedagogika, 1994. - 203 s.
52. Jumaev N.E. Ushumiy o'rta ta'limni insonparvarlashtirishda o'qitish tamoyillari va metodlarining o'zaro aloqadorligi: Ped. fanl. nomz. ... diss. avtoref. - T.: 2005. - 22 b.
53. Зиннатуллина М.А. Система устных упражнений как средство формирования вычислительных навыков у учащихся начальных классов: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. - T.: 1997. - 19 b.
54. Зиннатуллин В. Терминология науки о безопасности // Сборник выступлений с международnej ведекеж конференцие "Безопасность веда а безвечность веделание". - Ливтовский Минусла: АОС в Ливтовском Минусла, 2006. - С. 4.
55. Ibrodullaeva O.N. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda insonparvarlikni shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss. avtoref. - T.: 2005. - 19 b.
56. Ibragimov R. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: Ped. fanl. dokt. ... diss. - T.: 2001. - 265 b.
58. Inoyatova M.E. O'zbek alifbe darsliklarining tartixi taraqqiyoti bosqichlari va didaktik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss. avtoref. - T.: 2006. - 23 b.
59. Ionin L.G. Sotsiologiya kultury / Ucheb. posobie. Vtoroe izd. - М.: Logos, 1998. - S. 11
60. Yo'l harakati qoidalari / 7-sinf uchun o'quv qo'llanma. - T.: Minbuoj nashriyoti, 2004. - 80 b.
61. Kabilova A.V. Formirovaniye priemov obobsheniya u mladshix shkolnikov na strokax rodnogo (russkogo) yazyka: Avtoref. diss. ... kand. ped. nauk. - T.: 1994. - 19 s.
62. Kanevskaya J.O. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya kultury uchebnoy deyatel'nosti mladshix shkolnikov: Avtoref. diss. ... kand. ped. nauk. - Stavropol': 2002. - 22 s.
63. Karimova O. Konstitutsiya alifbosi / 1-sinf O'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. - T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tabiriyati, 2007. - 32 b.
64. Karimova O. Konstitutsiya alifbosi / 2-sinf o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. - T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tabiriyati, 2007. - 32 b.
65. Karimova O. Konstitutsiya alifbosi / 3-sinf o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. - T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tabiriyati, 2007. - 32 b.
66. Karimova O. Konstitutsiya alifbosi / 4-sinf o'quvchilari uchun

o'quv qo'llanma. - T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2007. - 32 b.

67. Karimova O., G'afurov Z. Davlat va huquq asoslari. - T.: O'qituvchi, 1995.-45-46-6.

68. Ковалёва О.И. Формирование основ гражданственности у детей старшего дошкольного возраста: Автореф. дисс... канд.пед. наук. - Ставрополь: 2002. - 22 с.

69. Лихачёв Б.Т. Педагогика. - М.: Педагогика, 1996. - 494 с.

70. Мавлонова Р., Махмудова Г. Меҳнат (3-sinf uchun darslik). - T.: O'qituvchi, 1993.-128 b.

71. Кечерукова П.К. Формирование у младших подростков положительного отношения к освоению этикетных норм национальной педагогики: Автореф. дисс... канд.пед.наук. - Караचाевск: 2002. - 22 с.

72. Курочкина И.Н. О культуре поведения и этикете // Ж. Дошкольное воспитание. - М.: 2000. №10. - С. 96.

73. Махмудов К. Меҳнатнома. - T.: Yosh gvardiya nashriyoti, 1989. - 164-6.

82. Mustaqillik. Izohli ilmiy-omtabor lug'at / Mualliflar: M.Abdullayev va boshq. R.Ro'ziev va Q.Xolnazarov imtiniy tahririda. To'ldirilgan ushunchi nashri. - T.: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2006. - 35-172-6.

74. Курочкина И.Н. Современный этикет и воспитание культуры поведения у школьников. - М.: Российское педагогическое общество, 2003. - 224 с.

75. Личностно-ориентированный подход в деятельности современных образовательных систем / Под ред. Е.В. Бондаревская. - Ростов-на-Дону: Ростовский ГУ, 2002. - 62 с.

76. Мавлонова Р. Меҳнат (2-sinf uchun darslik). - T.: O'qituvchi, 1996. - 128 b.

77. Ковалёва О.И. Формирование основ гражданственности у детей старшего дошкольного возраста: Автореф. дисс... канд.пед. наук. - Ставрополь: 2002. - 22 с.

78. Лихачёв Б.Т. Педагогика. - М.: Педагогика, 1996. - 494 с.

79. Махмудов Р. Нуқуд ва маданияти / Z.S.Zatirov tahriri ostida. - T.: O'zbekiston, 1993. - 56 b.

83. Najmiddinova T.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish

faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss. avtorref. - T.: 2006. - 24 b.

80. Кечерукова П.К. Формирование у младших подростков положительного отношения к освоению этикетных норм национальной педагогики: Автореф. дисс... канд.пед.наук. - Караचाевск: 2002. - 22 с.

81. Курочкина И.Н. О культуре поведения и этикете // Ж. Дошкольное воспитание. - М.: 2000. №10. - С. 96.

82. Мавлонова Р., Маморова Л. Меҳнат (4-sinf uchun darslik). - T.: O'qituvchi, 1995.-160 b.

83. Мавлонова Р., То'гаева, Холіфбердиев. Педагогика / Кашбуллаев коллежлари uchun darslik. - T.: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiyoti, 2008. - 453-b.

84. Курочкина И.Н. Современный этикет и воспитание культуры поведения у школьников. - М.: Российское педагогическое общество, 2003. - 224 с.

85. Личностно-ориентированный подход в деятельности современных образовательных систем / Под ред. Е.В. Бондаревская. - Ростов-на-Дону: Ростовский ГУ, 2002. - 62 с.

86. Мугалиева Н.Х. Lichnostnaya orientatsiya budushch uchiteley nachalnykh klassov: Avtorref. diss. ... kand. ped. nauk. - T.: 2005. - 19 s.

84. Najmiddinova T.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss.-T.: 2006.-159 b.

85. Nazarova X.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ navodkonligini ta'minlashning didaktik asoslari: Ped. fanl. nomz. ... diss.-T.: 1999.-245 b.

86. Обучение жизненно важным навыкам в школе /Пособие для классных руков. Под ред. Н.П.Маёровой. - СПб.:Изд-во «Образование-Культура», 2001.-224 с.

87. Педагогика / Педагогика институтлари uchun darslik. Akad. N.K.Karabovning imtiniy tahriri ostida. - T.: O'qituvchi, 1981. - 50-6.

88. Педагогика tartibi / Педагогика oliy o'quv yurtlari va dorfaniyalar talabalarlari uchun o'quv qo'llanma. K.Noshimov va boshq. -T.: O'qituvchi, 1996.-235-6.

89. Pedagogika fanidan izohli lug'at / Mualliflar: J.Hasanboev va boshq. M.X.To'xtaxodjaevaning imtiniy tahriri ostida. - T.: Fan va

texnologiya nashriyoti, 2009. - 250-251-6.

90. Pedagogika fani kontseptsiyasi /R.N.Io'raev, R.Safarova, X.Ibragimov, U.Musaev //Xalq ta'limi j., № 5. 2004. - 8-33 b.

92. Rahimqulova M.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashkari mashg'ulotlarda ekologik gadrivaytlar asosida tarbiyalashi: Ped.fanl.pomz...diss.-T.: 2000.-140 b.

93. Siriboeva B. O'smir-o'quvchilarda axborot xavfeizligi ko'nikmalarini shakllantirish. - T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2011. - 20-6.

100. Тарасюк В.Н. Теоретические основы педагогического стимулирования: Дисс... докт.пед.наук. - М.: 1997. - 348 с.

101. Uzoqov I.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyat hissini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped.fanl.pomz... diss. - T.: 2008.- 137 b.

102. Falsafa. Qisqacha izohli lug'at / Mualliflar: M.N.Abdullaev va boshq. Mas'ul muharrir: A.Jalolov. - T.: Sharq NMAK Bosh tahririyati, 2004.-36-193-6.

113. O'qish kitobi /2-sinf uchun darslik. Muallif-tuzuvchilar: Q.Abdullaeva, M.Yusu'ov, M.Mahmudova, S.Rahmonbekova. - T.: "qituvchi" nashriyoti, 2004.-176 b.

114. O'qish kitobi /Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinf uchun darslik. Muallif-tuzuvchilar: T.G'offorova, E.Shodmonov, C.Eshdurdieva. - T.: Sharq nashriyot-matdaa aksiyadorlik kom'aniyasi, Bosh tahririyati, 2007. -128 b.

115. O'qish kitobi /Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf uchun darslik. Muallif-tuzuvchilar: S.Matchonov, A.Sholalilov, X.G'ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimov. - T.: Yangiyul p'olygraf service, 2007. - 272 b.

116. O'quvchilarning qiziqish va moyilliklari diagnostikasi (metodik tavsiyanomalar) //Tuzuvchilar: X.A.Xo'jaxonov, A.A.Valieva, R.X.Valiev. -T.:RUMM, 1993.-28 6.

117.Hadislal-bolalarga. -T.: Adolat, 2004. - 15-b.

118. Haydarov M.E. Mehnat tarbiyasi vositasida xalq milliy

an'analaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari (kichik yoshdagi maktab o'quvchilari misolida): Ped.fan.dokt. ... diss. avtor ef. - T.: 2001. - 47 b.

119. Hasanboev J., Hasanboeva O., Turpova M. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari //Met. qo'll. - T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 2000.

- 118 b.

120. Hasanboeva O. Kuni uzaytirilgan guruhlarda tarbiyaviy ishlar (O'qit. va tarbiyachilar uchun qo'll.). - T.: O'qituvchi, 1994. - 120 b.

121. Hasanboeva O. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi. Respublika o'quv metodik markazi, 1996. - 86 b.

124. <http://ru.wiki'edia.org/wiki>

125. <http://www.gou'32441>

<http://www.gou'32441>

126. <http://www.Tya.ru/article/'ravila-dorozhnogo-dvizheniya-dlya-malyahe/>

127. <http://de.3dn.ru/'ubl/43-l-0-l-14>

128. <http://www.ro'aganda-bdd.m/index.'h'?act='ages&id=1>

129. <http://www.rusedu.info/CM'ro-v-74.html>

130. <http://www.mukhin.ru/stroysovet/kr/6.html>

IL OVALAR

«Uyadagi olmaxon»

Mashg'ulotni o'tkazish uchun kengroq xona yoki bo'sh maydon bo'lishi kerak. Bolalar doira shaklida turib oladilar va 1,2,3-raqamlari bo'yicha sanab o'zlariga tartib raqami belgilaydilar. Masalan, doirada 10 nafar o'quvchi turibdi: Gul, Moxira, Farhod, Sherzod, Muzaffar, SHirin, Hasan, Husan, Zabixilla va Ahmadjon. Demak, Gul-1, Moxira-2, Farhod-3, Sherzod-1, Muzaffar-2, SHirin-3, Hasan-1, Husan-2, Zabixilla-3, Ahmadjon-1. Hamma o'zining tartib raqamiga ega bo'lgach, kuvidagi topshirik beriladi. Itimos, yonma-yon turgan 1 va 3 raqamli bir-birining ko'llariga ushlab o'rangizga 2 raqamli kiritib oling. Ana endi 1 va 3 raqamli «uyalar» hisoblanadi. 2 raqamli «Olmaxon»lar. Mana xozir olmaxonlar uyalarida. Demak, yukoridagi misol bo'yicha Gul bilan Farhod «uyalar», o'rtalarida esa Moxira - «Olmaxon», Sherzod bilan SHirin «uyalar», uyadagi Muzaffar - «olmaxon», Hasan bilan Zabixilla «uyalar», «uyadagi Husan - «olmaxon», Ahmadjon esa markazda joylas. Mana endi Ahmadjon 3 xil topshiriq berishi mumkin.

1. Olmaxonlar, joyingizni almashing,-deb topshiriq bersa, uyalar joylarida turaveradilar, lekin olmaxonlar uyalarini almashirishlari kerak.

2. Uylar joyingizni almashiring,-degan topshiriq'iga olmaxonlar joylarida turaveradilar, lekin uyalar joylarini o'zgartirib, boshqa olmaxonga uya bo'lishlari kerak.

«Zilzila» degan topshiriq jaranglasa, hamma joyini o'zgartiradi. Bu vaktida olmaxonlar uyaga, uyalar olmaxonga va umuman boshqa boshqa uchliklarga qo'shilishlari kerak. Ahmadjonning vazifasi esa ana shu topshiriqlardan birini berib, o'zi kaergadir kiritib olishi kerak, shunda o'ziga joy topmagan olmaxon yoki uya markazdan joy olib keying topshiriqni berishga tayyorlanadi. Masalan, Ahmadjon «Olmaxonlar» deb, olmaxonlar joyini o'zgartirayotgan vaktda Gul bilan Farhodning o'rtasiga kiritib oladi, demak, Moxira markazga boradi va xokazo. SHunday qilib, o'yin 5-6 marta takrorlangandan keyin to'xtatiladi va muhokama qilinadi. Bolalardan quyidagilarni so'rash maksadga muvofik:

1. Bolalar, siz o'zingizni kanday his qilyapsiz?

2. Bu mashkda siz nimadan kiynaladingiz?

3. Zikrlanmagan yordamini xis qildingizmi?

4. O'zingiz-chi, kimdadir yordam berdingizmi? Nima uchun?

5. Bu o'yindan kanday xulosachiqardingiz?

Bu mashqdan bolalar xulosa chiqarayotganlarida ularning diqqatini «zilzila» so'ziga karatish lozim. Ular ushbu o'yin orkali «zilzila»ning ma'nosiga, uning okibatlari nimaga olib kelishiga qaratilishi, «zilzila» chiqqirg'ich jaranglaganda nimalar sodir bo'lganligini eslatib, chunki mashq jarayonida bolalar qizikib ahamiyat bermagan jihatlarni (ya'ni bolalar aralashib uyalar olmaxonlarga, olmaxonlar uyalariga almashayotgan vaktlarda to'palon bo'lganini, kimdir kimdir joylaganini, hamma sarosimaga tushib qolganini misollar orkali) yodlarga soling. Bu" xolat ularga zilzila hakidagi tushunchalarining kengayishiga, xech kachon ko'rmagan, lekin juda ko'p eshitgan tabiiy hodisaning oqibati va shunday holat yuzaga kelganda nimalarga e'tibor berish kerakligiga undaydi.

«Chip-chip»

Doira holatida turgan bolalarga o'yin sharti tushuntiriladi.

Uyin sharti: bolalar o'zlarini tuxumdan ochilgan, ko'zlari hali yummig, kichkina, momikkina, yumshoqkina jo'jalardak xis etib, ko'zlarini yummig xolalarida shu (ular turgan ma'lum bir joyda) sonada harakat qilishlari kerak. Harakatlanish vaktida ko'llari bilan poyaslab onalarini kidirishlari lozim. Buning uchun ko'llarini cho'zib, atroflarini ushlab, onasini-yo'kmi, kidirib topishlari kerak. Faqat ular kimdadir ushasalar, kuvidagi savolni beradilar, ya'ni «Chip-chip?» «Ekan jo'jamani?» - degani bo'ladi. O'yin boshlanishidan oldin esa harbiyachi bolalardan birining oldiga kelib «Sen onasan!» - deb tayinlab kiritib lozim. Demak, bolalar «ona» kim ekanligini- bilmasdan turib, onasini kidirishlari kerak Qidirish jarayonida bolalar «ona» bo'lmagan bolaning oldiga kelib «Chip-chip?»-deb so'rasalar, u bola «Chip-chip?» - deb javob berishi lozim. Bu esa «Men jo'jamani!» - degani bo'ladi. Agar onaning oldiga kelib so'rasalar, u jim turadi. Demakki, u onani Ekan ushbu jo'ja ko'zlarini ochib onasining oldida qoladi. SHunday qilib, barcha jo'jalar onasining atrofiga yig'ilishlari kerak.

O'yin nihoyasiga yetgach, muhokama kilinadi. Muhokama uchun quyidagi savollar tavsiya qilinadi:

1. Bolalar ushbu o'yinda o'zingizni qanday his kildingiz?
2. Nimadan xursand bo'ldingiz?
3. Mashq davomida qiyaldingizmi? Nima uchun?
4. Kimning xatti-harakati sizni hayron qoldirdi?
5. Inson ko'zi yumilgan kilda harakat qilishi kulay ekanmi
6. E'tibor bergansiz, atrofmizda ko'zi doimo yoki kisman yumuk odamlar bormi?

7. Ularimg ana shunday xolatga tushishlarining sabablarini bilasizmi?

8. Siz ana shunday holatga tushib qolmaslingiz uchun nimalarga e'tibor bershingiz kerak deb o'ylaysiz?

Muhokama vaqtida ko'zini umuman yummagani yoki kisman yumgan, ko'zini tezda ochib yuborgan bolalarga aloxida savollar berilib, ularning ichki xis-tuyg'ulari so'raladi. SHartni nega bajarmaganligi emas, balki bajarishga to'skinlik kiltgan omillar haqida so'raladi. Ular turli sabablarni ko'rsatishlari mumkin, lekin tarbiyachi ko'zlarini yumishni xoxlamaganliklari sabab bo'lgan: yorug'da ko'zini yumib yurishga odatlanmaganligi, o'zini nokulay sezganligi, ko'zini yumsa ham ochilib ketavergani, biror narsaga urilib ketishdan cho'chitani haqidagi fikrlarga olib keladigan savollar bilan murojaat qilishi lozim.

«Cmp-чmp» o'g'ining maksadi - bolalarni ko'zi xira ko'radigan yekii umumian ko'ra olmaydigan insonlar o'ruida his etishni amalda kuzatishdan iborat. Ularuing nimalarni his kilishlarini taxminan bitisa ham, o'z «tanasida» o'tkazib ko'rish. Bu bilan nafaqat imkoniyatlari cheklangan insonlarga nisbatan rahm-shafkat, mehribonlik, balki o'zida mavjud bo'lgan tana a'zolarini asrash, g'amxo'rlik kilish, salomatlikning qadriga yetishiga erishish mumkin. Bundan tashqari, onaga, jigarlariiga munosabat hakida ham fikr yuritish imkonini beradi.

-13788/69-

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV VA ORTA
MAXSUS TALIM VAZIRLIGI CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

MUNDARIJA

RO'Z BOSH.....	3
I BOB. KLASSTER YONDASHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARDA IJTIMOY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY - MAZARIY MASALALARI.....	5
1.1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirishning mazmuni	5
1.2. Klaster yondashuv asosida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirish, ularning turlari va ijtimoiy-pedagogik o'ziga ko'ngil	21
1.3. Klaster yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirishning mazariya va amaliyotdagi holati	31
II BOB. O'QUVCHILARDA IJTIMOY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIALARI	39
2.1. Klaster yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish yo'llari 39	
2.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirilgacha doir ilg'or ish tajribalari	49
2.3. Klaster yondashuvi asosida o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hisslari shakllantirishda hamkorlik mazmuni ... 62	
III BOB. BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA IJTIMOIY-HUQUQIY ME'YORLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISHGA QID METODLAR.....	73
IV. MA'LUMOTLAR.....	88
V. MA'LUMOTLAR ADABIYOTLARI RO'YXATI.....	90
VI. MA'LUMOTLAR.....	98

**ABDULLAYEVA MARYAMBIBI
DJUMANIYAZOVNA**

**KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA
O'QUVCHILARDA IJTIMOY – HUQUQIY
ME'YORLARGA HURMAT HISSINI
SHAKLLANTIRISH**

(Boshlang'ich sinflar misolida)

**Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliquziyeva
Musahhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Muhammad**

**Nashr. lits № 2244. 25.08.2020.
Bosishga ruxsat etildi 01.11.2022.
Bichimi 60x84 1/16. Offset qog'ozi. "Times New Roman"
garnituras. Hisob-nashr tabog'i. 6,5.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 125.**

**«MALIK PRINT CO» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent v., Chirchiq shahri, A. Temur ko'chasi.**